

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

letnik **XXXI**

številka **78**

april **2015**

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

ISSN 0352-3608 UDK 3

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO DRUŠTVO
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. /
Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Glavna urednica / Main editor:

Andreja Vezovnik, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*

Uredniški odbor / Editorial board:

Alenka Krašovec, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Alenka Švab, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Ana Tominc, *Queen Margaret University Edinburgh*
Anja Zalta, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Blaž Lenarčič, *Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem*
Branislava Vičar, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Dejan Jontes, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Hernan Cuevas Valenzuela, *Universidad Diego Portales*
Jana Javornik Skrbinek, *University of Leeds*
Judit Takács, *Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences*
Karmen Šterk, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Katarina Pripč, *Institute of Social Research in Zagreb*
Ladislav Cabada, *University of West Bohemia, Pilsen*
Ljiljana Šarič, *University of Oslo*
Majda Pahor, *Zdravstvena fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Mateja Sedmak, *Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem*

Matic Kavčič, *Zdravstvena fakulteta in Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*

Milica Antič Gaber, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Miran Lavrič, *Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru*
Miroslav Stanojevič, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Mojca Pajnik, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani in Mirovni inštitut*

Nina Bandelj, *University of California, Irvine*
Roman Kuhar, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani in Mirovni inštitut*
Sabina Mihelj, *Loughborough University*
Sabrina P. Ramet, *Norwegian University of Science and Technology, Department of Sociology and Political Science*
Sonja Drobnič, *University of Bremen*
Tanja Kamin, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Tanja Renner, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*

Thomas Luckmann, *Prof. Emeritus, University of Konstanz*
Tjaša Žakelj, *Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem*

Valentina Hlebec, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Vesna Leskošek, *Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani*
Zala Volčič, *Pomona College, Claremont*
Zdenka Šadl, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Zlatko Skrbiš, *Monash University*

Tehnična urednica / Technical editor:

Andreja Živoder andreja.zivoder@fdv.uni-lj.si

Urednik recenzij knjig / Reviews editor:

Marko Ribač marko.ribac@gmail.com

Jezikovno svetovanje / Language editors:

Nataša Hribar, Tina Verovnik, Murray Bales

Bibliografska obdelava /

Bibliographical classification of articles: Janez Jug

Oblikovanje / Design: Tina Cotič

Prelom / Text design and Typeset: Polonca Mesec Kurdija

Tisk / Print: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address:

Revija Družboslovne razprave

Andreja Vezovnik
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
Tel. /Phone: (+386) 1 5805 202
Elektronska pošta / e-mail:
andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si
Spletna stran / Internet:
www.druzboslovne-razprave.org

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by:

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih in znanstvenih periodičnih publikacij / Slovenian Book Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address. Če želite prekiniti naročniško razmerje, nam to sporočite najkasneje do 15. decembra. / If you decide to cancel the subscription, please write to editors' postal address by 15th of December.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts): • CSA Worldwide Political Science Abstracts • CSA Social Services Abstracts • Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost • Current Abstracts • Political Science Complete • SocINDEX • SocINDEX with Full Text • TOC Premier, OCLC • Sociological Abstracts (Online) • DOAJ (Directory of Open Access Journals) • Ulrich's Web • De Gruyter • dLib

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegično recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturalogije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

KAZALO

TABLE OF CONTENTS

ČLANKI ARTICLES

**INTERNET DATING AS A PROJECT: THE COMMODIFICATION
AND RATIONALISATION OF ONLINE DATING**

**Spoznavanje po spletu kot projekt: Komodifikacija
in racionalizacija spoznavanja po spletu**

Tjaša Žakelj, Doris Kocon, Alenka Švab, Roman Kuhar

7

**THE ACT OF ERASURE: ŽIŽEK'S PSYCHOANALYTIC DISCOURSE
IN THE NATIONALISTIC CONSTRUCTION OF THE 'OTHER'**

**Akt izbrisa: Žižkov psihoanalitični diskurz
v nacionalistični konstrukciji »Drugega«**

Neža Lipanje

25

**IZKUŠNJA DOŽIVLJANJA KRONIČNE BOLEZNI
IN STRATEGIJE SOOČANJA Z NJO**

**The experience of chronic disease
and strategies for coping**

Lena Kregelj

41

**URBANE ŠTUDIJE NA PODROČJU RUDARSTVA NA TUJIH TLEH:
VLOGA ANTROPOLOGOV**

**Urban studies of mining in a foreign land:
The role of Anthropology**

Tjaša Laznik

61

RECENZIJE KNJIG BOOK REVIEWS

Svetlana Slapšak: *Zelje in spolnost: iz zgodovinske antropologije hrane. Študija o kulturni, ritualni in kulturni vlogi zelja.*
Ljubljana: Študentska založba Beletrina, 2013.

Ana Tominc

83

Justin McQuirk: *Radical Cities: Across Latin America
in Search of a New Architecture.* London/New York: Verso, 2014.

Klemen Ploštajner

85

- Ana Frank: Feminizem in islam. Turške ženske med Orientom in Zahodom.
Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene
in politične študije, 2014.
Simona Rajšp 87
- Anton Komat: Potniki na ladji norcev: Umetnost preživetja.
Domžale: Samozaložba, 2014.
Primož Mlačnik 88
- Peter Stanković: Zgodovina slovenskega celovečernega igranega filma,
Slovenski klasični film (1931–1988).
Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2013.
Jasmina Šepetavc 90

ČLANKI
ARTICLES

Tjaša Žakelj, Doris Kocon, Alenka Švab, Roman Kuhar

INTERNET DATING AS A PROJECT: THE COMMODIFICATION AND RATIONALISATION OF ONLINE DATING

ABSTRACT

Based on qualitative empirical data from two studies on Internet dating in Slovenia, this paper discusses the social contexts of the Internet dating of heterosexual men and women and homosexual men. Special attention is given to different aspects of the commodification and rationalisation of dating in the process of forming potential (romantic) partnerships. First, we discuss our respondents' reasons for using the Internet to get in touch with potential (romantic) partners. Second, we focus on the demands and strategies of targeted marketing in personal profile writing and, finally, on the process of selecting potential partners. Our study shows that the primary understanding of Internet dating among people who engage in it is its economic nature. Together with targeted marketing and the predetermined criteria for choosing interesting others, Internet dating can thus be understood as a market that encourages rationalisation and commodification in the process of forming intimate relationships.

KEY WORDS: *Internet dating, rationalisation, commodification, partnership, heterosexuality, homosexuality*

Spoznavanje po spletu kot projekt: Komodifikacija in racionalizacija spoznavanja po spletu

IZVLEČEK

Članek, ki se ukvarja z družbenimi konteksti spoznavanja heteroseksualnih moških in žensk ter homoseksualnih moških po spletu, temelji na empirični osnovi dveh raziskav o spoznavanju po spletu v Sloveniji. Posebno pozornost dajemo različnim vidikom komodifikacije in racionalizacije zmenkov v procesu oblikovanja potencialnih (romantičnih) partnerskih razmerij. Najprej se ukvarjamo z razlogi naših respondentov za uporabo interneta pri vzpostavljanju potencialnih (romantičnih) partnerskih razmerij. Nato se osredotočamo na zahteve in strategije »ciljno zasnovanega trženja« v oblikovanju posameznikovih spletnih profilov, na koncu pa se dotaknemo še procesa izbora potencialnih partnerjev. Študija

je pokazala, da uporabniki spletnih strani, namenjenih spoznavanju, te najpogosteje interpretirajo skozi ekonomske vidike. Skupaj s ciljno zasnovanim trženjem samega sebe in vnaprej določenimi vidiki, med katerimi lahko izbiramo potencialne partnerje, spoznavanje po spletu lahko razumemo kot tržišče, ki spodbuja racionalizacijo in komodifikacijo procesa oblikovanja intimnih partnerskih razmerij.

KLJUČNE BESEDE: spoznavanje po spletu, racionalizacija, komodifikacija, partnerstvo, heteroseksualnost, homoseksualnost

1 Introduction

In the late eighties and early nineties of the 20th century personal computers gradually became inexpensive and computer-mediated social interactions started to blossom (Merkle and Richardson 2000). Today the penetration of the Internet into nearly every aspect of our everyday life has become self-evident. Just like we can read books online, buy a house or a dog, watch movies, communicate, play games and make money online, we can also engage in Internet dating and possibly find a romantic or sexual partner online.

Internet dating, which is 'a method of courting used by individuals who meet on the Internet and continue online correspondence in hopes of forming a supportive romantic relationship' (Lawson and Leck 2006: 189), is blooming. In the USA in 2003 about 40 million new users joined Internet dating sites (Fiore et al. 2008). The largest American Internet dating site match.com reported having 7 million users in USA and additional 2 million worldwide in 2006 (Arvidsson 2006). Online dating has also become increasingly popular in Slovenia (population: 2m) in the last decade; in September 2010 there were 50,000 members registered with 'Ona-on.com', the oldest and most popular dating site in Slovenia. By the end of February 2011 the number of registered members had nearly doubled.

This paper provides an analysis of narratives from straight and gay Internet daters in Slovenia.¹ Their stories are framed in the context of the consumer society in which dating becomes a commoditized and rationalised activity. First, we discuss the development of Internet dating, which can be seen as a new marital market, mirroring traditional partnership and marital markets, as well as a market with its specificities, which makes it distinctively different from traditional ways of meeting partners. In the second part of the paper, the results from the qualitative research study on Internet dating in Slovenia are presented. Through the narratives of Internet daters, we show how the Internet as a market encourages rationalisation and commodification in the process of building intimate relationships. Internet dating is thus not seen only as a symptom, but also as a consequence of broader changes in the field of intimacy and sexuality.

1. The study on heterosexual Internet daters was conducted by (Tjaša Žakelj) as part of her PhD study "Internet dating as a new marital and partnership market in Slovenia - a qualitative study on heterosexual internet daters (2008-2011)", Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. The study on gay Internet daters was conducted by (Doris Kocon) as part of her BA research project "The culture of Internet dating among gay men in Slovenia (2009)", Faculty of Arts, University of Ljubljana.

2 Internet as a new marital market

Studies on Internet dating cover a wide variety of topics, ranging from studies into dynamics of computer-mediated communication (Hardey 2002), profile writing strategies and strategies of maximisation of individual's opportunities to find the significant other (Illouz 2007; Illouz and Finkelman 2009), importance of visual material in the Internet dating profiles (Smail 2004; Hitsch et al. 2006; Fiore et al. 2008; Whitty 2008), question of rationalisation of choice (Bauman 2003; Hollander 2004; Illouz 2007; Illouz and Finkelman 2009; Salecl 2011), on-line intimacy potential (Ben-Ze'ev 2004; Žakelj 2011) transition from on-line to off-line contacts (McKenna et al. 2002; Hardey 2004; Whitty 2008) the role of gender in online identity creation and re-creation (Bargh et al. 2002; Couch and Liamputtong 2008; McKenna et al. 2002; Yurchisin et al. 2005), gender in web-based personals (Paap and Raybeck 2005), the understanding of Internet infidelity (Whitty 2008), to studies focusing on the role of gender on computer-mediated communication (Herring 2000; van Zoonen 2002; Wang 2012).

Regardless of the focus of the studies listed above, they are all based on the understanding that the computer-mediated communication is the key element, which differentiates Internet dating from the 'classic' (off-line) face-to-face dating. The first studies on computer-mediated communication focused primarily on the impersonal features of such communication. However, the 1990s brought new empirical findings, which showed that online communication could sometimes be even more personal than offline communication. It can be characterized by a high level of self-disclosure of those who engage in it (Ben-Ze'ev 2004; Walther in Henderson and Gilding 2004). For these reasons, the Internet has become an important partnership and marital market, a new social context for meeting potential intimate or sexual partners.

The increasing popularity and importance of the Internet for dating has several social backgrounds. Following Giddens (1993), these include changes in intimate relationships and the private sphere, the transformation of intimacy, the phenomena of pure relationships and plastic sexuality. It has also been affected by changes in the labour sphere, such as prolonged working hours, and by the processes of individualization and the demands of the reflexive project of the self.

Internet dating – unlike the 'old technological mediators' in dating, such as newspapers, audio and video ads – has broadened the marital and partnership markets, especially for those who are generally outside of their social networks in real life due to spatial, social, cultural and other reasons. In such a way the normative pressures stemming from one's own social networks become less important and enable people to explore new areas of sexuality and intimacy with a greater extent of anonymity and privacy (Barraket and Henry-Waring 2008), avoiding social stigma. While the use of technological mediators in dating, such as newspaper ads, used to be ascribed to the 'desperate ones', those who were lonely and asocial and failed to meet partners in their everyday life, it has now be-

come a mainstream practice (Gibbs et al. 2006)². It has contributed to the establishment of the new reality of the inter-personal relationships (Merkle and Richardson 2000). As Kuhar et al. (2010) ascertain in their research on Internet dating in Slovenia, the two most often mentioned reasons among Internet daters for their online dating are easy access to potential partners and anonymity.

As the Internet is a specific medium of communication (i.e. computer-mediated communication), this also affects the process of searching for, contacting and communicating with potential intimate partners in an online and (possibly) offline settings (e.g. Merkle and Richardson 2000; Turkle 1995; Walther 1996). It therefore creates a new social context in which intimate partnerships are perceived, created and sustained. It also creates new meanings of partnership itself and its various aspects, such as intimacy, sexuality, trust, fidelity and so on. In such a way Internet dating is one of the constitutive elements of the late-modern transformations of intimacy and sexuality (Giddens 1993).

Despite the fact that Internet dating has become a mainstream activity, it has not necessarily superseded non-virtual dating. Rather, it exists parallel to offline (traditional) marital and partnership markets or even functions as a *supporting* marital and partnership market for possible later offline dating (Hogan et al. 2011). Nevertheless – as we will show – it cannot be understood solely as yet another tool for meeting potential partners or simply just as the first phase of a later offline face-to-face communication. Instead, Internet dating is a *specific* marital and partnership market, which is in many ways distinctively different from the traditional face-to-face ways of meeting potential partners. It creates specific conditions for meeting and communicating with other people (for example: limited visual contacts), it influences the selection process (for example: search options) and, consequently, it influences the course of the online and (potential) offline communication. In other words, Internet dating creates new contexts, which importantly shape our understanding of intimacy, sexuality and intimate relationships.

3 The commodification and rationalisation of dating

The interpretation of Internet dating as based on the ideology of consumer culture (i.e. the process of exchange and negotiation in forming intimate relationships) and the marketing of the individual originates in the idea that Internet dating is a successor to personal ads in newspapers (Ellison et al. 2006; Hardey 2002). Newspaper ads already indicated the principles of the marketing of the self and the buying of others (Coupland 1996; Jagger 1998, 2001).

The process of the commodification and rationalisation of dating is caused by the very characteristics of computer-mediated communication. It excludes face-to-face interaction and thus inevitably shapes communication differently from initial face-to-face communication in traditional dating, which is primarily defined by non-verbal rather than verbal

2. Despite frequent use of ID sites we still can not talk about ID as a totally stigma free partner search type. The intent to find a partner undermines thesis that »love happens« (Hollander 2004; Illouz 2007) and is thus an option of those who haven't been successful in face-to-face meetings (yet).

aspects (Walther, 1996). Furthermore, Internet dating offers an abundance of potential partners, which consequently requires the adoption of at least some principles of (rational) selection (Illouz 2007). The latter is supported also by the technical characteristics of online personal profiles, which feature 'search options' and allow choosing potential partners on the basis of predetermined attributes, such as age, colour of hair and eyes, body type, place of residence, education, etc. Heino et al. (2010) interpret such dating as 'relationshopping', in which potential partners are objectified and the selection is based on shopping strategies.

On the other hand, the process of the commodification and rationalisation of dating cannot be attributed only to the above-mentioned factors, but also to broader changes in the intimate sphere and to the process of the transformation of intimacy, the changes of sexual cultures and morals and the phenomenon of reflexive individualism (Bauman 1998, 2003; Beck and Beck-Gernsheim 1999, 2002; Giddens 1991; Schmidt 1995). Illouz (2007: 79) claims that Internet dating is 'literally organized within the structure of the market.' Similarly, Bauman (2003) believes that we increasingly interpret each other as objects. We 'consume' both goods and each other in the same way in order to manage our insecurities and immediately fulfil our needs. The latter is (painfully) clearly illustrated by a statement of a respondent from an Australian research study on Internet dating who stated: 'To me its [sic!] a bit like shopping at [local supermarket] ... you just look what's on offer and go for it! ... If I like I ask them if they want to meet! If they say yes, we meet then we fuck. Simple.' (Couch and Liamputtong, 2008: 273)

According to Bauman (2003: 65), 'shopping for partners on the Internet' is like 'browsing through the pages of a mail-order catalogue with a 'no obligation to buy' promise and a 'return to the shop if dissatisfied' guarantee on the front page.' It means that the free selection of appropriate others and complete individual responsibility for the success or failure of one's private life contributes to the rationalisation (and commodification) of choosing potential partners. The selected potential partners should be as close as possible to the predetermined (rational?) criteria of the selection in order to minimize the possibilities for failure in private life. In this way, as Smail (2004) points out, marketing oneself and buying others is not obvious only in personal online profiles, but also in the expectations and predetermined search criteria of those searching for romantic partners online. Searching for love is transformed into an economic transaction where a person is a product (and his/her online profile is a marketing tool), which competes with others on a free market. This is not to say that such elements are not present in offline dating as "impression management" (Goffman 1959) is an element of every interaction. However no other technology 'has radicalized in such an extreme way the notion of the self as a 'chooser' and the idea that the romantic encounter should be the result of the best possible choice' as the Internet (Illouz 2007: 79).

4 Methodology

4.1 Introduction

The article is based on two separate qualitative studies that were carried out in 2008 and 2009, the first on a sample of heterosexual Internet daters and the second on a sample of gay Internet daters. This chapter explains the research topics, the process of data collection, the sample characteristics and the data analysis procedure in both projects.

For the purpose of the research in both studies, semi-structured in-depth interviews were conducted with 34 heterosexual men and 32 heterosexual women and with 27 gay men – in total 93 interviews. All respondents self-identified as having experiences in searching for a partner on the Internet. The aim of the studies was to look into the sociological aspects of Internet dating and to analyze its characteristics, focusing primarily on the process of filtering, which we may define as a two-way process: the interpretation of the Internet profiles of potential partners and the creation of oneself (i.e. one's own profile) in the virtual space.

4.2 Data collection

All participants were recruited in three steps: first, e-mail invitation was sent to those individuals who had participated in the first Slovene online quantitative survey on Internet dating carried out in 2006 by Švab and Kuhar (2007) and agreed to participate in a follow-up qualitative study. Secondly, the snowball sampling method was applied. We asked each of the participants in the interviews if they could provide us with further contacts with Internet daters. Finally, an invitation to take part in the study was posted on Slovenian Internet dating sites. Recruitment was accommodated to the response rate (Taylor and Bogdan 1998: 92), by which the age and gender diversity of the sample was obtained. We stopped interviewing once we reached the saturation point. The gathered material enabled a wide and detailed insight into the research topic.³

In the heterosexual group, all interviews were face-to-face, except one interview that was carried out through Skype due to the respondent's current place of residence outside Slovenia. In the gay group, two interviews were carried out online as the respondents were not ready to reveal their identity. All interviews were audio recorded with the permission of the participants and were later transcribed, except for the two interviews with the gay men

3. In the interviews we focused on the following aspects of internet dating: reasons for using Internet dating sites, the advantages and disadvantages of online dating (in comparison to face-to-face dating), the process of creation of the online dating profiles, what is the key data in such profiles and what other important information is revealed in online communication, the development and the dynamics of online relationships, the establishment of intimacy in online communication, the characteristics of moving from the on-line to off-line face-to-face contacts, the incongruence between the expected (created) image of an individual and the real image of the dater as revealed in a face-to-face meeting, the strategies of ending of an online-only communication and the ending of communication after a face-to-face meeting, the features of moving into a romantic relationship, the importance of physical intimacy and sexuality in the context of Internet dating and the formation of off-line communities of individuals who first met online.

online, which were conducted through online typing. In order to preserve the respondents' anonymity, the quotes from the interviews are equipped with fictitious names, followed by the real age of the interviewees. Colloquial language has been standardized, but the meaning and its different nuances have been preserved.

The average length of interviewing was one hour. The meeting point and the time of the interview were suggested by the respondents themselves. Most of them wanted to meet in public places, such as quiet coffee bars.

4.3 Sample characteristics

The average age of our respondents was 34.3 years for the heterosexual sample (35.4 for male and 33.1 for female) and 26.7 for gay respondents. In both groups, the youngest participant was 19 years old. Among heterosexuals, the oldest participant was 72 years old, while in the gay group the oldest respondent was 41 years old.

Our respondents have been involved in Internet dating from one month to eleven years. Approximately one half of the respondents can be characterized as those who gained their experiences in Internet dating through 'coincidental' or 'secondary' online contacts (Barraket and Henry-Waring 2008: 153), which means that their primary intention of using the Internet was not to find an intimate partner, but rather to make friends or to socialize. Five gay respondents reported using Internet dating websites (at the present time or in the past) only for sexual purposes. In the course of the study, 42 heterosexual and 6 gay participants were in a steady partnership.

4.4 Data analysis

In both studies, qualitative analysis was based on the following two research questions analyzed in this paper: What are the reasons for using the Internet as a mediator in finding potential partners and how is the process of filtering constructed: on the basis of which information does one make a selection and how does one create his/her own Internet dating profile?

Qualitative analysis was conducted in three steps: the organization of data and the identification of topics were followed by the descriptive phase, during which the categorization and classification (i.e. groups of categories) of selected empirical data were performed. This was followed by the final, analytical and interpretative step.

For the purposes of this paper, the research questions are addressed through the application of the above-described processes of rationalisation and commodification. The data presented in the remaining of this paper are combined from both studies in order to present various aspects of Internet dating and to analyse the similarities and differences in the heterosexual and gay samples. We did not focus on gender differences, but rather on differences (and similarities), based on sexual orientation.

5 Results

5.1 Reasons for engaging in Internet dating

The widespread availability of the Internet and, consequently, Internet dating has contributed to partial destigmatization of such types of goal oriented, intentional and controllable dating practices. Internet dating has become a mainstream marital market (Baker 2005; Gibbs et al. 2006; Kuhar et al. 2010), complementing the traditional ways of dating. The majority of heterosexual respondents explained their reasons for Internet dating in 'economic' terms, such as greater time efficiency in the search for potential partners or easier (i.e. more effective) access to more potential partners (overcoming spatial limitations in traditional dating).

Technically, one can 'do' more women in the same day compared to when one goes out. And it is even cheaper! On top of that, I am also lazy and I don't feel like hanging out [in pubs] with 18-year-olds anymore. (Edi, heterosexual, 36)

One of the advantages [of Internet dating] is the possibility of meeting a person you wouldn't be able to meet otherwise. Furthermore, you can meet more persons in shorter time. Even from the economical point of view, this is a more satisfactory option. (Bojan, heterosexual, 34)

I remember it very clearly when I have started it, it was a breaking point in my life, when I decided to quit 10-year-long relationship with my ex-partner. I have heard about Internet dating before and some gay friends mentioned it to me. I have started using it right away, because I was afraid of staying single. I wondered if I was already too old – I was 32 then – that I would never manage to meet a man and create a lasting partnership and family. I signed in because of this fear. At the time I wasn't going out much and it seemed to me there is no other opportunity to meet new persons. (Nena, heterosexual, 36)

I decided [to look for a partner online] because it is more time effective and it demands less personal engagement. /.../ And I am also in the life period when I do not feel like going out anymore (Coopi, gay, 37)

While among gay respondents the 'economic' rationalisation of Internet dating was not absent, their major reasons for Internet dating were somewhat different when compared to heterosexual respondents. Several studies, particularly in Slovenia, have shown that Internet dating for gay men has become the primary way to meet other gay men (cf. Švab and Kuhar 2005). Usually this is explained by the absence of other 'dating sites' (such as gay bars, gay discos, etc.), especially in rural areas, and by the heterosexualization of the public space in general, but there seems to be another reason for that. The social stigma attached to the 'homosexual identity' and homophobia in particular creates a fear of entering such stigmatized places (gay bars, etc.) when they exist at all. The anonymity offered by the virtual space is therefore also one of the reasons why Internet dating among gay men flourishes. For some of our gay respondents, Internet dating was also a way of 'socialization': the Internet provided the only channel they had to be in contact with other gay men, to discuss issues such as coming out and similar.

According to the rigidity of the system of [gay] dating in Slovenia, I would say we almost have no alternatives. (Miha, gay, 29)

Outside [in bars etc.] it is harder to look for a homosexual than heterosexual. Even though I find Internet dating obnoxious, I finally realized I have no other alternative, especially because there is no gay bar close to where I live (Jure, gay, 32)

I decided to look for a partner online not because I was shy and would not be capable of inviting someone for a drink, having a talk and meeting people this way. I would prefer to do that, but in Slovenia there are no such bars. You can't simply go to a straight bar, approach a guy you suspect is gay, invite him for a drink, talk to him and then in ten minutes end up in hospital because it turns out he is in fact a homophobe. (David, gay, 19)

The interviews with gay men showed that despite the widespread availability of Internet dating the old images of such dating as being 'second best' and something stigmatized still exist. It seems that here the stigma is not linked only to not being able to meet a partner in everyday life, but also to the stigmatized images of homosexuality; one is 'forced' to seek partners online (or through ads) because of one's sexual orientation. It is therefore not one's social skills, which demand such dating techniques but rather one's sexuality, which is perceived as stigmatized and does not allow for "ordinary dating" in a heteronormative society.

Among the disadvantages of Internet dating the respondents outlined primarily the problems specific for the virtual space, such as the absence of face-to-face communication and fake information provided in Internet profiles (to be discussed below). They also pointed to the 'economic' disadvantages; for some Internet daters the experience of Internet dating was not as effective as originally expected. They talked about 'a lot of work for little effect':

Now, when I had paid 30 euros, I expected a revolution. I thought I would go out for a coffee with three women each day. I soon realized that you have to work like crazy, but it's all futile. (Leon, heterosexual, 34)

5.2 The filtering process: creating profiles and choosing others

One enters the virtual partnership market by creating a profile (a self-presentation page) on Internet dating sites. In creating a profile and especially in its consequent adjustments according to the response of the target group we can clearly perceive the functioning of the Internet dating as a sort of a market. One has to address potential partners in a way to attract (or repel) their attention. The virtual self has to 'sell' its own profile in order to be 'bought' (i.e. clicked) as only then the process of dating can start. On the other hand, the profile serves also as a selection tool. One has to outline those characteristics, which will attract 'the right kind of potential partners'.

My profile is a trick. It is meant to be a bait. There is a catch in it – and those who understood it were interesting for me. Those who could laugh about it ... well, it functioned as an 'entrance filter'. (Tadej, heterosexual, 41)

In comparison to other profiles mine was quite long, because I wanted to reduce the clicks in a way that I stressed what is totally unacceptable for me. For example religious believes, different life practices like vegan life, extreme sports or some things that I am not interested in. I stressed that in the beginning. Some people found the length of my profile disturbing, but some were pleased saying: finally someone who took her time and described her well. (Jana, heterosexual, 42)

In those few lines I tried to express key things about me, and I didn't want to base that on my physical characteristics. I tried to describe myself clearly and in a way to avoid those who were looking only for adventures. (Jože, gay, 33)

If products on the market are generally advertised in such a way to attract as many buyers as possible, the profiles on the Internet combine the number of potential daters with the right kind of daters. Unlike general marketing, Internet profiles represent targeted marketing, which – in our research – does not differ considerably between the two researched groups.

Targeted marketing is realized by two different strategies: the first strategy includes expressing and describing oneself with the aim of the simultaneous exclusion of those Internet daters who are not desired by the owner of the Internet profile. The second strategy – just the opposite – focuses on explicitly describing the 'types' of people the owner of the profile is not interested in. Furthermore, the targeted marketing process of Internet dating includes posting one's profile on different Internet dating sites in order to maximize the effect of the profile and to reach as many potential partners as possible. In this sense, Internet dating is like a catalogue shopping: Internet daters focus on those characteristics they like and avoid those, which they dislike (Heino et al. 2010). The creation of a profile is a 'complex folding together of self and desired other' (Smail 2004: 97).

/.../ I pointed out particularly those characteristics that make me different from others and might mean I am above average because of them. I did not want to have a profile which others would comment as "oh, she suck!". I wanted a special profile so I pointed out characteristics and activities that could attract. (Nika, heterosexual, 25)

It was very simple [to write the online profile]. No horoscopes, no yoga, no hocus-pocus possibilities, but a scientific one with a bit more literature and that. And I also searched in this direction. (Dejan, heterosexual, 39)

When I returned back [to the Internet dating sites] I have created a new profile, which helped me to release frustrations over the whole situation. Instead of self-praise, which is a part of almost all profiles, I sarcastically described my weaknesses and imperfections. Surprisingly it was very successful. Well, perhaps the fact I have used a photo of my back after a year-long intensive fitness practice helped. (Simon, gay, 29)

Despite the fact that providing selected (and selectively chosen) information on one's profile contributes to the decrease in uncertainty, typical for Internet dating, it seems that Internet daters have also developed some kind of decoding techniques which enable them to figure out what kind of a person stands behind the profile.

I believe that in 80% of cases I am able to decode what type of person is 'hidden' behind the profile. (Jože, gay, 33)

It is quite easy to 'read' these profiles. You can quickly figure out what you can expect from a person. Such 'reading' might be a bit harder in profiles like mine, where there is not much information about myself. For me this is the charm - to go to a blind date. I am more attracted by those who are discreet than by those who write a novel [about themselves] in their profiles.' (Emil, gay, 23)

On the basis of our research we can say that Internet profiles are often understood among Internet daters as 'just an advertisement'. One might get some basic information about the person, which is needed for the selection process, but entrance into offline communication is crucial in order to see who the real person is (as opposed to the virtual image of that person) that one has selected.

'Profiles are precise and clear enough in the sense of excluding those who are not potential partners, but they do not offer enough information to select among the potential ones.' (Olga, heterosexual, 37)

You have to talk, you have to type to see what she thinks, what are her wishes, her expectations, experiences... (Andrej, heterosexual, 35)

At first I believed it is enough if someone fulfils certain criteria in the presentation, but I later realized that a face-to-face meeting is obligatory. Only then you can see if you are attracted to the not only intellectually but also physically. At the beginning visual aspect is important, other things get into the forefront later. (Črt, gay, 22)

While generally the respondents agree that meeting a person offline provides them with the 'real profile' of the potential partner, one first has to attract attention online. The online market functions as a competition among hundreds of profiles, each of them competing for the daters' attention. Which profiles are successful/effective? Our respondents claim that they like those profiles, which are exact, telling and revealing quite some information about the person behind the profile. Such profiles are noticed as they stand out from average profiles. This is especially true of male heterosexual profiles as there are more male Internet daters online.

I knew there were much more men up there. And women are the ones who choose. /.../ Women were bombarded by e-mails, invitations and with »go« and »no go« options, with messages and all. So I have checked men's profiles just for fun and I realized men's profiles are much more elaborated and much more neatly written. Women just do not need to do it. (Brane, heterosexual, 25)

I put an effort into creating a profile which would be something special, something unique, something that stands out, something that is quite individual in order to make it noticeable as a special, non-stereotypically written text. (Janez, heterosexual, 58)

I didn't adapt [any information about myself], but I tried to present facts about myself in a way to create a nice image [of myself]. One might say that I have decorated the facts about myself. (Črt, gay, 22)

Despite the fact that profiles should be unique, they should also be, as reported by Paap and Raybeck (2005), in line with the social norms which exist on the Internet dating market. Here we are faced with an interesting paradox of Internet dating: one has to find a balance between uniqueness and social norms, rules and expectations. In other words: the profiles – while tending to be unique – tend to strategically outline the activities which are understood to be socially desirable and expected. This is why one might get an impression, when reading the profiles, that ‘everyone’ does sports, reads good books, enjoys wine with friends, loves to travel, and is caring with a good sense of humor. As one respondent said when discussing fake information in the profiles: ‘One might go for a walk once in a while, but writes in his profile that he likes mountaineering a lot.’ (Ian, gay, 28). While the above is true for both, heterosexual and homosexual respondents, it is worth noting that men of both sexual orientations put a lot of emphasis on the picture placed in the profile. It seems that physical appearance as read from the dating profile photo boosts interest to get to know a potential partner better.

The picture [is of key importance]. This is the way of the world. If somebody finds you attractive, but you don't find him attractive, then this cannot work. [...] The appearance is everything. This is especially true of gay men. Unfortunately, this is how it is. [...] It [the importance of the information] follows the structure of the profile. First there is a picture, then physical characteristics, and then the textual self-presentation, if it exists at all. I always return back to the picture. (Emil, gay, 23)

Of course the photo is important. If profile has no photo, it has good chances that no one will read it. It doesn't matter if people say physical appearance is not important. People nevertheless choose whom to talk to on the basis of appearance. (Matija, gay, 41)

I haven't even looked at the personal profiles without photos. /.../ If you find a good-looking woman on the photo, then you'll do your best to find other things [in her profile] that seem interesting. (Alen, heterosexual 31)

Generally, research on Internet dating outlines the picture in dating profiles as the key element in the process of filtering the profiles (cf. Davis et al. 2006, Fiore et al. 2008; Kuhar et al. 2010; Walther 1996), despite the fact that the picture cannot be treated as being separate from the text in the profile. The picture is always understood in the context of the textual self-presentation (Fiore et al. 2008), which can influence how the image on the picture is finally perceived. According to Kuhar et al. (2010), this is especially true of women, who put more emphasis on textual presentation than men. It means that in heterosexual women the physical image can be subordinated to an attraction on the basis of computer-mediated communication:

Then, I think, if I met him in the Citypark [shopping mall] or anywhere else, he would not attract me. This was an advantage, because on the basis of online communication you get to know a person better. You are not attracted by his looks. (Nina, heterosexual, 30)

In the heterosexual sample another piece of information turned out to be very important: the person's marital status. Married heterosexual Internet daters are the least wanted according to a clear hierarchy of Internet daters. They are followed by those who have kids and divorced daters. The most wanted are unmarried and childless daters. Having children seems to be perceived as a relevant obstacle for a possible creation of partnership.

I had two different profiles on two web pages – different in terms of telling the truth about my children. /.../ In one I didn't state that I have children, because I realized this was a problem. I noticed that when someone tried to get closer to me and I told him I have two children, at that moment the thing ended very fast (Daša, heterosexual, 40).

I am sorry. If I see she has one [a child] I have to say I quit immediately. I imagine it in a way to start a new thing and to have kids of my own. Even if I meet her face to face, I have to say [her having children] turns me off a lot. I get a sort of a protection click. (Alen, heterosexual, 31)

I am now coming to the age, when I'll be lucky to get anyone [even a woman with a child]. It is getting harder to get anyone normal. (Žiga, heterosexual, 26)

5.3 The rational choice?

What is at work while browsing through Internet profiles is a rational choice, which tries to fulfill the emotional needs of the person who is making the choice. This is most obvious in the very structure of Internet dating profiles. The 'search option', which enables users to list only those profiles, which fulfill the (minimum?) required features (for example, gender, age range, presence of a picture, distance in place of residence, type of relationship etc.), boosts the rational selection.

'In a profile you have to list whether you look for a friendship, sex date, relationship or chat. If there is someone who looks for a sex date, he is out [from my selection] immediately. The second thing is the picture. If a guy has a picture of his naked body, if he shows muscles or genitalia, he is out. The third milestone is the name of the profile. If one writes 'hot guy', 'big cock', 'macho man', I immediately cancel him. [...] Only if he fulfills all [my] conditions, I start reading his message which he has sent me.' (Urban, gay, 25)

If you ask me directly about men, they often expressed they need a friend in terms of a fuck buddy, not a friendship as such. I think those who searched for mere sexual relationships without responsibilities often stressed the importance of physical look, body dimensions and everything. I usually avoided such profiles. (Karla, heterosexual, 23)

Here we are confronted with yet another paradox of Internet dating: Internet daters have generally more information on the potential partners they contact online compared to random contacts established offline in a bar or other venues. In offline communication, the physical image is more or less the only initial information one has when meeting a

new person – but this is the very information that is missing in computer-mediated communication. That is why most of the respondents reported that – while profile information and online chatting are important selection factors – meeting offline is defined as a ‘test of truth’ (Hardey, 2004), a ‘reality check’, and a crucial point on the basis of which it is decided whether the persons will move on to building relationship or not.

The deciding point is meeting offline. Internet profiles have very scarce information and they are not very helpful. (Simon, gay, 19)

But when I saw that man, I remained speechless. I do not know, I just missed the keyboard and the computer monitor in front of me. That was it. It was a hard experience. We had nothing to talk about. (Anja, heterosexual, 31)

The amount of information Internet daters obtain from Internet profiles might create a false image (and impression) of the person on the other side of the computer. Furthermore, the limited information one has due to the lack of physical contact might result in filling in the blanks in the information with idealized or optimistic images of potential partners (Walther et al. 2001). On the other hand, the absence of face-to-face communication enables Internet daters to pre-think in which way to present themselves or, in Goffman’s (1959) terms, computer-mediated communication enables high impression management. This is also why respondents so often report being disappointed when meeting persons offline. Unavailable information is filled in with positive imagination (Ben Ze’ev 2004), and imaginative constructions usually turn out to be untrue and therefore incongruent with expectations.

‘Virtual dating causes a lot of disappointments because of high expectations. [...] When you meet someone online your mind creates an illusion that you have actually met that person in real, that the person is cool and the right one for you. When you meet him offline, it turns out to be a disaster. I know this because it has happened a few times that people didn’t like each other’s profiles, but then they met offline and became partners. I personally believe that virtual dating has no advantages. Actually, it has disadvantages.’ (Urban, gay, 25)

Above all, I think I’ve lost expectations. In the past I had them. If I met someone on chat and it was a blind date ... Oh, there were expectations. I almost dreamt about getting Pamela Anderson. But in the end disappointment followed. In time, I got down to earth and cancelled expectations in my head. In the sense: hoping for the best, expecting the worst. (Bojan, heterosexual, 34)

Off course after three, four unsuccessful contacts you start to think about it very straightforwardly and you are not so naive anymore. But still, when you go to first face-to-face meeting, you wish the person would match the image you built, and on the other hand there is a fear not to experience again as so you already often did. (Niko, heterosexual, 41)

6 Conclusion

Similarly as other studies (Bauman 2003; Hollander 2004; Illouz 2007; Illouz and Finkelman 2009; Salecl 2011) our interviews have shown Internet dating can be framed in the context of rational choice. However, the context of these choices seems to be somewhat different for heterosexual and homosexual Internet daters. Among heterosexuals, the rational choice is still primarily shaped by the traditional understanding of gender roles (Žakelj 2014). A typical example of this is the expectation that one starts a family with someone who has no children. Nontraditional forms of families seem to be less desired or even unwanted among our heterosexual respondents. It means that traditional ideas still bear some importance, although – at least at the level of values – reflexive partnership is what our respondents desire and look for. No such ideas were found in our gay sample, but that is primarily due to the fact that the gay context differs considerably from the straight one, starting with the lack of equal legal recognition of same-sex partnerships in Slovenia.

The global extent of Internet dating shows that the 'new' way of looking for (romantic) partners has reached a status of normalization. However, based on our interviews, many respondents still have some kind of 'bad feelings' about it. Some respondents, particularly gay respondents, use it as they have no alternatives available. Others reported not being very open about dating online: they do not necessarily talk about it with friends or colleagues. Furthermore, some of those who have managed to get into a successful partnership through meeting online, tend to hide the information about where they met their partner. Our research does not allow for any generalizations, but these 'reservations' about Internet dating show how postmodern changes in intimacy are still imbued with some traditional ideas and (social) expectations.

As expected, our study showed that for the heterosexuals and homosexuals in our sample, the primary understanding (and interpretation) of Internet dating is that of economic nature. The advantages (and disadvantages) of Internet dating were mostly listed in economic terms: the ability to reach a higher number of those who are looking for partnership, the estimation of time consumption for Internet dating, the time flexibility of the activities and – as outlined by several of our heterosexual male respondents – spending less money (on women) are some of the most obvious dimensions of the economic understanding of Internet dating. Together with targeted marketing and the predetermined criteria of choosing interesting others, Internet dating can thus be understood as a market that encourages rationalisation and commodification in the initial stages (i.e. selection process) of building up an intimate relationship.

References

- Arvidsson, Adam (2006): Quality singles: Internet dating and the work of fantasy. *New media and society*, 8 (4): 671–690.
- Bargh, John A., McKenna, Katelyn Y. A., and Fitzsimons, Grainne M. (2002): Can You See the Real Me? Activation and Expression of the »True Self« on the Internet. *Journal of Social Issues*, 58 (1): 33–48.
- Barraket, Jo, and Henry-Waring, Millsom S. (2008): Getting it on(ly). *Sociological perspectives on e-dating. Journal of Sociology*, 44 (2): 149–165.
- Bauman, Zygmunt (1998): On Postmodern Uses of Sex. *Theory, Culture and Society*, 15 (3): 19–33.
- Bauman, Zygmunt (2003): *Liquid Love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich, and Beck-Gernsheim, Elisabeth (1999): *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich, and Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002): *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage Publications.
- Ben-Ze'ev, Aaron (2004): *Love Online*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couch, Danielle, and Liamputtong, Pranee (2008): Online Dating and Mating: The Use of the Internet to Meet Sexual Partners. *Qualitative Health Research*, 18 (2): 268–279.
- Coupland, Justine (1996): Dating Advertisements: Discourses of the Commodified Self. *Discourse Society*, 7 (2): 187–207.
- Davis, Mark, Hart, Graham, Bolding, Graham, Sherr, Lorraine, and Elford, Jonathan (2006): E-dating, identity and HIV Prevention: Theorising sexualities, Risk and Network society. *Sociology of Health and Illness*, 28 (4):457–478.
- Ellison, Nicole, Heino, Rebecca, and Gibbs, Jennifer (2006): Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11 (2): 415–441.
- Fiore, Anrew T., Taylor, Lindsay S., Mendelsohn, G. A., and Hearst, Marti (2008): Assessing Attractiveness in Online Dating Profiles. In *proceedings of ACM Computer-Human Interaction 2008*, Florence, Italy.
- Gibbs, Jennifer L., Ellison, Nicole B., and Heino, Rebecca D. (2006): Self-Presentations in Online Personals: The Role of Anticipated Future Interaction, Self-Disclosure, and Perceived Success in Internet Dating. *Communication Research*, 33 (2): 152–177.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1993): *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
- Hardey, Michael (2002): Life beyond the screen: embodiment and identity through the internet. *The Sociological Review*, 50 (4): 570–584.
- Hardey, Michael (2004): Mediated Relationships: Authenticity and the possibility of romance. *Information, Communication and Society*, (7): 207–222.
- Heino, Rebecca D., Ellison, Nicole B., and Gibbs, Jennifer B. (2010): Relationshipshopping: Investigating the market metaphor in online dating. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27 (4): 427–447.

- Henderson, Samantha, and Gilding, Michael (2004): 'I've never clicked this much with anyone in my life': trust and hyperpersonal communication in online friendships. *New media and society*, 6 (4): 487-506.
- Herring, Susan C. (2000): Gender Differences in CMC: Findings and Implications. *Computer Professionals for Social Responsibility Journal*, 18 (1).
- Hitsch, Günter J., Hortaçsu, Ali, and Arieli, Dan (2006): What makes you click: Mate preferences and matching outcomes in online dating. MIT Sloan Working Paper, pp. 4603-4606.
- Hogan, Bernie, Dutton, William H., and Li, Nai (2011): *Me, My Spouse and the Internet*. Oxford: University of Oxford.
- Hollander, Paul (2004): The Counterculture of the Heart. *Society*, 41 (2): 69-77.
- Illouz, Eva (2007): *Cold Intimacies*. Cambridge: Polity Press.
- Illouz, Eva, and Finkelman, Shoshannah (2009): An odd and inseparable couple: Emotion and rationality in partner selection. *Theory and Society*, 38 (4): 401-422.
- Jagger, Elizabeth (1998): Marketing the Self, Buying an Other: Dating in a Postmodern Consumer Society. *Sociology*, 32 (4): 795-814.
- Jagger, Elizabeth (2001): Marketing Molly and Melville: Dating in a Postmodern Consumer Society. *Sociology*, 35 (1): 39-57.
- Kuhar, Roman, Kogovšek, Tina, and Švab, Alenka (2010): Ljubezen na prvi klik: uporaba interneta za spoznavanje intimnih in seksualnih partnerjev. *Družboslovne razprave*, 26 (65): 45-64.
- Lawson, Helene M., and Leck, Kira (2006): Dynamics of Internet Dating. *Social Science Computer Review*, 24 (2): 189-208.
- McKenna, Katelyn, Green, Amie S., and Gleason, Marci EJ (2002): Relationship Formation on the Internet: What's the Big Attraction? *Journal of Social Issues*, 58 (1): 9-31.
- Merkle, Erich R., and Richardson, Rhonda A. (2000): Digital Dating and Virtual Relating: Conceptualizing Computer Mediated Romantic Relationships. *Family Relations*, 49 (2):187-192.
- Paap, Kris, and Raybeck, Douglas (2005): A Differently Gendered Landscape: Gender and Agency in the Web-based Personals. *Electronic Journal of Sociology*, (9): 1-44.
- Salecl, Renata (2011): *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schmidt, Gunter (1995): Emancipation and Social Change in Heterosexual Relationships. *Journal of Psychology and Human Sexuality*, 7 (3): 7-20.
- Smail, Belinda (2004): Online Personals and Narratives of the Self: Australia's RSVP. *Convergence*, 10 (1): 93-107.
- Švab, Alenka, and Kuhar, Roman (2005): *The Unbearable Comfort of Privacy*. Peace Institute: Ljubljana.
- Švab, Alenka, and Kuhar, Roman (2007): Internet dating in Slovenia: some empirical findings. Paper presented at the 8th ESA conference, Glasgow, 3-6. September 2007.
- Taylor, Steven J., and Bogdan, Robert (1998): *Introduction to qualitative research methods*. New York: John Wiley.
- Turkle, Sherry (1984/1995): *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. New York: Simon and Schuster INC.
- Walther, Joseph B. (1996): Computer-mediated Communication: Impersonal, Interpersonal, and Hyperpersonal Interaction. *Communication Research*, 23 (1): 3-44.

- Walther, Joseph B., Slovacek, Celeste L., and Tidwell, Lisa C. (2001): Is a Picture Worth a Thousand Words? Photographic Images in Long Term and Short Term Computer-Mediated Communication. *Communication Research*, (28): 105–134.
- Wang, Yow-Juin (2012): Internet dating sites as heterotopias of gender performance: A case study of Taiwanese heterosexual male daters. *International Journal of Cultural Studies*, 15 (5): 485–500.
- Whitty, Monica T. (2008): Revealing the »Real« Me, Searching for the »Actual« You: Presentations of Self on an Internet Dating Site. *Computers in Human Behavior*, 24 (4): 1707–1723.
- Yurchisin, Jennifer, Watchravesringkan, Kittichai, and Brown McCabe, Deborah (2005): An Exploration of Identity Re-Creation in the Context of Internet Dating. *Social Behavior and Personality*, 33 (8): 735–750.
- Van Zoonen, Lisbet (2002): Gendering the Internet: Claims, Controversies and Cultures. *European Journal of Communication*, 17 (1): 5–23.
- Žakelj, Tjaša (2011): Intimacy in the context of internet dating. *Annales, Series historia et sociologia*, 21 (1): 187–196.
- Žakelj, Tjaša (2014): Internet dating and respectable women: Gender expectations in an untraditional partnership and marriage market: the case of Slovenia. *Sociologija*, 56 (1): 6–21.

Authors' data:

Tjaša Žakelj, PhD

University of Primorska, Science and Research Centre

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: tjasa.zakelj@zrs.upr.si

Doris Kocon

Student of the Sociology of Culture, University of Ljubljana, Faculty of Arts

Orlova ulica 16, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: doris.kocon@gmail.com

Alenka Švab, PhD

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: alenka.svab@fdv.uni-lj.si

Roman Kuhar, PhD

University of Ljubljana, Faculty of Arts

Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: roman.kuhar@ff.uni-lj.si

Neža Lipanje

THE ACT OF ERASURE: ŽIŽEK'S PSYCHOANALYTIC DISCOURSE IN THE NATIONALISTIC CONSTRUCTION OF THE 'OTHER'

ABSTRACT

The administrative erasure of 25,671 persons in February 1992 represents a highly symbolic act in the process of forming the Slovenian nation-state, namely as a way of inventing the internal enemy. By analysing Žižek's psychoanalytic discourse on Balkan identity structures we question the intellectuals and their alleged autonomy. The aim of the text is to show that every order is conditioned by its non-entirety, in the sense that in the assumed 'whole' there is always at least one element that is excluded yet, at the same time, it appears as a link which establishes this very system.

KEY WORDS: act of erasure, liminal phenomena, national identity production, psycho-analytic discourse, Slavoj Žižek

Akt izbrisa: Žižkov psihoanalitični diskurz v nacionalistični konstrukciji »drugega«

IZVLEČEK

Administrativni izbris 25.671 oseb februarja 1992 razumemo kot simbolno dejanje v procesu nastajanja nove slovenske države in slovenske nacionalne identitete, in sicer kot enega izmed načinov izumljanja notranjega sovražnika. Z analizo psihoanalitičnega diskurza Slavoj Žižka, s katerim je avtor hotel pojasniti specifiko balkanske identitetne strukture, opozorimo tudi na vlogo intelektualcev in preizprašujemo njihovo avtonomijo. Namen besedila je pokazati, da je vsakršen red bistveno pogojen z ne-celostjo, in sicer v smislu, da v predpostavljeni »celoti« vedno obstaja vsaj en element, ki iz nje izpade, ki je dojet kot »Drugi« in kot tak izključen, vendar pa istočasno deluje kot člen, ki ta isti sistem šele zares vzpostavi.

KLJUČNE BESEDE: akt izbrisa, liminalni pojavi, konstrukcija nacionalne identitete, psihoanalitični diskurz, Slavoj Žižek

1 Introduction

This paper¹ aims to explain on a specific example, how every order or system is substantially conditioned by non-entirety, in terms of that in the assumed "whole" there always exists at least one element that falls out of it, it is understood as "Other" and as such it is excluded; however, at the same time, it appears as a link, which finally forms and establishes this very system².

Our main thesis postulates that the administrative erasure of 25.671 persons in February 1992 also represented a highly symbolic act in the process of formation of the Republic of Slovenia, namely as one of the manners of inventing the Other. As such, it was constitutive for Slovene independence and the formation of the Slovene nation-state and mechanisms of the Slovene national identity, where all three processes are marked by the logic of the binary – "us", the included opposed to "them", the excluded. The aim of the first part is to place the erasure in a wider social context and expose some specific discursive formations of the then-emerging Slovene national identity, which enabled the erasure and prevail even nowadays in the Slovene post-socialist society.

After analyzing the erased from the perspective of liminal marginal phenomena and clarifying the understanding of production of Slovene national identity structures within the nationalistic creation of the internal Other – *foreigner*, the second part will focus on the discourse of one of the most famous Slovene intellectuals, philosopher Slavoj Žižek, described by some as the "most well-known Slovene export product" (Glavič 2011). In order to fully comprehend his theoretical attitude towards concepts of "homeland" and "Sloveneness", we consider it crucial to first examine his extended version of psychoanalysis of the Balkans in general. Through his theory, supported with Lacan's psychoanalysis, Žižek directly internalizes the Eurocentric symbolic order, taking the position of a universal signifier and falling into self-balkanizing racist and chauvinistic discourse, which, instead of categorically condemning the erasure, only reproduces current dominant nationalistic regimes of truth. Thus we wish to address the role of intellectuals – as part of the ideological state apparatus – whose autonomy, regardless the level of their alleged critique, is always marked by pronounced relativity (Williams 1998).

2 The erased as a liminal phenomena

On 26 February 1992, without any prior notification, more than twenty-five thousand Slovene residents were simply erased from the Slovene permanent resident registry. Administrative act of erasure, due to which approximately one percent of Slovenia's residents lost all social and economic rights, arising from the permanent resident status, occurred without any legal basis. The consequences for those, who were directly affected by this

-
1. This article draws from my Master's degree thesis, entitled *Power of discourse/Discourse of power: Psychoanalysis of the Balkans as a postcolony* (Lipanje, 2012).
 2. See Šterk (1998), Žižek (1980).

action, as well as the society itself, remain highly indicative to-date³.

A highly distinctive action of a government in a newly formed independent state was directed towards a specific group of people. Their situation can be compared to all so-called marginal, liminal phenomena, characterized by being "neither here nor there", but always remaining "somewhere in-between", marked by the concept of exclusion and thus treated as dangerous or threatening to the stability of the existing order, whose task is thus to hide them, to shroud them (Stojić 2007: 149-152). The erased individuals virtually came to occupy a "non-space" of some sort overnight: "They are the Erased, non-persons, who are therefore beyond any border and do not exist as social or political subjects" (ibid: 148). Moreover, in order to effectively approach the phenomena of the erased a specific perspective has to be taken into account since "something is recognized as having an existence only in retrospect, retroactively, when it is articulated in language, acquiring a place in a recognized interpretative practice" (Šterk 2013: 855); this »interpretative practice«, as notes Stojić (2009), or the discourse in this case being a part of, subjected to and entirely dependant on the »higher« discourse on the "Sloveneness". The erased *per se* have no meaning whatsoever.

The key feature of all liminal phenomena, which can also help us clarify the phenomenon of the erased is their impurity. Mary Douglas (2010: 69) highlights the anthropological understanding of dirt as something out of place. This definition implies: a) a series of *regulated relations* and b) a series of violations of that system. *Dirt* presupposes a system and it is always a product of planned categorization and classification. Respectively: »In short, our behaviour as far as dirt is concerned, is a response that judges every object or idea, which might shuffle our esteemed classifications or oppose them« (ibid.: 70). Thus, as Šterk emphasizes (1998: 89), a conceptualization of anything requires at least one concept, which is impossible to conceptualize and task of which is only to confirm others in their existence.« Or as Lacan (1970) once said: ».. in a universe of discourse nothing contains everything /... / The idea of the unifying unity of the human condition has always had on me the effect of a scandalous lie.«

Dirt is a relative, normative construct and not a standardized concept. Its meaning and the meaning of its antipode (purity) is inherently unstable and interpretatively indefinite. Filth indeed "includes all rejected elements of systems we regulate" (Douglas 2010: 70), which is, if we think thoroughly, in fact a condition of establishing any order and system, respectively.

3. For those with the republic citizenship of RS, the independence of the Republic of Slovenia automatically meant obtaining of citizenship of the newly formed Republic of Slovenia; Article 40 of the Citizenship Act of the Republic of Slovenia determined that all citizens of other Yugoslav republics, who had permanent residence in the Socialist Republic of Slovenia, had the right to apply for citizenship within six months. The erasing or withdrawal of permanent resident status occurred to those who, due to any reason, did not manage to gain new citizenship (they did not submit an application; their process was stopped; application denied...). In most cases, the erased were those, born in other republics of former Yugoslavia, who has both Yugoslav citizenship, as well as citizenship of one of the other republics of former Yugoslavia, and lived in the then Socialist Republic of Slovenia, where they had also registered permanent residence (Kogovšek et al. 2010: 9-19).

Dirt is always found at the periphery of the existing order, on the border. This border is otherwise without dimensions, however it contains elements of areas, which it divides, the sacred and the profane, thus all marginal phenomena turn out as *impure, unclear* and are attributed the status of the *special* (Leach in Stojić 2007: 149); simultaneously *dangerous* and hence *powerful*. For if one type of power derives from the centre of a structure, then some other power is reserved for phenomena on less articulated and peripheral areas of the same social order (Douglas 2010: 154).

Julia Kristeva (2002) understands filth, together with food, taboo and sin, as one of the elements through which *abject* is manifested. In psychoanalysis, abject is understood as a phenomenon between subject and object, and is used as a criterion for defining the marginal, peripheral complex phenomenon, which is not and cannot be part of the symbolic order (Mojsova Čepiševska 2008: 121). Since it is located at the periphery, it is simultaneously in danger and at the source of power. The same, according to Douglas (2010: 145-147), is valid for processes of marginalization and for people excluded from social patterns, sentenced to a state of non-integration and who thus become non-definable; because they shift from one state to the other, in this period of in-betweenness they represent a danger for themselves, as well as others.

In which manner can this be related to the erased, who, as we are aware, became precisely that at a precise moment – in the time of Slovenia's formation as nation-state. Can they be perceived as ultimately disruptive, *impure Others* or *inadequate elements* in the process of establishing a new order, and who, in line with theory, had to be removed – in this case literally erased? Was the act of erasure thus merely initial flaunting of the new authorities and as such inevitable, in terms of trying to “internally purify” the emerging Slovene national identity and thus lay foundations for a new system, a new society?

3 Slovene national identity production and formation of the “other”

The key to understanding the circumstances that allowed the act of erasure lies in the connectedness of the process of forming the internal Other with terms, such as (neo)racism, chauvinism and, above all, nationalism. Or: if we wish to comprehend how an authority in a certain moment manages to “normalize” such a radical type of act as erasure, we first need to sincerely ask ourselves, who the Slovenes actually are and what being a Slovene means to us. Because whatever Sloveneness is, it exists only in relation to (important) Others or:

Members of a nation are more or less not similar to one another; it is about their feeling, as if they were closer to each other in comparison with Others. National identity thus has no meaning in itself, it gains meaning only in confrontation with other nations (Bajt 2010: 203).

It is a fact that differentiation on grounds of nationality in the process of forming of the Slovene national identity was present as early as the national movement of the 19th century. Thus we cannot perceive this as something that began with Slovenia's official

independence, however, it is of key importance that after 1991 such division became the established practice of the new state (Bajt 2010: 202).

Furthermore, it is also crucial that in the case of Slovenia, formal citizenship and sense of belonging in terms of national identity simply cannot be considered equal. Bajt (ibid.) emphasizes that being a Slovene citizen is one thing, while being a member of the Slovene nation is another: the categories do not necessarily overlap. In addition, Slovene citizenship is founded on the concept of ethnicity and not territory – in the opposite case, those with permanent residence in Slovenia would automatically also become (wholesome) citizens, and not the “erased”⁴! Exclusionary policies that marginalize all minority groups, are thus not merely part of “people’s” discourse⁵, but part of state practice that repeatedly acts according to nationality or (neo)racism (ibid: 197), in the background of which there is always

... a sort of justification of difference between us and others, most frequently specified as ‘them’, who are, because of one reason or another, not only ‘different’, but also ‘worse’, and should be – in the name of some principle – one way or another, preferably ‘finally’ eliminated (Kuzmanić 1999: 62).

The role of nationalism is to unify, homogenize the national community within the borders of nation-state (Bajt 2010: 196). For those who obtained citizenship, the “included”, the act of erasure also brought symbolic value and some sort of superiority over those that remained “excluded”. The real “value” of Slovene citizenship was thus the feeling of dignity and “security”, which it gave to all “locals” – citizens, as opposed to “foreigners”, non-citizens⁶. In these terms we can understand the erased as *anti-citizens*, placed opposite of the Slovene citizens and Slovene citizenship in general, which they – precisely with their exclusion – finally defined (Zorn 2008: 54). In this respect, the erasure certainly “succeeded”: “Sloveneness” immediately became (more) unified, homogenous and “pure”. However, who are/were the significant big Others of the “Slovene”? Whose “views” built the mechanisms of the Slovene national identity? First direction towards which the emerging Slovene identity turned was most definitely the West, or more precisely, Western Europe. The second, equally important, were the Balkans. The intertwining of these discourses occurred simultaneously, although they were sometimes contradictory and ambivalent. It is crucial to understand that in the beginning of the 20th century, Europe created its

4. See Kuzmanić’s analysis of the Slovene post-socialist “drinking” discourse (1999).

5. The exclusionary and degrading attitude towards all minority groups, who become marginalized and stigmatized, is present and highly problematic – be it the Roma, migrants, gays, lesbians, Muslims or single-parent families.

6. One needs to mention that the newly emerged “foreigners” were sometimes absurdly given this label, since the erased could be considered Slovenes, spoke Slovene, were attached to Slovenia etc. – briefly, they had and “fulfilled” all requirements that would “make” a person member of a nation. But not a member of Slovenes. In order to become the “real Slovene”, even this was not sufficient. More on the related concept of “archaic-ethnic” in Bajt 2010.

internal⁷ "Other", the Balkans, a term imbued with derogatory connotations: barbaric, primitive, divided, weak. Since the independence onwards, "Sloveneness" is thus more and more defined as part of Europe, "European tradition". The politics in the before- and after-independence period thus became pro-European, the essence of the Slovene identity being linked to the pre-Yugoslav history, because that is the true "identity" of the Slovenes, after all, "we" have always been Europeans regarding culture and religion! In this sense, Slovenia's accession to Europe became naturalized, this being something completely "natural" for Slovenia as a European country (Bakić-Hyden in Vezovnik 2009: 164-165). In the meantime, "Europe" as the Other mostly acts as a myth, promising a better life, democracy, economic development, in a nutshell, a civilization, and thus shifts into the imaginary⁸ (Vezovnik 2009: 151). In this sense, according to Dolar (in Vezovnik 2009: 163), the identity of "Sloveneness" got caught in the "alternative between phantasms of domestic myths and the phantasm of 'Europe' on the other side."

The goal of Slovene independence was thus a shift from the "periphery" to the European "centre", civilization; also, or mainly, in the symbolic sense. Thus we need to contemplate about the erasure as a performance, exceptional display of the sublime postcolonial authority, with which – in order to prove how truly "European" it all of a sudden became, or rather, in their terms, always has been – it simply wanted to "Europeanise" other Balkan nations and "bring them closer to civilization". Or, as Stojić suggests (2007: 151), that "erasure was only the initiation (as a purgative purifying machine of some sort) into civilization"; a sort of a "civilizing mission" of the new Slovene government, a shallow "parade", exposing nothing but explicit in-authenticity, tremendous insecurity and incredible weakness – in fact, its powerlessness.

For what else can one expect from the newly established authority in a contemporary postcolony if not the absurd obsessive insisting on its coherence, stability, autonomy and righteousness? It is precisely this "banality of power" (Mbembe 2007: 209), which enabled structural violence, namely act of the erasure, and whose goal was to convince Slovenes (and the authorities themselves in the first place) that Republic of Slovenia was now a new "Master", the new "alpha male" of the region (and most importantly, that it should act like one).

7. If the European "external" Other was the Orient (Far East, the Arab world, etc.), then their internal Other were the Balkans. Europe always perceived the "external" Other with respect, the external other is otherwise "foreign" and intimidating, but consistent. On the other hand, for Europe, the Balkans were always marked with fragmentation and incoherence; in short, the Balkans are imperfect, lame, and for the European "we", an "internal" Other.

8. It should not be forgotten that, during that time, in some discourses, Europe also acted as an extremely "dangerous" Other, who could threaten Slovene sovereignty and autonomy and devour "us". See Vezovnik 2009.

4 Intellectuals matter! Do they really?

In order for any construct to become effective and perceived as "real and true" the process of formalization needs to take place, which is essentially the act of incorporating (abstract) constructs into scientific knowledge, while knowing there is no such thing as "objective" or "neutral" scientific knowledge (Foucault 2001). This process always involves experts, intellectuals and academics, who are "officially" considered autonomous, yet their autonomy very often proves as shallow, or rather extremely relative - even when they are perceived as radical and oppositional. Williams (1998) claims that the "trick" about institutionalized intellectuals or universities as institutions is merely about their internal reproduction conditions and the fact that they managed to develop the criteria to determine these exclusively, because of the privileged position they themselves enjoy. Thus, what gives authority to intellectuals is precisely the fact that they belong to the specific institutional position, which is a position of ultimate power. In this view, then, we should understand and "study" them as the "big Other"; Lacan's "*le sujet supposé savoir*"; "a subject supposed to know":

What enables a constitution of an authoritative function, the subject supposed to know, is an irrational belief that one has a privileged insight into the ontological level of the order of the Other, the symbolic reality /.../. In this sense SSS⁹ takes upon itself to save the entire symbolic order from the knowledge of its inconsistency and powerlessness; the function of the subject supposed to know is to conceal the fact that the big Other exists only to the extent that the subject presupposes the Other as an ideal order - a system, logic or discourse which assures the meaning and consistency of the subject's argument and action (Šterk 2013: 858).

In other words: the Other is a form of a shield that protects the symbolic reality. A fierce belief in 'It' that supposedly knows better and guarantees meaning and sense - no matter the level of subject's own doubt or confusion - makes life bearable. Yet we all know no such mythical entity as a big Other truly exists. And very often nor do intellectuals' independence and genuine critique. Williams suggests that very often the knowledge produced by universities as institutions, is considered allegedly "critical" (yet very often fails to be genuinely such) (1998: 219). In consequence, even the practices that come across as relatively autonomous merely "reproduce the order (the hegemonic social order, N.L.) in its most general terms", or "/ ... / these (autonomous practices, N.L.) at least do not oppose or challenge it" (ibid., 216). Therefore, a deep understanding of the concrete position and situation of universities and their scholars is crucial. The fact that they often seem far away from the cultural and social hegemony does not suggest the knowledge they produce manages to be "critical", "independent" or "radical" - most often its autonomy is remarkably relative and ultimately subjected to reproduction of dominant practices and regimes of truth, for they (institutionalized universities and "their" intellectuals) are also "rulers and managers" (ibid.).

9. *Le sujet supposé savoir.*

Hannah Arendt's analysis of anti-semitism (2004) offers at least an additional insight to consider, when she points to a historical example of connection between conformism of the educated German Jewry of the late 19th century and their somehow ambiguous social existence on one hand, and newly-found focus on individual and the well-being of bourgeois society on the other. In a society that both despised »ordinary« Jewish community yet admired and felt almost perversely attracted by the »exception Jews«, Jewish intellectuals were left puzzled in having to smoothly alternate between the two behavioral patterns to the extent of having to pretend to »be a man on the street and a Jew at home« (Gordon in *ibid.*: 88). With »Jewishness« becoming a certain type of »psychological quality«, a sum of personality traits, it does not come as a surprise that this constant jiggling between identification and differentiation resulted in specific conformism and had not led to substantial critical rebellion (*ibid.* 87-88). »The less one thought of them as equals, the more attractive and entertaining they became«, wrote Arendt (*ibid.*: 90), in times when the middle class was increasingly focusing on individual private lives and destinies and becoming highly interested in everything mysterious and different (*ibid.*: 189)¹⁰.

With Williams's and Arendt's emphasis in mind, we are now going to approach the discourse of Slavoj Žižek on the Balkans' subjectivity in general (and Slovenes' in particular) as a telling example.

4.1 Universal vs. particular

A lot has been said about Slavoj Žižek, the eccentric Slovenian Marxist philosopher, Lacanian psychoanalyst and a global star of cultural critique. What we are really interested in is the "Slovene" Slavoj Žižek, and the Balkan-related discourse he developed as one of the founding members of the Ljubljana psychoanalytic school, who was also politically active¹¹. His theory is largely based on binary pairs and contributed immensely in the process of inventing Slovenia as a modern European nation state. Moreover, his discourse reflects a deep geopolitical division between the rational West and the pathological South-East, it is deeply self-orientalizing (self-balkanizing) and embedded in the legacy of the Enlightenment rationalism that functions merely as "little more than cultural preservation of Western imperialism" as Laclau put it (2008:51)¹². Furthermore, Žižek never publicly condemned or questioned the openly anti-immigrant policies of the Slovene ruling party and remained publicly silent on the issue of the erased¹³.

10 See also Arendt (1964) and Bauman (2006).

11 He served as an advisor to the Liberal Democratic Party after failing to successfully run for the seat on the collective presidency of the Slovenia in the 1991 elections (Bjelić 2009a: 506).

12 However, this is not to say that all Slovenian public intellectuals, who were active at the time simply failed to recognize state racism and/or to publicly condemn it. See Rastko Močnik (1998) and Tomaž Mastnak (2002), both of whom were Žižek's colleagues at the time.

13 On the other hand, he was very proud about the »achievements« of »his« LDP, also regarding the immigrants:

What the liberal democratic party did was a miracle. Five years ago we were the remainder of the new social movements, like feminist and ecological groups. At that time everybody thought that we would be vanishing mediators. We made some slyly corrupted, but good moves and now

When approaching Žižek's ideas on the specific Balkans' identity structure, we have to take a look at his version of the famous dichotomy between *particular* and *universal*. The very existence of one binary element depends upon the other, and vice versa, or "the catch of the Universal resides in what it secretly excludes", he himself claimed (Žižek 2005: 157). Laclau (2008) points out that the *particular* can never be(come) complete, since it arises only exclusively in relation to the *universal*. *Universal* is an empty signifier, it has no content, it is "just an empty place unifying a set of equivalential demands" (ibid.: 56). It is inconsumable with the *particular*, although it simply cannot exist without it. Instead, several different discourses, "truths", "meanings" compete, trying to make their own specific *particular* "win"; trying to put it in a temporary superior position, represented and interpreted in the *universal* form of a specific social reality. This creates a series of empty signifiers with the(ir) current signified always resulting from a concrete political struggle (ibid. 35).

Empty signifiers are basically signifiers with no signified. Thus, for an empty signifier to occur, there has to exist a certain "impossibility in significations as such", or rather a distortion of the entire structure (ibid.: 37). Andreja Vezovnik (2009: 150-151) effectively presents the role played by empty signifiers in the process of national identity building. In the period when Slovenia's national identity structure was being established, "Europe" became a concept with "extra added value", an idea with a surplus of meaning, nothing less but the new *universal*, an empty signifier. Since there was no unified approved consent of what "Europe" was and what it "meant" yet, various discourses, sometimes completely ambivalent, were competing, each trying to prevail and become the current dominant, hegemonic truth: yet "Europe" is and always has been just another construct; always changing and transforming, remaining vague in its nature and failing to ever get fully semantically stabilized. Thus, at the time, we were observing discourses advocating "entering the EU" on one hand, and the discourses of *particularism*, which derived primarily from the fear of losing independence and autonomy, on the other (Delo in Vezovnik 2009: 154).

It was Cartesian dualism that gave rise to rationalism as "the one and only" hegemonic discourse in the Western world. Having to represent the external universality, proletarian body was no longer *particular*, instead it became a phenomenon beyond the differences between particularity and universality; this distinction was actually cancelled (Laclau 2008: 24). The truth is that *universal* got its body, yet this very body was in fact *particular* - embedded in Europe of the 19th century. So "Europe", all of a sudden, became both, *particular* and *universal* human essence. According to Laclau, Europe invented itself through the "universalization of its own particularism", which means that Eurocentrism and the pertaining hegemonic signifying practices were very much part of European colonial domination and had to be presented as a *universal* mission, something in favour of the

we are the strongest party. I think it was our party that saved Slovenia from the fate of the other former Yugoslav republics, where they have the one-party model. /.../ With us it's a really diverse, pluralist scene, open towards foreigners (of course there are some critical cases). But the changes of a genuine pluralist society are not yet lost (Žižek in Lovink 1996).

entire humanity. The European *Others* were no longer fighting between particularism(s) of cultures, attitudes, identities, but ultimately within the battle between *particular* and *universal* on a *civilizational* level – what else, then, does the notion of *people without histories* stand for if not the fact that they are (were) unable to represent the *universal* as such (ibid.)?

If we return to Žižek's: the main problem of his theory is that it 'sterilizes' the Balkans; it detaches it from its specific historical, cultural and societal roots and characteristics and puts it into a 'glass cage'. He literally robs the Balkans of their *particular*. His understanding of potential *particularity* is entirely submitted to *universalism*. It is the moment when he recognizes himself as the big universal *Other*, intellectual, that enables him to take the role of the "Master", the one that – through language of psychoanalysis – managed to distance and "cure" himself of pathological traits associated with the native Balkans, and in doing so, gain a "higher", "bird's eye view" perspective on what was really going on in the region (Bjelić 2009a). Somehow, he becomes "colour-blind": in the same way that white is blind for the non-white, Žižek's *universal* is blind to *particular* of any kind (Koložova in Bjelić 2011b: 278). Interestingly enough, it is only so when it comes to conceptualizing "home" and "domestic" situation, the "domestic" "Other".

4.2 Balkan = Das Unbewusste Europas

Žižek's main thesis, as Bjelić notes (2009a), is that the Balkans represent the European *unconscious*; the main reason for the assertion being the negative pathological Oedipal structure and the absence of the Cartesian tradition and symbolic (Eurocentric) Law of the Father. According to him, the Balkans had regressed into the pathological feminine substance, which could only be "cured" once the submission to the *universal* has occurred. Žižek's argument is based on Lacan's concepts of the *Real*, *Pre-symbolic*, *Symbolic* and on the distinction between a "tolerable" paternal enjoyment and dangerous feminine *jouissance* "a supplementary *jouissance*, which is beyond the phallus, a *jouissance* of the *Other*"¹⁴.

He claims:

*Europe puts and projects all its dirty secrets, obscenities and so on onto the Balkans which is why my formula for what is going on in the Balkans is not. People usually say they are caught in their old dreams, they cannot face ordinary post-modern reality. No, I would say they are caught into dreams but not into their own dreams – into European dreams. You know the French philosopher Gilles Deleuze had a wonderful saying where he says /.../ that if you are caught into another person's dream you are you are f***** (2008).*

Similarly thought Mladen Dolar when commenting on Freud's visits to the Balkans in the early 20th century:

The catalogue of Yugoslav topoi in Freud could surely be extended, but there is already an outline of a pattern. Freud takes trips from the Centre to the outskirts of

14. Lacan (1998).

that disintegrating Empire. ... The Weltgeist on vacation meets its Other. Can one venture to say that Yugoslavia is the Schauplatz of the European unconscious, or that the unconscious is structured like Yugoslavia?

The role of Dolar's Yugoslavia is dual: it symbolizes the European unconscious, and also represents the space upon which the dirty, hidden perverse European desires are projected (Bjelić 2009a: 507-508). Even Freud himself found the essence of Balkan subjectivity precisely by locating it outside of a specific mythological frame of psychoanalytic discourse. He argued that people south of the Austrian border simply lack the symbolic authority and thus remain pathological for their entire lives – which also means they remain un-analyzable throughout their lives. Ultimately, wonders Bjelić (2008), how is it possible that something outside the Symbolic order becomes the object of such vast human interest? If the means to explore an object supposedly do not exist, how is it possible then to establish an entire field of knowledge on that same subject (ibid.)?

There is a famous anecdote about a psychoanalyst from Trieste, Edoardo Weiss, asking his colleague Freud for a piece of advice in the case of a Slovene patient with a "thoroughly immoral Ego" (Freud in Žižek 1996: 8), who was allegedly not responding to therapy, suffered from impotence and was seemingly incapable of any proper sexual relations (Weiss in Bjelić 2011a: 317). Freud (in Žižek 1996: 8) concluded that the key to this problem did not lie in this particular patient but rather in the fact that the patient was Slovene: "... the Slovene, is obviously a good-for-nothing, who is not worth your trouble. Our analytical fails when faced with such people, our perspicacity alone cannot break through to the dynamic relation which controls them." If Weiss was expecting advice on how to diagnose the Slovene patient, what he received instead was an absurd geopolitical rambling on why psychoanalysis proves useless in certain cases. For Freud the problem lied in the fact that the Slovene belonged to a specific ethnic group, located outside (the very limited scope of) psychoanalysis. This is the reason why he claimed the (psychoanalyst's) effort was nothing but a waste of time. In fact, it is not about the patient not deserving the treatment but about him being incapable of it, which is something completely different. At this point, Žižek should finally have started to seriously question Freud's assumptions yet what he did instead was to incorporate them into his own argumentation.

In order to further support his thesis, Žižek states that the abnormal unconscious psychological dynamics of Slovene identity derives from "an excessive obedience" (2011: 63) and over-attachment to mothers in their "national fantasy":

The "immoral" Slovene mentioned does not just embody the paradoxical way enjoyment and the Law are linked, but hides yet another surprise, which leads to the key of the Slovene national fantasy, to the theme of the "maternal superego," to the theme of the mother (not the father) as the bearer of the Law/Prohibition (Žižek 1996:55).

The absence of the father, traditionally the bearer of the universal Law, enables national fantasy to form around the mother, prohibiting any external pleasures and creating a specific personality (disorder) with symptoms of immorality and impotence (Žižek 1996: 8-10; 54-55). But since "without a transgression there is no access to jouissance and /.../

that is precisely the function of the Law" (Freud in Lacan 1992: 177), meaning that without internalized (Symbolic) Law of the Father, neither proper and genuine transgression nor enjoyment can occur. In consequence, for one to be able to get analyzed, one has to be part of an Empire. Who is thus able to develop a "normal", "healthy" European subjectivity and emerge as a modern European subject is, according to both Freud and ŹiŹek, uniquely determined in advance almost as a fact - and one of those that can hardly ever change.

4.3 What about Slovenes?

We are arguing that ŹiŹek's theory is nothing but a clear example of a self-orientalizing, or rather a self-balkanizing discourse on the Other. Let's us explain why.

ŹiŹek regarded the former Yugoslavians (with the exception of Slovenes!) a primitive threat and vehemently approached criticism from Svetlana SlapŹak, a Belgrade-born anthropology professor based in Slovenia, as completely irrelevant, claiming that privileges enjoyed by a "foreign" professor outnumbered the ones he was given as an "indigenous" Slovenian:

I never taught at any university in Slovenia, I am absolutely alone, without any research assistant. They just give me enough money to survive. My answer to Svetlana SlapŹak would be: why did she become a Slovenian citizen? Her very position is a contradiction of what she says. In a state of less than 2 million people we offered 100.000 non-Slovenians permanent citizenship, against terrible nationalistic resistance (ŹiŹek in Lovink 1996)¹⁵.

Moreover, suspiciously enough, he failed to see that the reasons for bloody ethnic conflicts in Bosnia in the early 90s were to be searched for in "class relations" tension. Instead he focused on the absence of the Law of the Father and primitive women's pleasure, *jouissance*, which supposedly led to Balkan's perverse subjectivity. His main argument was that since the institution in the form of nation-state was lacking, the Bosnian father failed to establish a solid and grounded symbolic order. It should come as no surprise then, perfectly in line with this theory, that he supported NATO's intervention in Bosnia, arguing it was the only thing that could re-establish the Symbolic authority (Bjelić 2011a: 318). In this case he used the concepts of *pre-symbolic*, *Symbolic* and Lacan's paternal enjoyment (*pere jouissance*). This is how he commented on brutal rapes carried out by Serb soldiers against Muslim girls, with their fathers forced to watch:

The scene provides the key to the constellation of the impotent gaze: the unbearable, traumatic element witnessed by this gaze is ultimately the feminine enjoyment whose presence suspends the authority of the big Other, of the Name-of-the-Father, and fantasy (the fantasy of the -'threat' woman is to be 'rescued' from) is a scenario

15. Regarding his "controversial" position as both, public intellectual and political advisor, he continued lamenting: "Slovene media absolutely ignore me, there is never an article about me. On the other hand, if some nationalist poet publishes a small poem in some obscure Austrian journal, it's a big success in Slovenia" (ŹiŹek in Lovink 1996).

we construct in order to elude feminine enjoyment. /.../ 'A woman is being tortured-coited'. /.../ Why, then, is the observer passive and impotent? Because his desire is split, divided between fascination with enjoyment and repulsion at it; or – in other words – because his yearnings to rescue the woman from her torturer is hindered by the explicit knowledge that the woman is enjoying her suffering. The observer's ability to act - to rescue the victim-woman from the torturer or from herself - bears witness to the fact that he became 'dupe of his own fantasy' (Žižek 1994: 75).

Let us now focus on how Žižek theorized the characteristics of Bosnian subjectivity, while encouraging "his" Slovenes to break the incestuous bond with the archaic mother (the Balkans) and "open" themselves to father enjoyment and transgression. Žižek relied on Freud's father from the primordial horde, one that held all women and was expelled from the act of castration. Bosnian father embodied Pre-symbolic, primitive, the Balkan's Real, which kept enjoying the archaic attachment to the mother (Bjelić 2011a). But if we return to the momentum, in which Žižek seemingly managed to "cure" Slovene subjectivity, or at least showed he knew the right "medicine" (undergoing Lacan's psychoanalysis and submitting to Eurocentric Symbolic order), we cannot help but wonder: what happened to the infamous Slovene un-analyzability that Freud was speaking about? Did Lacan eliminate it? Was now the whole world (finally) able to be analyzed and thus "saved"? Absolutely not! The un-analyzable psychological structure of the Slovenes was simply transferred. Where? Onto other Balkan's populations and regions. In what manner exactly? By introducing Lacan's *pre-symbolic*; the un-analyzable Slovene was replaced by the Bosnian father as the primitive Other (Bjelić 2009b: 292-293): for the non-other peoples from the Balkans were perceived as pre-symbolic and therefore, a threat to the new Slovenia. What changed really? Nothing much, except for the fact that the foundations of the self-balkanizing colonialist Žižek's discourse are now finally fully explained.

The tragedy of social sciences lies in their proneness to get swallowed, chewed off and then mercilessly spit out by politics, only to transform into something much more powerful and something that goes beyond purely theoretical discourses. Žižek's psychoanalytic analysis proves painfully naive once deconstructed and 'debunked': the Balkans have so easily fallen out of the "right" European borders, out of the Eurocentric symbolic order and out of the presupposed "framework" that defined what being a healthy, modern European subject truly amounted to. Žižek's willingness to follow Freud's argumentation and failure to recognize its absurd and clearly biased assumptions, is precisely what marks the impressive authority of psychoanalytic discourse as such (however, what should not be neglected is that its power stems largely from its 'cooperation' with (neo)colonialist discourse).

5 Conclusions

The act of erasure in the process of Slovene nation-state formation and national identity building should be understood as the ultimate display of a newly established postcolonial authority and its vulgar, grotesque demonstration of power and violence on one hand, and its desperate need to be perceived as "real", "true" and "right" on the other. The identification, construction and "conviction" of the internal "Other", thus, function as specific

examples of such concrete attempts by the ruling power to confirm and establish itself as "relevant", also by targeting a specific group of people who – based on some politically motivated peculiar criteria -ended up first in the category of the liminal, impure and dangerous, and then in the group of the literally non-existent. In line with the theory – and with a great amount of cynicism - we could now claim that since every single social system requires at least one factor, which is impossible to conceptualize and task of which is only to homogenize, unify and confirm others (the majority) in their existence, the erased could be perceived merely as "collateral damage" in the process of new nation state formation; the one element that lay foundations for a new society.

It is "unfortunate" that even the discourse of Slavoj ŹiŹek, one of the most prominent public intellectuals, did not help very much in detecting this "systematic" error. On the contrary, it complicated matters even further. ŹiŹek's inability to see through the obscene brutality of the Slovene authority and his decision to remain silent on the act of erasure, which pushed more than 25000 people into a sort of a "black hole" of social reality, comes from his theoretical commitment to psychoanalytic discipline and its geo-political premises, which theorize the Balkans in terms of the abnormal, primitive and "dark" territory. Furthermore, what first appeared to be simply theoretical concepts, such as *Symbolic*, *Pre-symbolic*, *Real* and *primitive*, proved very convenient in that specific socio-political context and contributed immensely in creating the "internal Other", the "enemy", perceived as an "outsider" and a threat to the emerging Slovene national entity. Instead of recognizing the clearly colonialist foundations of psychoanalytic language as such, ŹiŹek internalized and incorporated this type of argumentation into his very theory. It is somehow paradoxical, then, to conclude that even the fact that we have tried to explain and understand the erased as a specific phenomenon and the circumstances surrounding it, and while knowing that psychoanalysis's relevance for political action is one of a limited scope (Sokolović 2012), we feel nothing but a strange disappointment: "with enemies like these, who needs friends"¹⁶, or was it, with leftist intellectuals like these, really, who needs the conservatives?

References

- Arendt, Hannah (2004): *The origins of totalitarianism*. New York: Schocken Books.
- Arendt, Hannah (1964): *Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil*. New York: The Viking Press.
- Bajt, Veronika (2010): Veĉ kot zgolj administrativno ustvarjeni »tujci«: Izbrisani in odmev nacionalistiĉne konstrukcije drugega v simbolni ideji o »nas«. In N. Kogovšek and B. Petković (eds.): *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritiĉnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*: 193-214. Ljubljana: Mirovni inštitut. Available from: http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/brazgotine_izbrisa_mirovni_institut_2010.pdf (Accessed 10. 3. 2014).
- Bauman, Zygmunt (2006): *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Źtudentska zaloŹba.

¹⁶. *A reply: with enemies like these who needs friends* is an article by ŹiŹek, published in 2012.

- Bjelić, I. Dušan (2008): Julia Kristeva: Exile and Geopolitics of the Balkans. *Slavic review*, 67 (2): 364-383. Available from: http://maine.academia.edu/DusanBjelic/Papers/653466/Julia_Kristeva_Exile_and_Geopolitics_of_the_Balkans (Accessed 10. 3. 2014).
- Bjelić, I. Dušan (2009a): Immigrants as the Enemy: Psychoanalysis and the Balkans' Self-Orientalization. *The Slavonic and East European Review* 87 (3): 488-517. Available from: https://www.academia.edu/713542/Immigrants_as_the_Enemy_Psychoanalysis_and_the_Balkans_Self-orientalization (Accessed 10. 3. 2014).
- Bjelić, I. Dušan (2009b): The Balkans: Radical Conservatism and Desire. *South Atlantic Quarterly*, 108 (2): 285-304. Available from: https://www.academia.edu/643809/The_Balkans_Radical_Conservatism_and_Desire (Accessed 10. 3. 2014).
- Bjelić, I. Dušan (2011a): Is The Balkans the unconscious of Europe? *Psychoanalysis, Culture & Society*, 16 (3): 315-323. Available from: <http://www.palgrave-journals.com/pcs/journal/v16/n3/full/pcs201111a.html> (Accessed 10. 3. 2014).
- Bjelić, I. Dušan (2011b): Žižek's Balkans: Geopolitical fractures in Žižek's universalism. *Psychoanalysis, Culture & Society*, 16 (3): 276-280. Available from: https://www.academia.edu/930980/%C5%BDi%C5%BEek_s_Balkans_Geopolitical_Fractures_in_Zizeks_Universalism (Accessed 10. 3. 2014).
- Douglas, Mary (2010): Čisto in nevarno. Ljubljana: Študentska založba.
- Foucault, Michel (2001): Arheologija vednosti. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Glavič, Bojan (2011): Fantje z Wall Streeta, poglejte dol! *Nedeljski dnevnik*, 12. oktober. Available from: <http://www.dnevnik.si/nedeljski/aktualno/1042479583> (Accessed 13. 3. 2014).
- Kogovšek, Neža (2010): Uvod: Izbrisani včeraj, danes, jutri – Spodkopani stereotipi in nepovrnljiva pot k popravi krivic. In N. Kogovšek and B. Petković (eds.): *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije: 9-19*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Available from: http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/wp-content/uploads/2012/02/brazgotine_izbrisa_mirovni_institut_2010.pdf (Accessed 10. 3. 2014).
- Kristeva, Julia (2002): *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. London: Pluto.
- Kuzmanić, Tonči (1999): Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lacan, Jacques (1970): Of Structure as the Inmixing of an Otherness Prerequisite to Any Subject Whatever. Available from <http://www.lacan.com/hotel.htm> (Accessed 5.11.2014).
- Lacan, Jacques (1992): *Ethics of Psychoanalysis-Seminar VII, 1959-1960*, Jacques-Alain Miller (ed.). London: Routledge/Norton.
- Lacan, Jacques (1998): *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX: Encore. On Feminine Sexuality. The Limits of Love and Knowledge, 1972-1973*, J.-A. Miller (ed.). New York: Norton. Available from: <http://www.scribd.com/doc/60638406/Jacque-Lacan-The-Seminars-Book-Twenty-On-Feminine-Sexuality-The-Limits-of-Love-and-Knowledge-1972-73> (Accessed 15.11.2014).
- Laclau, Ernesto (2008): *Emancipacija/Emancipacije*. Ljubljana: ZRC Sazu.
- Lipanje, Neža (2012): Moč diskurza/diskurz moči: Psihoanaliza Balkana kot postkolonije. Ljubljana: FDV.
- Lovink, Geert (1996): *Civil Society, Fanaticism and Digital Reality: A Conversation with Slavoj Žižek*. Available from: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=79> (Accessed 21. 4. 2014).
- Mastnak, Tomaž (2002): *Crusading peace: Christendom, the Muslim world, and Western political order*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.

- Mbembe, Achil (2007): Provizorične opombe k postkoloniji: estetika vulgarnosti. In N. Jeffs (ed.): Zbornik postkolonialnih študij: 209-249. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, Rastko (1998): Koliko fašizma? Zagreb: Arkzin.
- Sokolovič, Leo (2012): Subverzija in Lacanovi diskurzi. Ljubljana: FDV. Available from: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska_dela_2/pdfs/mb22_sokolovic-leo.pdf (Accessed 20. 4. 2014).
- Stojić, Marta (2007): Izbris: od liminalnosti do metafore. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 35 (228): 148-155. Ljubljana: Študentska založba. Available from: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-68DJLEQD/> (Accessed 1. 5. 2014).
- Stojić, Marta (2009): Izbrisani v Sloveniji kot diskurzivni fenomen: pristop lingvističnega pragmatizma. Ljubljana: FDV. Available from: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_stojic-marta.pdf (Accessed 19. 3. 2014).
- Šterk, Karmen (1998): O težavah z mano. Ljubljana: Študentska založba.
- Šterk, Karmen (2013): JFK assassination or how not to be paranoid in the enlightened age of conspiracies. Teorija in praksa, 50 (5-6): 847-862. Available from: <http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/atentat-na-johna-f-kennedyja-ali-kako-ne-bitiparanoi%C4%8Den-v-razsvetljenski-dobi-zarot.pdf?sfvrsn=0> (Accessed 26. 2. 2014).
- Vezovnik, Andreja (2009): Diskurz. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zorn, Jelka (2008): »We, the ethno citizens of ethno democracy« - The formation of Slovene citizenship. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, 35 (228): 52-69. Ljubljana: Študentska založba.
- Williams, Raymond (1998): Navadna kultura: izbrani spisi. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Žižek, Slavoj (1980): Hegel in označevalec. Ljubljana: Univerzum.
- Žižek, Slavoj (1994): Metastases of Enjoyment. 6 Essays on Women Sexuality. London: Verso. Available from: <http://en.bookfi.org/?q=metastases+of+enjoymentlove&t=0> (Accessed 2. 3. 2014).
- Žižek, Slavoj (1996): For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (2005): Kako biti nihče. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Žižek, Slavoj (2008): Euronews talks films and Balkans with Slavoj Žižek. Euronews, 9. december. Available from: <http://www.euronews.com/2008/09/12/euronews-talks-films-andbalkans-with-slavoj-zizek/> (Accessed 3. 3. 2014).
- Žižek, Slavoj (2012): A reply: with enemies like these who needs friends? Revue internationale de philosophie, 3: 439-457. Courtrai: Groeninghe; Paris: diffusion Presses universitaires de France.

Author's data

Neža Lipanje, MA Cultural studies
 EU Fundamental Rights Agency
 Schwarzenbergplatz 11, A-1040 Vienna, Austria
 e-mail: neza.lipanje@gmail.com

Lena Kregelj

IZKUŠNJA DOŽIVLJANJA KRONIČNE BOLEZNI IN STRATEGIJE SOOČANJA Z NJO

IZVLEČEK

V članku se osredotočamo na izkušnjo doživljanja kronične bolezni in soočanja z njo. Zanimalo nas je, kako se oblikujejo bolnikove strategije soočanja z boleznijo in od katerih dejavnikov je odvisen stil prilagajanja bolezni. Opiramo se na rezultate kvantitativne in kvalitativne raziskave bolnikov s kronično revmatično boleznijo. Rezultati raziskave kažejo, da obstajata različni skupini bolnikov, ki se razlikujeta po stopnji udeležbe v socialnem svetu, po načinu reševanja težav in po prilagoditvi življenjskega stila na bolezen. Naklonjenost družbenega okolja in empatičen odnos z bližnjimi bistveno pripomorejo k uspešni prilagoditvi bolnika na bolezen.

KLJUČNE BESEDE: zdravje, izkušnja kronične bolezni, strategije soočanja s kronično boleznijo.

The experience of chronic disease and strategies for coping

ABSTRACT

The article focuses on a personal experience of dealing and coping with a chronic disease. We focused on the question of how a patient's strategies for coping with a chronic disease are defined and, second, on which factors do styles of adjusting to the disease depend. This article is based on the results of quantitative and qualitative research in patients with chronic rheumatic disease. There are two different subgroups of patients that may be differentiated on the basis of social inclusion, their approach to problem-solving and the intensity of how they have adapted their lifestyle to the requirements of the disease. The friendliness of the social environment and having an emphatic relationship with people close to a patient can significantly impact on the patient's successful adaptation to the disease.

KEYWORDS: health, chronic disease experience, strategies for coping with chronic disease

1 Uvod

Članek temelji na analizi doživljanja bolnikov s kronično boleznijo, strategijah soočanja s kriznim življenjskim dogodkom in oblikovanju strategij za nadaljnje spopadanje z boleznijo. Temeljno problemsko izhodišče članka je, da je nastop kronične bolezni za posameznika lahko huda življenjska prelomnica, ki jo spremljajo negotovost, strah pred neznanim, izolacija od socialnega okolja, soočanje s stigmo in življenje z bolečinami. Kronični bolniki morajo tako obvladovati tri pomembne strategije v svojem življenju (Charmaz 2003): najti smisel življenja kljub trajni oviranosti, rekonstruirati red v svojem življenjskem svetu in ponovno izgraditi samopodobo.

V analizi smo se osredotočili na doživljanje bolnikov s kronično revmatično boleznijo, za katero so značilne močne bolečine v sklepih, postopna manjša gibljivost ali invalidnost in v nekaterih primerih tudi fizično vidna deformacija sklepov. Cilj in namen analize je bil pridobiti vpogled v bolnikovo doživljanje kronične bolezni: kako se bolniki soočajo z boleznijo, kako jo prilagodijo svojemu življenjskemu stilu ter v kolikšni meri in na kakšen način vpliva na njihovo življenje. Izhodišče raziskave je bila predpostavka, da nekateri bolniki svojo bolezen obvladujejo drugače kot drugi, zato smo v analizi skušali odgovoriti na osrednje vprašanje, od česa je odvisen bolnikov način prilagajanja bolezni.

Ker kronični bolniki potrebujejo čas za prilagoditev bolezni, je bilo smiselno raziskovati v okviru predpostavke, da so načini spopadanja s kronično boleznijo različni pri dolgoletnih bolnikih in tistih, ki se z boleznijo soočajo manj časa. Predpostavljali smo, da bodo dolgoletni bolniki razvili drugačne načine premagovanja težav kot drugi bolniki, vsekakor pa smo upoštevali, da je način soočanja s kronično boleznijo povezan tudi s posameznikovim načinom odzivanja na krizne življenjske dogodke. Čas, ko bolnik izve diagnozo, je povezan z močnimi čustvi in specifičnimi reakcijami, zato ga lahko označimo kot krizno življenjsko situacijo. Namen analize je bilo ugotoviti, ali omenjena čustva, odzivi in načini spopadanja s kriznim življenjskim dogodkom vplivajo na kasnejši stil prilagoditve na bolezen.

Bolnikovi stili prilagajanja so v veliki meri povezani z viri pomoči, ki jih ima bolnik na voljo. Ker bolniki informacij ne iščejo enako intenzivno, smo domnevali, da izobrazba vpliva na sprejemanje in iskanje pomoči v zvezi z boleznijo. Predpostavljali smo, da bodo bolniki z višjo izobrazbo pogosteje uporabljali internet za komuniciranje o svojih težavah, pogosteje poiskali drugo mnenje, pripisovali večji pomen komunikaciji s svojci in imeli tudi sicer bolj razvito socialno mrežo.

2 Teoretska izhodišča

Vpogled v življenje ljudi s kronično boleznijo osvetljuje področje, ki je bilo še do nedavnega predmet preučevanja izključno medicinske stroke, veliko manj pa družboslovnih smeri. Čeprav je medicina sama odkrila socialni kontekst bolezni, pa v sodobni medicini še vedno ostaja bistven opis učinka bolezenske klice na individualno telo. V biomedicinskem modelu tako prevladuje mišljenje, da lahko bolezen kot fiziološki in biološki proces abstrahiramo od bolnika. Te ugotovitve izhajajo iz naravoslovne znanstvene paradigme,

ki temelji na tem, da je objekt preučevanja možno ločiti od človeškega subjekta in njegovega doživljanja. Biomedicinski model v praksi predpostavlja, da je vloga bolnika le v tem, da daje informacije o stanju svojega telesa (Radley 1995; Ule 2003).

Številni družboslovni analitiki (Parsons v Radley 1995; Foucault 1975; Goffman v Pahor 1999; Sontag v Lupton 1994) so podvomili v nezmotljivost biomedicinskega modela ter poudarili pomembnost socialnega in kulturnega konteksta bolnika in bolezni. Pri obravnavi bolezni, predvsem kroničnih, je treba preseči strogost biomedicinskega modela in bolnike obravnavati tudi s psihološkega in sociološkega vidika.

Čeprav je zdravje tudi v preteklosti zasedalo pomembno mesto na lestvici vrednot, je v zadnjih desetletjih pridobilo poseben status ohranjanja mladosti, zdrave prehrane, skrbi za telesno kondicijo in lep videz. V tem kontekstu je skrb za zdravje postala ena izmed najbolj pomembnih vrednot sodobne družbe, k čemur veliko pripomore tudi promocija zdravja v množičnih medijih in industriji (Kamin 2006). Tudi javnomnenjske raziskave v Sloveniji kažejo, da je izmed osmih naštetih pojmov (delo, družina, zabava, zdravje, vera, prijatelji, denar, domovina) največ anketirancev oz. anketirank na prvo mesto po pomembnosti postavilo zdravje in družino. V vseh izobrazbenih in starostnih skupinah ter pri obeh spolih omenjena pojma zasedata prvo ali drugo mesto. Večina anketirancev (60 %) tudi meni, da dovolj skrbijo za lastno zdravje (Toš in Malnar 2002).

Sodobni pogled na zdravje in bolezen ima tako za bistveno posledico spremenjeno vlogo bolnika v družbi. Analitiki zdravstvene sociologije (Boyer 2010; Salmon 2003) klasičnega bolnika opredeljujejo kot potrpežljivega, pasivnega, odvisnega od medicinskega osebja, spoštljivega do avtoritete, neinformiranega in podrejenega, sodobna vloga bolnika pa je njegovo nasprotje: današnji bolnik je aktiven, samostojen, informiran, zahteven in enakopraven v odnosu do medicinskega osebja. Za sodobno definicijo zdravstvenega stanja bolnika so pomembni tudi njegovi odnosi, vsakdanje prakse, čustva in njegovo vedenje. Sodobne bolnike najbolj moti, da jim zdravniki ne dajejo dovolj informacij o bolezni in da si zanje ne vzamejo dovolj časa. Bolnik tako postaja aktivni dejavnik medicine, delno tudi zaradi nove politike javnega zdravja, ki spodbuja ljudi k odgovornosti in osebni skrbi (Ule 2003).

Nastop vsake bolezni, predvsem če je kronična, za posameznika vsekakor pomeni prelomni in krizni življenjski dogodek. Ker so kronične bolezni dlje trajajoče, zahtevajo različne načine vsakdanjega soočanja in spopadanja z boleznijo. Bolnik z akutno (občasno) boleznijo vlogo zdrave osebe zamenja za vlogo bolnika, vendar v prihodnosti pričakuje ozdravljenje. Kronični bolnik pa mora sprejeti vlogo bolnika za dalj časa, pogosto za vse življenje. Zavedanje, da bolezen lahko vedno znova izbruhne, pa je strah vzbujajoče, predvsem v svetu, kjer je zdravje moralna in družbena norma (Radley 1995).

Na spletni strani med.over.net lahko preberemo naslednji zapis uporabnice, ki se zaradi nastopa kronične bolezni sooča s strahom, paniko in zanikanjem.

Uporabnik/ica *Revmatoidni artritis* je dne 13. 11. 2007 napisal/a:

Zanima me, ali ima kdo od vas to diagnozo? Namreč, čisto sem panična. Zatekali so mi gležnji tri mesece, nato pa še koleno, potem so me napotili na revmatološko in punktirali koleno. Jemljem naklofen približno tri mesece, ampak ne vem, ali mi pomaga ali ne. Včasih ja, včasih se mi pa zdi, da mi bo nogo odtrgalo. Izvidov še

nimam, vendar pa očitno lahko pristanem na invalidskem pri 27-ih. Sprejela bom odločitev, da takega življenja ne mislim živeti, brez teka in gibanja zame ni življenja.

Za reševanje kriznih dogodkov ljudje uporabljajo različne strategije. Nekateri se razumsko lotijo reševanja problema, drugi se ukvarjajo predvsem z občutki in čustvi, povezanimi s problemom. Nekateri se ukvarjajo z vzroki problema, drugi z njegovo rešitvijo; nekateri se težave lotijo optimistično s prepričanjem o možnosti rešitve, drugi s pesimistično naravnostjo zapadejo v vlogo žrtve. Stile obvladovalnega ravnanja posameznik največkrat prilagodi trenutnim razmeram v okolju in pri tem ni nujno, da vedno uporabi enak stil (Društvo za fibromialgijo).

Ker ima kronična bolezen več faz, je na začetku boleznin vsak bolnik akutni bolnik, kasneje pa se motnja krepi, bolezen razvija in tako postane bolj prepoznavna. Diagnozi kronične boleznin največkrat sledi bolnikov občutek negotovosti. Porajajo se mu vprašanja kot npr. »Kaj se bo zgodilo z menoj?«, »Kako hitro bo bolezen napredovala?«, »Ali bo boleče?«, »Ali bom lahko nadaljeval/a z delom?«. Ko ljudje zbolijo na način, ki jih za nedoločljiv čas oddalji od njihovega normalnega življenja, se počutijo, kot da bi vstopili v popolnoma drugačen svet. Poleg fizičnih bolečin in težav pri opravljanju povsem običajnih stvari kronični bolnik spozna svet, za katerega niti ni vedel, da obstaja (Perry 1996). Seveda pa vsi bolniki ne pokažejo enakega zanimanja za stvari, ki jih skrbijo, saj so mnoge od njih preveč osebne narave.

Radley (1995: 144) v tem kontekstu opredeli štiri temeljne načine predelave kronične boleznin v življenjskem stilu bolnika:

- Izogibanje informacijam o boleznin: bolnikovo vedenje, ki se kaže v ignoriranju težav v povezavi z bolezninjo, izogibanju neprijetnim informacijam o boleznin in v navidezni lahkotnosti do lastnega zdravstvenega stanja.
- Aktivno iskanje informacij o boleznin: vedenje bolnikov, ki odgovore na vprašanja o svoji boleznin iščejo aktivno, uporabijo različne vire in se skušajo o svoji boleznin čim bolj poučiti.
- Odziv z negotovostjo in strahom: ti dve reakciji sodita v skupino neadaptivnih odzivov na obremenilne dogodke; kažeta se kot beg pred težavami, v neobglenem oklepanju svojcev ali zdravstvenega osebja, pretirani potrebi po tolaženju in pozornosti, sugestibilnosti, izmikanju in bolezninem samoopazovanju. Nekateri bolniki se odzovejo tudi s potrlostjo, ki jo prepoznamo iz joka, pasivnosti, brezvoljnosti, obupa, črnogledosti, nezainteresiranosti bolnika za okolje, umikanja v svoj svet, pretiranega razmišljanja o boleznin in zanemarjanja svojega videza.
- Emocionalni odzivi in fatalizem: jeza, izogibanje stikom z zunanjim svetom in fatalizem prav tako kot strah in negotovost sodijo med družbeno neadaptivne odzive na obremenilne dogodke. Take odzive lahko prepoznamo v obtoževanjih okolice za bolnikovo stanje, prepirljivosti, žaljenju, očitkih, neučakanosti in neosnovanih trditvah. Če je potrlost pasivno stanje vdanosti v usodo, pa je agresivnost (vsaj na videz) aktivna reakcija, povezana z željo po spremembi, ki pa konec koncev najpogosteje izzzveni v obliki resignacije.

Nadalje Radley (1995) opredeli štiri dejavnike, ki vplivajo na strategije soočanja s kronično boleznijo. Bolnik je vključen v socialno okolje, če ohranja socialne stike, izrazito uporablja vire vsakdanjega življenja in skuša čim bolj aktivno živeti v vsakdanjem življenju. Nasprotno je bolnik izključen iz socialnega okolja, če se redko angažira v socialnem svetu, opušča vsakdanje aktivnosti in ne ohranja socialnih stikov. Tretji dejavnik opisuje odnos bolnika do bolezni: če bolnik osebna pričakovanja uskladi z zahtevami bolezni, spremeni način življenja in na težave gleda pretežno z optimizmom, je komplementaren s svojo boleznijo. Ko ima bolnik nasprotovaleen odnos do svoje bolezni, ji pripisuje malo pomena in pozornosti, učinke bolezni minimizira in simptome nevtralizira. Nasprotovaleen odnos do bolezni se pri kroničnem bolniku kaže tudi takrat, ko bolnik bolezen čuti kot nasprotje svojim osebnim pričakovanjem; takšni bolniki pogosto zapadejo v fatalizem, imajo občutek poraženosti, premagovanje bolezni pa predstavlja velik napor.

Če kronični bolnik uspe nadzorovati simptome in vsakdanje režime, lahko poveča sposobnosti in bolezen zelo uspešno obvladuje. Tako si ustvari nove rutine norm in normalnosti. Lahko celo prvič v življenju obvladuje življenje in doživi celo boljše kakovost življenja kot pred boleznijo. Občutki zmedenosti in nezmožnosti identificiranja z drugimi se pogosto omilijo, če ima bolnik stike s pomembnimi drugimi (družina, prijatelji ...) ter možnost socialne primerjave in izmenjave z bolniki s podobnimi težavami. Tudi pretekle študije dokazujejo, da pestrost socialnih stikov, občutek pripadnosti in sposobnost identificiranja z drugimi igrajo pomembno vlogo v procesu soočanja z boleznijo. Ameriška študija (Fitzpatrick 1988), ki je zajemala vzorec 158 bolnikov, obolelih za kronično revmatično boleznijo, je pokazala, da so za uspešno psihosocialno prilagoditev življenjskega stila bolnika pomembni predvsem raznoliki socialni stiki, ki vključujejo tudi odnose z osebami s podobnimi težavami. Takšne stike lahko bolniki najdejo v društvih in skupinah za samopomoč; tako imajo občutek »sedenja v istem čolnu« (Ule 2003: 86). Predvsem mlajši bolniki so v obvladovalnih strategijah zelo inovativni; pomagajo si z novimi tehnologijami, da ohranjajo stike, komunicirajo ter izmenjujejo izkušnje in informacije (Charmaz v Ule 2003: 98).

Primerjalna študija, ki so jo leta 1997 (v Penninx 1997) izpeljali na vzorcu 1690 zdravih posameznikov in posameznikov, obolelih za revmatoidnim artritisom, je v prvi vrsti temeljila na preverjanju simptomov depresije med obolelimi in zdravimi. Rezultati so pokazali, da so osebe, obolele za revmatoidnim artritisom, izražale več simptomov, značilnih za depresijo, kot zdravi posamezniki. V nadaljevanju je študija preverjala, kolikšno vlogo pri soočanju z boleznijo igrajo prisotnost partnerja, bližnji odnosi, občutek obvladovanja bolezni in samozavest. Rezultati so pokazali, da imajo vsi ti dejavniki pomemben vpliv na psihološko počutje posameznika. Prejemanje emocionalne opore, obvladovanje bolezni ter širok in razpršen socialni krog so dejavniki, ki lajšajo simptome depresije pri obolelih za artritisom.

Raziskava, ki so jo leta 1992 (v Schüssler 1992) izvedli na vzorcu 205 kroničnih bolnikov, je temeljila na preverjanju osmih različnih dimenzij obvladovanja kronične bolezni (Lipowski v Schüssler). Sposobnost nadzora bolezni in sprejemanje bolezenskih simptomov sta bila tesno povezana z dimenzijami aktivnega reševanja težav in problemskim pristopom k obvladovanju bolezni. Ravno nasprotno pa je bil emocionalni način reševanja

težav bolj prisoten pri tistih bolnikih, ki svoje bolezni niso povsem sprejeli ali pa so menili, da jo je nemogoče nadzorovati. Tudi študija iz leta 1984 (v Felton 1984), ki je temeljila na vzorcu 170 posameznikov, obolenih za eno od kroničnih bolezni, je preverjala odnos med strategijami soočanja s kronično boleznijo in psihosocialno adaptacijo na bolezen. Uporaba kognitivnih strategij, kot je aktivno iskanje informacij, je pozitivno vplivala na psihosocialno stanje bolnika, medtem ko so emocionalne strategije, predvsem izogibanje, samooboževanje in občutek krivde, povezane z negativnimi vplivi na psihosocialno adaptacijo in na zmanjšano samopodobo.

3 Empirične evidence: doživljanje kronične bolezni bolnikov z revmatoidnim artritisom

V članku smo se osredotočili na analizo doživljanja bolnikov s kronično boleznijo, na strategije soočanja s kriznim življenjskim dogodkom in oblikovanje strategij za nadaljnje spopadanje z boleznijo. Bolniki s kronično revmatično boleznijo trpijo za naslednjimi simptomi: močne bolečine v sklepih, postopna manjša gibljivost ali invalidnost in v nekaterih primerih tudi fizično vidna deformacija sklepov. Kot kronične revmatične bolezni smo opredelili tiste, ki jih je v priložniku za revmatike določila medicinska stroka (Golja 2005); to so revmatoidni artritis, osteoartritoza, fibromialgija, ankilozirajoči spondilitis, psoriatični artritis, protin, sistemski lupus in sjorgenov sindrom.

Izjave in pripovedi bolnikov, ki jih prikazujemo v empiričnem delu, so temeljile na osrednjem raziskovalnem vprašanju: *Od česa je odvisen bolnikov stil prilagajanja bolezni?* Ker bolniki potrebujejo čas za prilagoditev bolezni, smo raziskovali v okviru predpostavke, da so načini spopadanja s kronično boleznijo različni pri dolgoletnih bolnikih in tistih, ki se z boleznijo soočajo manj časa. Nadalje je način soočanja s kronično boleznijo povezan tudi s posameznikovim načinom odzivanja na krizne življenjske dogodke. Pri tem nas je zanimalo, ali čustva, odzivi in načini spopadanja s kriznim življenjskim dogodkom vplivajo na kasnejši stil prilagoditve na bolezen.

Anketirali smo 50 naključno izbranih bolnikov v prostorih revmatološkega oddelka Bolnišnice dr. Petra Držaja. Vzorec sestavljajo bolniki in bolnice, ki imajo vsaj eno od zgoraj naštetih diagnoz in na obisku pri zdravniku revmatologu niso prvič. Časovni okvir zbiranja podatkov je zajemal obdobje od 18. do 29. avgusta 2008. Metoda zbiranja podatkov je bil anketni vprašalnik, ki je bil sestavljen iz vprašanj odprtega in zaprtega tipa. Zaprti tip vprašanj smo merili s tristopenjsko ocenjevalno lestvico. Treba je poudariti, da je večina anketirancev in anketirank želela na vprašanja odgovarjati ustno, in sicer zaradi različnih razlogov (slabovidnost, bolečine v rokah, visoka starost). Anketiranje je torej potekalo ustno, poleg tega pa so bolniki na vsako vprašanje dodali še kakšno svojo izkušnjo in razložili doživljanje bolezni s svojega zornega kota. Z osmimi bolniki in bolnicami smo v nadaljevanju izpeljali osebne intervjuje, ki so omogočili podrobnejši vpogled v doživljanje bolezni z bolnikovega zornega kota.

3.1 Strategije soočanja s kronično boleznijo

Kadar gre za diagnozo kronične bolezni, je tak dogodek za posameznika še posebej obremenilen, saj »ima za posledico korenitejšo spremembo v življenjskem poteku kot drugi dogodki« (Ule 2003: 98). Pričakovali smo, da obstajajo statistično pomembne povezave med bolnikovimi prvimi odzivi ob seznanjenju z diagnozo in kasnejšim oblikovanjem bolnikovih strategij soočanja s kronično boleznijo. Prva hipoteza *Bolnikovi prvi odzivi ob seznanjenju z diagnozo vplivajo na oblikovanje bolnikovih strategij soočanja s kronično boleznijo* je temeljila na teoretskih izhodiščih, ki implicirajo, da je za posameznika seznanjenje z diagnozo krizni življenjski dogodek. Hipotezo smo preverjali z neodvisnimi in odvisnimi spremenljivkami, ki smo jih kategorizirali po Radleyu (1995: 144). Med neodvisne spremenljivke smo uvrstili: izogibanje informacijam o bolezni, aktivno iskanje informacij o bolezni, negotovost in strah, emocionalni odzivi in fatalizem; med odvisne pa: vključenost v socialno okolje, izključenost iz socialnega okolja, komplementarnost z boleznijo, nasprotovalen odnos do bolezni.

Tabela 1: Neodvisne spremenljivke v kategoriji »strategije soočanja z boleznijo«

SPREMENLJIVKE	INDIKATORJI
Izogibanje informacijam o bolezni	O svoji bolezni nisem hotel/a preveč izvedeti.
	Nisem se hotel/a sprijazniti z diagnozo.
	Nisem hotel/a preveč razmišljati o diagnozi.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem upošteval/a samo zdravnikove napotke.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem upal/a, da je napačna.
Aktivno iskanje informacij o bolezni	O svoji bolezni sem se temeljito poučil/a in zbirala informacije.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem čutil/a potrebo po pogovoru.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem takoj začel/a razmišljati, kako si lahko sam/a pomagam.
Negotovost in strah	Najbolj me je prestrašilo to, kako se bo spremenilo moje življenje.
	Najbolj me je bilo strah, kako bom psihično zmogel/zmogla.
	Nisem si predstavljal/a, kaj me čaka v prihodnosti.
	Bil/a sem negotov/a, kako bo z mano.
	Strah me je bilo, kako hitro bo bolezen napredovala.
	Strah me je bilo, kako dolgo bom še lahko živel/a tako kot pred boleznijo.
	Najbolj sem se bal/a bolečin.
Občutek sem imel/a, da je moje življenje postalo neobvladljivo.	
Čustveni odzivi in fatalizem	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem se odzval/a z jezo.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem se zaprl/a vase.
	Ko sem izvedel/a diagnozo, sem se vprašal/a: »Zakaj prav jaz?«

Tabela 2: Odvisne spremenljivke v kategoriji »strategije soočanja z boleznijo«

SPREMENLJIVKE	INDIKATORJI
Vključenost v socialno okolje	Želim se pogovarjati o svoji bolezni.
	O svoji bolezni govorim s humorjem in lahkotno, da ne bi preveč obremenjeval/a drugih.
	Na svojo bolezen sem se hitro prilagodil/a in temu primerno spremenil/a življenje.
	Pogosto prosim za pomoč svojce in prijatelje.
	Zdaj mi več pomenijo dobri odnosi z najbližjimi kot pred boleznijo.
	Laže mi je, če se pogovarjam z drugimi ljudmi, ki imajo enake težave kot jaz.
	Med ljudi se odpravim samozavestno, ker me ne moti, da izvedo za mojo bolezen.
Izključenost iz socialnega okolja	Pomaga mi, če se primerjam s tistimi, ki jim »gre slabše«.
	Počutim se odvisnega/odvisno od drugih.
	Mislím, da me zaradi zunanjih znakov bolezni ljudje gledajo z usmiljenjem.
	Ne maram usmiljenih pogledov.
	Pogosto skušam pred ljudmi skriti zunanje znake bolezni.
	Ljudje ne razumejo, kaj vse prestajam zaradi bolezni.
	Raje ne hodim med ljudi, ker bi lahko opazili mojo bolezen.
	Zaradi bolezni sem večkrat prepirljiv/a, žaljiv/a in agresiven/agresivna.
	Občutek imam, da sem zaradi bolezni v družbi nekoristen/nekoristna.
	Počutim se odrinjenega/odrinjeno iz sveta zdravih ljudi.
Zaradi bolezni se počutim drugačnega/drugačno od drugih ljudi.	
Ljudje od mene pričakujejo preveč.	
Komplementarnost z boleznijo	Glede bolezni se najbolj zanašam nase, ker sam/a najbolje vem, kaj je dobro zame.
	Svojo bolezen sem sprejel/a kot del sebe.
	Moja bolezen je bila priložnost za nov začetek, predstavljala mi je izziv.
	Optimizem je tisti, ki mi pomaga premagovati težave.
	Na življenje sem začel/a gledati popolnoma drugače, odkar imam to bolezen.
	Moje življenje ima zdaj večji smisel kot pred boleznijo.
Nasprotovalen odnos do bolezni	Čeprav vem, da bom določeno delo s težavo opravil/a, se ga vseeno lotim.
	Vedno se ravnám le po nasvetih zdravnika in sam/a ne preizkušam nič drugega.
	Imam občutek, da sem žrtev usode.
	Želim si, da se mi v življenju ne bi bilo treba ukvarjati s to boleznijo.
	Večkrat izgubim upanje vase in v svoje sposobnosti premagovanja težav z boleznijo.
	Zaradi bolezni se počutim prikrajšanega/prikrajšano za mnoge stvari v življenju.
Zaradi bolezni imam občutek nemoči, obupa in žalosti.	

Moje življenje je zaradi bolezni nepredvidljivo.
Težko načrtujem, kakšen bo moj dan, ker ne vem, kako se bom zaradi bolezni počutil/a.
Mislím, da sem zbolel/a zato, ker prej nisem dovolj pazil/a na svoje zdravje.
Svoji bolezni nisem posvečal/a pozornosti tako dolgo, kot je bilo mogoče.
Ne verjamem, da lahko pri poteku svoje bolezni karkoli spremenim.
Izogibam se situacijam, pri katerih tvegam, da jih ne bom zmogel/zmogla.
Z naporom premagujem težave, ki mi jih prinaša bolezen.

Za ugotavljanje vpliva bolnikovih odzivov ob seznanitvi z diagnozo na posamezne kasnejše strategije soočanja z boleznijo smo uporabili regresijsko analizo in pri analizi potrdili prvo hipotezo. Regresijska analiza je pokazala na jasno razmejitev med dvema skupinama bolnikov, ki se razlikujeta po različni stopnji udeležbe v socialnem svetu, po načinu reševanja težav (storilnostni način in emocionalni način reševanja krizne življenjske situacije) ter nenazadnje tudi po stopnji prilagoditve življenjskega stila na bolezen.

Statistična analiza je pokazala, da bolniki, ki so po seznanjenju z diagnozo aktivno iskali informacije in se o svoji bolezni poučili, izražajo večjo stopnjo vključenosti v socialno okolje kot drugi bolniki. Iz tabele 3 je razvidna linearna povezanost spremenljivk »aktivnost iskanja informacij« in »vključenost v socialno okolje«; v primeru povezanosti teh spremenljivk je signifikanca manjša od 0,05, kar pomeni, da se odvisna spremenljivka spreminja glede na neodvisno.

Tabela 3: Regresijska analiza za »vključenost v socialno okolje«

	Nestandardizirani koeficienti		Standardizirani koeficienti	t	Sig.
	B	Standardna napaka	Beta		
Konstanta	1,700	,466		3,650	,001
Izogibanje info.	-,119	,120	-,160	-,993	,326
Aktivno iskanje info.	,244	,112	,357	2,183	,034
Negotovost, strah	,147	,139	,141	1,057	,296
Agresija, fatalizem	-,140	,096	-,192	-1,452	,154

Radley (1995: 144) takšne bolnike uvršča med iskalce; to so bolniki, ki aktivno iščejo odgovore na vprašanja in dileme o bolezni. Čeprav se zavedajo, da so informacije lahko boleče in zastrašujoče, skušajo o svoji bolezni izvedeti čim več. Rezultati analize sicer ne upoštevajo tudi drugih dejavnikov, ki bi lahko vplivali na večjo stopnjo bolnikovega vključevanja v družbeno okolje (npr. družabnost osebe; odprtost družbe, iz katere bolnik izhaja ipd.). Sklepamo pa lahko vendarle, da se bolj vedoželjni in radovedni bolniki tudi sicer lažje in raje vključujejo v socialno okolje, če jim bolezen tega ne otežuje preveč. Bolniki, ki aktivno iščejo informacije o svoji bolezni, so izražali tudi pomembnejšo višjo stopnjo

komplementarnosti sebstva in bolezn. Takšni bolniki so svoja pričakovanja v življenju uspeli prilagoditi bolezn in zato tudi bolj uspešno premagujejo težave, ki jih prinaša bolezen. Po drugi strani izključenost oz. neudeležbo v socialnem svetu najbolje pojasnjuje negotovost in strah bolnika ob seznanjenju z diagnozo. Tisti bolniki, ki so ob postavljeni diagnozi v največji meri izražali strah in negotovost, so tudi kasneje pokazali manjšo udeležbo v socialnem svetu. Slednje lahko seveda pripišemo težkim oviram, ki jih bolezen prinaša bolnikom: zaprtemu družbenemu okolju, ki bolnika pogosto stigmatizira, bolnikovemu značaju ali pa pomanjkljivi pomoči najbližjih oseb. Strah in negotovost pa bolniku vsekako prinašata dodatne čustvene obremenitve, ki se že tako bori z vsakdanjimi fizičnimi preprekami in bolečinami. Bolnik se tako iz družbe raje izloči in zaradi različnih strahov ostaja doma; največkrat so to strahovi, povezani s samopercepcijo (bolnik se ne čuti sposobnega opravljati določenega dela, počuti se izključenega iz sveta zdravih, boji se stigmatizacije in pretiranega usmiljenja).

Rezultati so še pokazali, da imajo bolniki, ki jih v večji meri spremljata strah in negotovost, tudi do svoje bolezn pogostejše nasprotovaleen odnos. Svoje življenje s težavo prilagajajo zahtevam bolezn in o njej tudi neradi komunicirajo. Strah in negotovost sta redna spremljevalca tistih bolnikov, ki se redko udeležujejo v socialnem svetu in kronično bolezen težje sprejmejo kot del sebe. Pri tem je pomembno omeniti, da se občutki strahu, nesposobnosti in negotovosti pogosto lahko omilijo, če ima kronični bolnik stike s pomembnimi drugimi (družina, prijatelji ...) in/ali možnost socialne primerjave in izmenjave z bolniki s podobnimi težavami. Takšne stike bolniki lahko najdejo v društvih in skupinah za samopomoč ter s tem pridobijo občutek »sedenja v istem čolnu« (Ule 2003: 86).

Z nekaterimi anketiranci in anketirankami smo izpeljali tudi osebne intervjuje. Ti so pokazali, da so nekatere izkušnje kroničnih bolnikov tako kompleksne in večplastne, da jih ni mogoče obravnavati izključno z analizo anketnih odgovorov. V prvem delu intervjujev smo bolnice in bolnike zaprosili, naj z nekaj besedami opišejo prve občutke, potem ko jim je zdravnik povedal za diagnozo. Dobra tretjina jih je pri tem vprašanju omenila, da jih je bilo strah, zelo pogosto so omenili tudi šok, negotovost in neobvladljivost situacije, nerazumevanje diagnoze ter nemoč. Nekateri bolniki in bolnice so se z bali stranskih učinkov pri zdravljenju in bolečin, ki spremljajo tovrstno bolezen.

V odgovorih je bilo zaznati tudi določene odzive zanikanja, kar je pri soočanju s kriznim življenjskim dogodkom razumljivo. Nekateri so bili prepričani, da diagnoza ni prava, drugi so povedali, da so dejstvo o diagnozi zelo težko sprejeli. Mnogi so si zastavljali vprašanja kot »Zakaj prav jaz?«, »Kaj sem storil/a, da je doletelo prav mene?«, »Zakaj že pri teh letih?«. Nekaj bolnic in bolnikov je na drugi strani s svojimi izjavami pozitivno presenetilo. Starejši gospod je povedal: »Saj pri teh letih ni nič čudnega, da me je doletelo. Do sedemdesetega sem imel mir.« Podobno optimistično pravi gospa srednjih let: »Srečna sem, da imam samo eno diagnozo.«

Sicer je zaznati zelo majhen delež bolnikov in bolnic, ki so diagnozo pričakovali. Nekateri so zaradi predhodnega znanja vedeli, kaj pomeni bolečina v sklepih, diagnoza pa je bila le dokončna potrditev njihovih bojazni. Zelo malo bolnikov in bolnic je na dejstvo diagnoze odgovorilo z jezo, obupom in žalostjo. Ena izmed bolnic pravi: »Seveda ne

reagiraš z jezo in obupom že kar takoj, če pa ne veš, kaj te v resnici čaka. Samo ugibaš lahko, kaj bo s tvojim življenjem.«

V drugem delu intervjujev smo udeleženi zastavili vprašanje, s katerimi besedami in mislimi se tolažijo, ko se znajdejo v težki situaciji, povezani z njihovo boleznijo. Približno petina jih je povedala, da ne potrebujejo tolažbe, da jim gre kar dobro in da so bolezen sprejeli kot življenjsko dejstvo. Ostali si pomagajo z različnimi mislimi in tehnikami. Kar sedem je takšnih, ki si v mislih za tolažbo rečejo »Jutri bo nov dan« ali »Jutri bo bolje«. Živijo za prihodnost in na tak način ohranjajo upanje v izboljšanje. Nekaj bolnic tudi pravi, da si pomagajo z optimističnim pogledom na svet, ker jim življenje prikaže z bolj svetle plati. »Izkoristiti dan« in »Živeti polno življenje kljub bolezni« so tudi misli, ki nekaterim izjemno pomagajo. »Sreča je v majhnih stvareh, ki jih pogosto spregledamo,« pravi starejša gospa.

Nekaj udeleženi upa, da bo kmalu na voljo bolj učinkovito zdravilo. Zaupanje v medicinsko stroko nekaterim bolnikom pomaga pri rekonstrukciji reda v življenju ter zmanjševanju negotovosti in strahu. »Tudi molitev pomaga,« sta se strinjali dve bolnici. Ena izmed njih pravi, da mora zdržati zaradi otrok in da jih z boleznijo ne želi preveč obremenjevati. Mnogim vsekakor pomaga misel na svoje in pogovor z njimi. Predvsem ženske so največkrat omenjale tolažbo svojcev in pomen dobrih odnosov z njimi.

Po drugi strani pa se moški bolniki raje zanašajo nase. Gospod srednjih let pravi »Kjer je volja, tam je moč« in pogumno vztraja kljub oviram. Nekaterim pomaga, če se s čim zamotijo, drugim pomaga jok, ker se s tem razbremenijo. Pri poteku kronične revmatične bolezni nastopijo tudi obdobja, ko so bolečine nevzdržne in spodbudne misli ne pomagajo več. »Tokrat,« pove gospa v srednjih letih, »najbolj pomaga, če se skušam s čim zamotiti. Ni prav lahko, vendar vseeno trmasto vztrajam pri kakšnem opravilu.«

Dve bolnici uporabljata tehniko meditacije in umirjanja. Mlajša od njih svoj način umirjanja podrobneje razloži:

Ko je bilo najtežje, so pomagali svojci in Bog; sama pa sem si pomagala z jogo, meditacijo in vizualizacijo. S temi tehnikami ne samo da se umirim, ampak dejansko razmišljam bolj pozitivno. Pri vizualizaciji gre na primer za to, da si predstavljaš tisto, kar si želiš, odmisliš pa tisto, kar te teži. Takoj se bolje počutim. Misel, s katero sem se v najtežjih trenutkih tolažila, mi je pomagala sprejeti sebe takšno, kot sem: Največje darilo, ki ga lahko človek da samemu sebi in drugim, je on sam, tak, kot je. Vsekakor pa je to darilo tisto, ki ga je najtežje sprejeti.

3.2 Faze strategij soočanja s kronično boleznijo

V članku nas je zanimalo tudi, ali na oblikovanje strategij soočanja s kronično boleznijo vpliva količina časa, ki je pretekla od bolnikovega seznanjenja z diagnozo. Ker je kroničnim bolnikom skupno vsakodnevno premagovanje težav, ki jih prinaša tovrstna bolezen, večina bolnikov sčasoma rekonstruira svoj red v življenju in simptome bolezni normalizira do te mere, da njihovo življenje postane bogato in osmišljeno kljub trajni oviranosti. »Bolnik potrebuje čas, fizične in socialne izkušnje ter nove samodefinitije, da bi lahko na novo vzpostavil samopodobo in identiteto« (Charmaz 2003: 280). Hipotezo

Količina časa, ki je pretekla od bolnikovega seznanjenja z diagnozo, vpliva na oblikovanje bolnikovih strategij soočanja s kronično boleznijo smo preverjali z združevanjem neodvisne spremenljivke v tri skupine:

Pred koliko časa ste izvedeli za svojo diagnozo?

Do pred 2 letoma

Pred 3 leti do 12 let

Pred 13 leti in več

Za ugotavljanje razlik v strategijah soočanja s kronično boleznijo med skupinami bolnikov glede na čas, ki je pretekel od seznanjenja z diagnozo, smo uporabili enosmerno analizo variance s Tukey HSD post hoc primerjavo (preizkus za ugotavljanje razlik med aritmetičnima sredinama dveh skupin). Primerjava je pokazala, med katerimi pari skupin so pomembne razlike. Analiza kaže, da obstajajo statistično pomembne razlike med bolniki glede na čas, ki je potekel od njihovega seznanjenja z diagnozo, in oblikovanjem nekaterih strategij soočanja s kronično boleznijo. Pri spremenljivki »vključenost v socialno okolje« znaša $F(2,47)$ 9,811 in signifikanca 0,000. V izračunu je razvidna primerjava med bolniki, ki imajo diagnozo dve leti ali manj, in bolniki, ki za diagnozo vedo dve leti ali več. Signifikanca kaže 0,000, kar pomeni, da bolniki, pri katerih sta od seznanitve z diagnozo potekli dve leti ali manj, izražajo pomembneje višjo stopnjo vključenosti v socialno okolje od bolnikov, ki so za diagnozo izvedeli pred dvema letoma ali več.

Tabela 4: Tukeyjeva HSD-primerjava za vpliv časa na strategije soočanja z boleznijo

Odkvisna spremenljivka	(I) čas diagn.	(J) čas diagn.	Razlika (I-J)	Standardna napaka	Sig.	95 % Interval zaupanja	
						Spodnja meja	Zgornja meja
Vključenost v socialno okolje	do 2 let	od 3 do 12 let	,52911(*)	,12231	,000	,2331	,8251
		13 let in več	,43425(*)	,14716	,013	,0781	,7904
	od 3 do 12 let	do 2 let	-,52911(*)	,12231	,000	-,8251	-,2331
		13 let in več	-,09486	,13773	,771	-,4282	,2385
	13 let in več	do 2 let	-,43425(*)	,14716	,013	-,7904	-,0781
		od 3 do 12 let	,09486	,13773	,771	-,2385	,4282

Predpostavljali smo, da bodo bolniki, ki se z boleznijo soočajo dalj časa, razvili tudi višjo stopnjo vključenosti v socialno okolje in življenjski stil bolje prilagodili zahtevam bolezni. Rezultati so pokazali, da obstajajo razlike med bolniki, ki se z boleznijo soočajo manj časa (do dve leti), in bolniki, ki imajo bolezen več kot dve leti. Preseneča pa podatek, da bolniki, ki se z boleznijo spopadajo manj časa, izražajo pomembno višjo stopnjo vključenosti v socialno okolje kot ostali. Višjo stopnjo vključenosti v socialno okolje si lahko razložimo s tem, da takšni bolniki še nimajo hujših zunanjih znakov bolezni, verjetno so

bolj gibljivi kot dolgoletni bolniki, zaradi česar laže in uspešneje ohranjajo način življenja, ki so ga živeli pred nastopom bolezni.

3.3 Sprejemanje in iskanje pomoči

Raziskave kažejo, da so bolj izobraženi bolniki obenem tudi bolj zahtevni bolniki (Ule 2003). Ti pogosteje sprejemajo in uporabljajo vire pomoči, kot so pogovori s svojci, izmenjava informacij prek interneta, iskanje mnenja drugega zdravnika ter pogovor in druženje z ljudmi, ki imajo podobne težave, zato smo na podlagi teoretičnih okvirov izpeljali tretjo hipotezo: *Stopnja izobrazbe vpliva na bolnikovo sprejemanje in iskanje pomoči v zvezi z boleznijo*. Pri opredelitvi odvisnih spremenljivk smo se osredotočili na socialne vire pomoči, kot so zdravstvene ali socialne institucije (formalni viri) ter neformalne socialne mreže, kot so družina, prijatelji, sosedje, kolegi. Zanimalo nas je tudi, ali obstajajo statistično pomembne povezave med stopnjo izobrazbe bolnikov in naslednjimi odvisnimi spremenljivkami: komunikacija z drugimi o bolezni, pogovor s svojci, članstvo v društvu, uporaba interneta za komunikacijo o bolezni, iskanje strokovne psihološke pomoči, uporaba alternativne medicine in iskanje drugega mnenja.

Tabela 5: Odvisne spremenljivke v kategoriji »sprejemanje in iskanje pomoči«

SPREMENLJIVKE	INDIKATORJI
Komunikacija z drugimi o bolezni	Veliko mi pomeni, da o svojih težavah z boleznijo lahko komuniciram z drugimi.
Pogovor s svojci	S svojci ali prijatelji se lahko pogovorim o svojih težavah.
Društva	Pridružil/a sem se društvu, ki združuje ljudi s podobnimi zdravstvenimi težavami (na primer Društvo revmatikov Slovenije).
Uporaba interneta	Uporabljam internet za komunikacijo z ljudmi s podobnimi zdravstvenimi težavami.
Strokovna psihološka pomoč	Zaradi psihičnih obremenitev z boleznijo sem poiskal/a pomoč psihoterapevta, psihologa ali psihiatra.
Alternativna medicina	Vsaj enkrat sem že poskusil/a zdravljenje z alternativno medicino (sem sodijo dieta, post, zelišča, masaža, kiropraktika, bioenergija, meditacija, akupunktura, joga, homeopatija).
Drugo mnenje	Vsaj enkrat sem že poiskal/a drugo mnenje (mnenje drugega zdravnika).

Stopnjo povezanosti med izobrazbo ter bolnikovim sprejemanjem in iskanjem pomoči smo preverjali s Pearsonovim²-testom in Cramerjevim V-koeficientom. Rezultati so pokazali, da obstaja srednje močna povezanost pri dveh odvisnih spremenljivkah »Uporaba interneta za komunikacijo z ljudmi s podobnimi zdravstvenimi težavami« in »Iskanje drugega mnenja (mnenja drugega zdravnika)«. Pri preverjanju povezanosti s prvo odvisno spremenljivko (uporaba interneta) je signifikanca znašala 0,011, kar ustreza kriteriju manjše ali enako 0,05. Cramerjev koeficient znaša 0,478, kar pomeni srednje močno povezanost med spremenljivkama. Za višje izobražene bolnike velja, da bodo bolj verjetno uporabljali internet za komunikacijo z ljudmi s podobnimi zdravstvenimi težavami. Podatek lahko pripišemo

tudi dejstvu, da so ti bolniki bolj verjetno mlajši in imajo več možnosti za pridobitev višje izobrazbe.

Nadalje je analiza pokazala, da bolj izobraženi bolniki pogosteje poiščejo drugo mnenje; o bolezni se torej informirajo na več mestih in na več alternativnih načinov. Pri preverjanju povezanosti med odvisno spremenljivko (iskanje drugega mnenja) in izobrazbo je signifikanca znašala 0,030, kar ustreza kriteriju manjše ali enako 0,05, Cramerjev V-koeficient pa 0,423, kar pomeni srednje močno povezanost med spremenljivkama. Ti bolniki, kot so pokazali rezultati preverjanja prve hipoteze, svojo bolezen lažje sprejmejo in se v večji meri vključujejo v socialno okolje. Po drugi strani je verodostojen tudi podatek, da stopnja izobrazbe ne vpliva na pogostnost iskanja strokovne psihološke pomoči, uporabo alternativne medicine in včlanjevanje v društva.

Bolnik s kronično boleznijo se bo lažje soočal s svojimi težavami, če bo od pomembnih drugih prejemal pozitivne, spodbudne informacije, zato so bolnikovi stili prilagajanja v veliki meri povezani z viri pomoči, ki so bolniku na voljo. Prav tako bo lažje rekonstruiral svojo samopodobo, če bo izkušnje delil z ljudmi, ki so zboleli za isto boleznijo, ali pa svojo bolezen bolje sprejel in jo razumel, če se bo temeljito pogovoril s svojim zdravnikom. Podporno komuniciranje tako nudi pomoč, ki na bolnika deluje terapevtsko, razbremenilno in spodbudno. Vsi bolniki pa vsekakor ne iščejo podpore enako intenzivno in o svojih težavah različno komunicirajo. Bolj izobraženi bolniki za komuniciranje o svojih težavah večkrat uporabljajo splet, pogosteje poiščejo drugo mnenje, večji pomen pripisujejo komunikaciji s svojci in imajo tudi sicer bolj razvito socialno mrežo.

V osebnih intervjujih smo udeležene vprašali tudi, ali si želijo več pomoči pri težavah, ki spremljajo njihovo bolezen. Dve tretjini bolnikov in bolnic je s pomočjo, ki jo prejmejo od svojcev, prijateljev in medicinskega osebja popolnoma zadovoljnih. Med preostalimi pa so udeleženi največkrat potožili, da pogrešajo zdravnikovo pomoč, pri čemer omenjajo zdravnikovo razumevanje in vživljanje v situacijo, boljši dostop do zdravil (nekaterih zdravil ni moč dobiti, preden bolnik ne preizkusi drugih) in večjo dostopnost do informacij o zdravilih. Tudi rezultati anketiranja kažejo, da je kar 44 % bolnikov nezadovoljnih s komunikacijo s svojim zdravnikom. Kot najpogostejši razlog za nezadovoljstvo so anketiranci navedli to, da si zdravnik za obravnavo bolnika ne vzame dovolj časa, sledi nerazumljivost strokovnih izrazov in to, da se zdravnik ne vživi dovolj v bolnikovo situacijo.

Nekateri udeleženi so v raziskavi omenili, da bi bilo večjo informiranost mogoče doseči z bolj organizirano pomočjo strokovno usposobljenih delavcev. Bolniki in bolnice imajo sicer na voljo veliko raznolikih virov informacij o bolezni, vendar pa se je zaradi tega med vsemi informacijami (zdravnikova navodila, informacije na spletu, nasveti svojcev ...) težko znajti, ker so določene lahko zavajajoče, pomanjkljive ali pa podane na napačen način.

4 Zaključki

V članku smo pokazali, da je bolnike, ki trpijo za kronično revmatično boleznijo, mogoče razvrstiti v več skupin glede na njihove strategije soočanja z boleznijo. Rezultati analize kažejo, da bolniki, ki so po seznanjenju z diagnozo aktivno iskali informacije in se o svoji bolezni poučili, izražajo večjo stopnjo vključenosti v socialno okolje kot drugi bolniki. Ti bolniki aktivno iščejo odgovore na vprašanja in dileme o bolezni ter se tudi sicer lažje in raje vključujejo v socialno okolje.

Po drugi strani je analiza pokazala, da so se tisti bolniki, ki so v največji meri izražali strah in negotovost ob postavljeni diagnozi, tudi kasneje manj vključevali v družbene odnose. Bolnike s kronično revmatično boleznijo poleg hudih simptomov bolezni lahko spremljajo še neodobranje družbe (stigmatizacija), neempatičen odnos bližnjih ali pa nerazumevanje simptomov bolezni; zato se nekateri bolniki na bolezen odzovejo s strahom, negotovostjo in socialno izolacijo.

Pri lajšanju vsakodnevnih težav so bolnikom in bolnicam v največjo pomoč svojci, predvsem če znajo na pomoč priskočiti z razumevanjem in empatijo. Nekateri navajajo, da jim izjemno pomaga umirjanje in meditacija, pogovor s samim seboj, molitev ali pa preprosta opravila, ki jih zamotijo in odvrnejo od razmišljanja o bolezni.

Pri uspešnem soočanju s kronično boleznijo je pomemben tudi čas, ki je pretekel od seznanjenja z diagnozo. Bolniki in bolnice, ki se z boleznijo soočajo dalj časa, so razvili višjo stopnjo vključenosti v socialno okolje in življenjski stil bolje prilagodili zahtevam bolezni. Čeprav je čas, ko se posameznik seznanj s hudo in trajno boleznijo, za vsakogar stresen in prelomen življenjski dogodek, se večina bolnikov in bolnic sčasoma navadi na težave, ki jih vsakodnevno spremljajo. Ko kronični bolnik rekonstruira red v svojem življenju in simptome bolezni normalizira do te mere, da njegovo življenje postane bogato in osmišljeno kljub trajni oviranosti, lahko trdimo, da se je bolnik uspešno soočil z boleznijo. V članku smo ugotovili tudi, da obstaja statistično značilna povezanost med izobrazbo in načinom iskanja informacij o bolezni. Za višje izobražene bolnike velja, da bodo bolj verjetno uporabljali internet za komunikacijo z ljudmi s podobnimi zdravstvenimi težavami. Bolj izobraženi bolniki pogosteje poiščejo drugo mnenje; o bolezni se torej informirajo na več mestih in na več alternativnih načinov. Bolnikovi stili prilagajanja bolezni pa so vsekakor v veliki meri povezani tudi z viri pomoči, ki so bolniku na voljo. Ker vsi bolniki ne iščejo pomoči enako intenzivno (bodisi imajo na voljo premalo virov, jih ne znajo uporabiti ali pa ne želijo zaprositi za pomoč), je na tem mestu treba poudariti, da sta dostopnost in razumljivost podajanja informacij o bolezni ter zdravljenju ključnega pomena.

Nekateri bolniki in bolnice so tako izrazili željo, da bi potrebovali verodostojne informacije glede možnosti zdravljenja, saj ne vedo, zakaj jemljejo določena zdravila, ki imajo hude stranske učinke, do drugih zdravil pa nimajo dostopa. Šele s pogovorom z drugimi bolniki so lahko našli odgovore na nekatera vprašanja. Bolj kot so bili seznanjeni z možnostmi zdravljenja, bolj varne so se počutili ob sprejemanju odločitev v zvezi s svojo boleznijo.

Informiranost o bolezni je izjemno pomemben dejavnik, ki vpliva na splošno zadovoljstvo bolnikov. Bolj informirani in izobraženi bolniki so pokazali večje zadovoljstvo in so se z boleznijo tudi na splošno bolj soočali. Glede na to, da je čas, ki ga ima bolnik

na voljo za komunikacijo z zdravnikom, omejen, bi bilo na področju tovrstne družbene problematike ustrezno in zaželeno bolnikom ponuditi možnost izobraževanja in svetovanja, saj se v današnjem svetu presežka informacij večina bolnikov težko orientira, največkrat pa ne zmore priti do tistih pravih in verodostojnih.

Ker zdravljenje kroničnih bolezni ne pomeni le lajšanja simptomov z zdravili in redno obiskovanje zdravnika, se lahko kronični bolniki srečujejo z negotovostjo, strahom in nezumevanjem družbe za njihove težave. Obisk pri zdravniku te težave le redko olajša, saj se mora zdravnik v prvi vrsti posvetiti fizični obravnavi bolnika. Tako skuša bolnik najti razumevajoč pogovor v okrilju svoje družine, prijateljev in podobno mislečih. Pogosto pa se zgodi, da celo v krogu svojcev ni moč najti resnične empatije, saj tudi svojci živijo svoje življenje, se ne zmorejo vživeti v situacijo ali pa jim bolnik preprosto ne želi biti v breme. Za resničen vpogled v problematiko doživljanja kronične bolezni je tako treba preseči strogost biomedicinskega modela. Poleg medicine, kateri pri zdravljenju naših bolezni še vedno najbolj zaupamo, je treba bolnike s kroničnimi boleznimi obravnavati tudi s psihološkega in sociološkega vidika. Nekatera področja komuniciranja v zdravstvu bi bilo smiselno dopolniti tudi z drugimi, družboslovnimi vidiki pomoči bolnikom. Komunikološke perspektive zdravljenja bi bolnikom pomagale pri odločanju, jim svetovale in nudile verodostojne informacije, posledično pa bi zmanjšale preobremenjenost zdravnikov in dopolnile vrzeli v informacijskem segmentu. Tudi Boyer (2010) utemeljuje, da bi z večjo dostopnostjo informacij o zdravljenju in komunikacijo z bolniki, ki takšne storitve najbolj potrebujejo, v prvi vrsti pomagali bolnikom pri strategijah obvladovanja bolezni, nadalje pa tudi celotnemu zdravstvenemu sistemu (manjše čakalne vrste, razbremenjenost zdravnikov in ostalega medicinskega osebja).

Literatura

- Boyer, Carol in Karen Lutfey (2010): Examining Critical Health Policy Issues within and beyond the Clinical Encounter: Patient-Provider Relationships and Help-seeking Behaviors. *Journal of Health and Social Behavior*, 51 (1): S80-S93. Dostopno prek: http://hsb.sagepub.com/content/51/1_suppl/S80.full.pdf+html (7. 3. 2015).
- Charmaz, Kathy (2003): Experiencing Chronic Illness. V S. Scrimshaw (ur.): *Social studies in health and medicine*: 277-292. London: Sage.
- Felton, Barbara, in dr. (1984): Stress and coping in the explanation of psychological adjustment among chronically ill adults. *Social Science & Medicine*, 18 (10): 889-898. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/6729517> (6. 3. 2015).
- Fitzpatrick, Ray, in dr. (1988): Social relationships and psychological well-being in rheumatoid arthritis. *Social Science & Medicine*, 27 (4): 399-403. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3175723> (6. 3. 2015).
- Foucault, Michel (1975): *The birth of the clinic. An archaeology of medical perception*. New York: Vintage Books.
- Golja, Mojca (ur.) (2005): *Kako živeti z revmatizmom. Bolečina, samopomoč, zdravljenje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kamin, Tanja (2006): *Zdravje na barikadah. Dileme promocije zdravja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Lupton, Deborah (1994): *Medicine as culture. Illness, disease and the body in western societies*. London: Sage.
- Pahor, Majda (1999): *Zdravstvena sociologija. Teorija in praksa* 36 (6): 1014–1026.
- Penninx, Brenda, in dr. (1997): Direct and buffer effects of social support and personal coping resources in individuals with arthritis. *Social Science & Medicine*, 44 (3): 393–402. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9004373> (6. 3. 2015).
- Perry, Abbie (1996): *Sociology: insights in health care*. London: Arnold.
- Radley, Alan (1995): *Making sense of illness*. London: Sage.
- Salmon, Peter (2003): Patient empowerment and control: a psychological discourse in the service of medicine. *Social Science & Medicine*, 57 (10): 1969–1980. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953603000637> (6. 3. 2015).
- Schüssler, Gerhard (1992): Coping strategies and individual meaning of illness. *Social Science & Medicine*, 34 (4): 427–432. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1566124> (6. 3. 2015).
- Scrimshaw, Susan (ur.) (2003): *Social studies in health and medicine*. London: Sage.
- Toš, Niko, in Malnar, Brina (2002): *Družbeni vidiki zdravja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Turner, Bryan S. (2000): The history of the changing concepts of health and illness: Outline of a general model of illness categories. V S. Scrimshaw (ur.): *Social studies in health and medicine: 9–23*. London: Sage.
- Ule, Mirjana (2003): *Spregledana razmerja. O družbenih vidikih sodobne medicine*. Maribor: Aristej.

Viri

- Društvo za fibromialgijo. Izkušnja kronične bolezn. Dostopno prek: <http://www.skufmslovenija.org/Izkusnja%20kronicne%20bolezni.html> (13. 2. 2015).
- Med.over.net. Dostopno prek: <http://med.over.net/> (13. 2. 2015).

SUMMARY

The article is based on an analysis of the experiences of chronic disease patients, strategies for coping with a crisis life even and designing of strategies for managing the disease. The main starting point of the article is that the onset of a chronic disease can represent a significant shift in the life of an individual, which is commonly linked to uncertainty, social isolation, stigmatisation and a lifetime of dealing with pain. Chronic disease patients must strive to find the meaning of life all over again, despite various hurdles put in front of them, reconstruct the order in their lives as well as rebuild their self-image.

In our analysis we focused on the experiences of patients with chronic rheumatic disease, in which severe joint pain, progressively reduced dexterity or invalidity and in some cases also visible deformation of the joints are common. The main goal and purpose of the analysis was to provide an insight into the way patients experience chronic disease: how do patients cope with the disease, how do they adapt it to their lifestyle and to which extent

and manner does the disease affect their lives. Our starting point was the presumption that some patients cope with the disease in a different way as others, therefore we tried to provide an answer to one specific question, what influences each patient's approach to coping with the disease.

The results of the analysis show that patients which suffer from chronic rheumatic disease can be categorized into several subgroups with respect to their disease coping strategies. Those patients, who upon being diagnosed, actively sought out information about the disease and educated themselves about it, experience a higher level of social inclusion as compared to other patients. These patients actively seek answers regarding their disease and as a consequence fit more easily into their social environments. On the other hand, patients which when diagnosed expressed fear and uncertainty, also proved to have less social interactions later on.

Next of kin, especially those with good understanding and empathy are of most help to patients when trying to ease everyday issues and overcome difficulties. Relaxation and meditation, self-reflection, praying and simple choirs are some of the most commonly pointed out tools that patients use to distract themselves from thinking about the disease.

An important factor when it comes to success in dealing with chronic disease is the time that has passed since diagnosis. Patients that have been living with the disease longer, usually have a higher level of social inclusion and a better adaptation of their lifestyle to the disease. Once a chronic disease patient manages to reconstruct the order in their life and normalize the symptoms of the disease to such an extent that his or her life becomes once again rich and meaningful despite a long term disability we can safely conclude that the patient has managed the disease successfully.

In the article we show that there is a statistically significant correlation between the level of education and the approach to finding information on the disease. In the case of more educated patients it is more likely, that they will use the internet for communicating with people with similar health issues. These patients also commonly tend to ask for a second opinion on the disease, thus informing themselves using various sources and tools. Due to the fact that all patients do not seek assistance equally intensively it is important to emphasize that any information on the disease and treatment options has to be both easily accessible as well as easily understandable.

Being informed about the disease is an extremely important factor with a high level of influence on the overall satisfaction of the patients. Taking into account that the time each patient has at their disposal for communication with his or her physician is limited it would certainly be welcome and smart to address this social issue by providing counselling and education to the patients, especially since in today's world, crowded with information, many patients find it difficult to filter out what is relevant and accurate.

Therefore in order to get a true insight into the problematic of living with chronic disease we need to reach over the limitations of the biomedical model. Alongside the medical approach, which remains the main approach in dealing with disease, patients with chronic disease must also receive professional support from a psychological and sociological point of view. Some fields of communication in health care should be logically completed with other, sociological aspects of patient assistance. Communicological treatment perspectives

could help patients in decision making, offer them counsel and reliable information and as a consequence lower the burden on the physicians while filling out the deficiencies in the information segment.

Podatki o avtorici

Lena Kregelj, univ. dipl. kom.
doktorska študentka Sociologije vsakdanjega življenja,
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Na gmajni 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: lena_kregelj@hotmail.com

Tjaša Laznik

URBANE ŠTUDIJE NA PODROČJU RUDARSTVA NA TUJIH TLEH: VLOGA ANTROPOLOGOV

IZVLEČEK

V članku se avtorica osredotoča na urbane študije na področju rudarstva. Pojasni načine antropološke vpetosti države, mednarodnih korporacij in avtohtonih skupnosti v polje rudarstva ter pojasni antropološko vlogo v diskurzih. V drugem delu članka se posveča skupinam, ki so le posredno povezane z rudarsko industrijo. Na tem mestu pokaže pomembnost antropološke pozornosti tudi tam, kjer vplivi rudarske industrije niso očitni.

KLJUČNE BESEDE: urbane študije, rudarstvo, država, korporacije, lokalne skupnosti, ženske.

Urban studies of mining in a foreign land: the role of anthropology

ABSTRACT

In this article, the author focuses on urban studies in the field of mining, explains ways of anthropological involvement in the field of mining from different angles (States, international corporations in indigenous local communities) and clarifies the role of anthropological discourses. In the second part of the article, the author devotes attention to a group which is only indirectly related to the mining industry. Here shows the importance of anthropological attention even where the effects of the mining industry are not obvious is shown.

KEYWORDS: urban studies, mining, states, corporations, local communities, women.

1 Uvod

Urbana antropologija je bila institucionalno vzpostavljena med letoma 1960 in 1970. Kot subdisciplina antropologije je konceptualno precej široka, pokriva različne tematike in ponuja različne usmeritve. Težko se spopademo z natančno definicijo »urbanega«. Antropologi so se že v preteklosti spraševali, kaj natančno lahko antropološke raziskave prispevajo k znanosti, česar ni že ponudila urbana sociologija (gl. npr. Susser 1982). Za razliko od urbane sociologije lahko antropologija ponudi analizo relacij med ljudmi v

urbanem okolju. Urbana sociologija se ukvarja s skupinami, ki se jih da statistično opisati in izmeriti. Predvsem v tem se kažejo potencial in dodana vrednost antropološkega raziskovanja ter uporaba antropoloških tehnik in metod pri raziskovanju urbanih okolij.

Ameriška tradicija urbane antropologije se je ob čikaški šoli razvila ob urbani sociologiji in iz nje. Preučevali so urbana okolja in koncentracije ljudi v getih, se ukvarjali s temami kot so rasa, emigracije in imigracije, soseske, četrti, stanovanjske soseske. Spet popolnoma drugačna je bila tradicija britanske, manchestrške šole, kjer so antropologi uporabljali klasične pristope antropološkega raziskovanja, ob čem je urbana antropologija parirala tudi drugim subdisciplinam antropologije. Britanska šola je poudarjala raziskovanje »eksotike« v nasprotju z ameriško tradicijo. Precej znane so raziskave britanskih raziskovalcev bakrenega pasu v Afriki, ki jih v antropologiji umeščamo med raziskave urbanega. Te so za današnjo obravnavo še posebej pomembne.

Sledeče pisanje ne zahaja v iskanje definicije urbanega. Naslanja se na obravnavo urbane antropologije, kot jo v obravnavo predlaga antropologinja Ida Susser (1982: 8): »Urbana antropologija je tista subdisciplina, ki se specifično ukvarja z razvojem in kontekstom socialnih relacij v industrijski družbi.« Antropologi so se pri obravnavi »urbanih« tem usmerili na več področij: analize revščine (gl. npr. Lewis 1966), migracije, »urbane vasi«, soseske, gete, brezposelnost, droge, sistem socialnih podpor idr. Ko so zaznali, da je predvsem delo oziroma njegovo pomanjkanje izrednega pomena v vsakdanjem življenju posameznikov, so se začeli osredotočati na delo kot koncept. Prevladoval je predvsem koncept »industrijskega dela«, ki je dobil velik pomen tudi v antropologiji. Ida Susser ravno zato v obravnavo predlaga teme, kot so migranti, manjšine, soseske, sorodstvo, družina, spol, industrijske relacije, korporacije, delovne migracije, socialna gibanja in relacije med razredi.

Članek se osredotoča na področje industrializacije, podrobneje na področje rudarstva, saj je to tema, kjer so bili antropologi na področju urbanih študij precej aktivni. V članku bi rada podala pregled vključevanja antropologov iz različnih zornih kotov na področje rudarstva in razloge za takšno ravnanje. Osredotočam se predvsem na odnose med korporacijami, lokalnimi skupnostmi in državnimi institucijami. Antropologija je na področju rudarstva ogromno naredila, antropologi pa so se v nekaterih primerih izkazali za nepogrešljive člene in odlične mediatorje v diskurzu med akterji. V drugem delu se članek ukvarja s problemskim sklopom urbanizacije v Zambiji, kjer prikaže vpliv rudarstva na posameznika in skupnost v bakrenem pasu, vpliv svetovne ekonomije na življenjsko kakovost življenja posameznikov in pomembnost antropološkega raziskovanja skupin, izvzetih iz težke industrije.

2 Ekspanzija rudarstva

Po letu 1980 naprej je potencirano nastajalo vedno več in več rudnikov na »zelenih območjih« odročnih območjih držav v razvoju (Howard 1988). Ta območja so nudila dom avtohtonim prebivalcem, ki jih je na njihovem ozemlju »zmotil« prihod velikih mednarodnih korporacij. Avtohtone skupnosti so mnogokrat postale osrednja točka v analiz in preučevani rudarskih skupnosti. V Združenih državah Amerike je bila leta 1982 ustanovljena delovna

skupina Working Group on Indigenous Populations. Pozneje so nastajala in se razvijala tudi vedno nova gibanja za pravice avtohtonih skupnosti in nevladne organizacije, ki so nastopale kot borke v iskanju pravic za avtohtone skupnosti (Pritchard 1998; Ali in Behrendt 2001).

Sprva so v diskusijah sodelovali le akterji iz državnih vrhov in rudarska podjetja. To sodelovanje je bilo od začetkov inkorporacije mednarodnih korporacij binarno (gl. npr. Howitt 1996), nekoliko kasneje pa so se v diskusije kot enakovredni partner in akter vključevale tudi lokalne avtohtone skupnosti, saj je imel prihod industrije na njihovo ozemlje tudi nanje velik vpliv (gl. npr. Vanclay in Bronstein 1995). Na tak način so prepoznavali različne interese akterjev v novem, tripartitnem sistemu.

»Močnejši glas« in pravice pri soodločanju pri velikih posegih v njihov življenjski prostor so lokalne skupnosti v vedno večji meri pridobivale ob zanimanju globalnih medijev, še več pa ob razvoju svetovnega spleta. Obveščanje javnosti, ki si je ob diskusijah ustvarjalo mnenje, je ustvarjalo okolja za interakcijo različnih argumentov (Markus 1995).

Antropologi so se z rudarstvom ukvarjali že pred tem (gl. npr. Godoy 1985), in sicer v smislu energetske in okoljske krize, saj so se širom po svetu skupnosti začele zavedati, da neobnovljivi energetski viri niso neskončni in da je industrijska rast zaradi tega omejena na določen rok.

Okoljska kriza, vpletanje lokalnih skupnosti in vpliv na socialne transformacije v okoliših avtohtonih skupnosti so se od osemdesetih let naprej še povečevali. Tisti čas velja za »energetski in rudninski bum«, saj so korporacije začele povečano izkopavati minerale in rudnine. Zlato je v tistih časih dosegalo rekordne cene, zato so marsikje povečali izkop. Obenem je povečana mehanizacija v različnih industrijah zahtevala vedno več energije. To je terjalo močan okoljski davek, imelo pa je tudi močan vpliv na avtohtone lokalne skupnosti, njihov življenjski prostor in vse vidike njihovega življenja.

Zanimanje antropologov za raziskave rudarske industrije se je povečalo. Antropologi so raziskovali z različnih zornih kotov, zaposlovali so se pri rudarskih podjetjih in v državnih institucijah, največkrat pa so ob nevladnih organizacijah nastopali kot zagovorniki interesov avtohtonih lokalnih skupnosti. V raziskavah so bile obravnavane različne tematike, od sporov in uporov (npr. Denoon 2000) do ekoloških katastrof na Papui Novi Gvineji (Banks in Ballard 1997, Kirsch 2002), izkoriščanja in kršenja človekovih pravic (Abrash 2002) idr. Raziskovalne naloge in poročila antropologov so se razlikovali tudi glede na obseg rudarjenja, ki ga je zajemala raziskava. O rudarjenju z manjšim obsegom sta pisala npr. Godoy (1985) in MacMillan (1995).

Rudarstvo vsekakor je industrija, kjer se križajo različni interesi, akterji pa vneto zagovarjajo svoja stališča. Lahko jih vodi ekonomski interes, interes za ohranjanje okolja, razvoj, pričakovanje »modernosti« in ekonomskih koristi. V vse te zgodbe so se antropologi vpletali na različne načine in iz različnih zornih kotov, kar je tudi rdeča nit sledečega besedila.

3 Antropologi in država

Ross (1999) je pisal o pomembni vlogi države v sektorju kot je rudarstvo. Po prihodu tujih velikih korporacij v državo, v kateri so pred prihodom poznali le rudarjenje v manjšem obsegu, država regulira njihov prihod, postavlja pogoje in vodi diskurz o vpetosti korporacije v okolje. V času pospešenih izkopavanj med letoma 1980 in 1990 so celo tako pomembne institucije kot sta Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad, spodbujala sprostitev pogojev za tuje investitorje v razvijajočih se državah (gl. npr. Sassen 2000). Spet drugi trdijo, da je poudarjanje vloge države večkrat pretirano (gl. npr. Hirst in Thompson 1995).

Pojavljala so se tudi vprašanja o regulaciji finančnih sredstev. Nekateri trdijo, da višji prihodki v državi lahko vodijo do oblikovanja »kratkovidne politike«, ki različnim interesnim skupinam dovoljuje, da v rudarstvu iščejo le »rente in izplačila« zase. Poleg tega poudarjajo, da lahko pritiski korporacij slabijo državne institucije, zato je sistem manj transparenten (gl. npr. Ross 1999). Switzer (2001) govori o problematičnosti rudarskega sektorja, saj gre za nadzor nad naravnimi viri in ozemlji. Gre predvsem za pravice v participaciji pri odločanju in delitvi koristi. Ponekod je prisotnost rudnega bogastva v državi celo podlaga za težnje po odcepitvi (primer Zaire in Papua Nova Gvineja – rudnik Bougainville).

Prisotnost rudnega bogastva v državi lahko vpliva na različne vidike gospodarjenja v državi. Ponekod lahko prisotnost rudarstva izraža negativno konotacijo za pomanjkanje razvoja v državi, močne tenzije znotraj države, lahko nastopa celo kot pojem, povezan s kršenjem človekovih pravic in konfliktov na nacionalni ravni (gl. npr. Auty 1993).

Prisotnost rudarstva izjemno močno vpliva tudi na druge ekonomske sektorje v državi. Zaradi okoljskih vplivov se kaže vpliv na agrikulturo in druge sektorje, povezane z naravo. Zaradi gibanja svetovnih cen rudnin se lahko pojavi slabše gospodarsko stanje v državi, kar pomembno vpliva tudi na druge ekonomske veje. Ker je kupna moč prebivalstva zmanjšana, se država pogloblja v revščino (gl. npr. študije bakrenega pasu). Paul W. K.Yankson (2010) je v članku o zlatokopih v Gani precej nazorno prikazal, kako se je v okraju Wassa v času povečanih izkopov povečala brezposelnost in poglobila revščina. Trdi, da se je to zgodilo delno zaradi izgube zemlje za obdelovanje delno pa zaradi zmanjšanih možnosti za delo in zaposlitev v drugih ekonomskih vejah v okraju.

Precej pomemben vidik države se kaže v zagotavljanju določenih storitev, kot so npr. izobraževanje, varstvo zdravja, ohranjanje pravic, razvoja. Rudarstvo ima tudi na to velik vpliv. John Burton (1998) piše o tem, da so razvojno vlogo v marsikateri regiji na Papui Novi Gvineji prevzeli tujci, saj je država obstajala le kot »koncept«. Razvojni potencial se je iz države prenašal na korporacije, ki so šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začele razmišljati o zmanjševanju škodljivih družbenoekonomskih in okoljskih vplivov (gl. npr. Sarin in dr. 2006). In ravno na tem področju se je zaposlovalo in raziskovalo največ antropologov.

4 Antropologi in mednarodne korporacije

Wassa okraj v zahodni Gani, je dobra študija primera, kjer se zaradi zmanjševanja škodljivih družbenoekonomskih in okoljskih vplivov rudarjenja v nacionalno razvojno politiko vgrajevali koncept »alternativnih programov preživljanja« (ALP – Alternative Livelihood Programmes), ki je bil del »odgovornosti pravnih oseb« (CSR – Corporate Social Responsibility). Odgovornost pravnih oseb oziroma t.i. koncept CSR se je v devetdesetih letih izkazal za novodobno prakso korporacij ob pritiskih lokalnih skupnosti, nevladnih organizacij idr. Koncept CSR je antropologom posredno omogočal prisotnost ob diskusijah med akterji.

Od leta 1986 je okraj Wassa v Gani okraj pritegnil mnogo tujih podjetij s kapitalom za neposredno investiranje. Prihod korporacij so nakazali odpiranje novih rudnikov ter rehabilitacija in razširitev obstoječih. Kljub ekonomskim koristim za vso državo so se v zahodni regiji kazali tudi negativni vplivi korporativne prisotnosti. Izguba kmetijske zemlje, okoljske težave, omejeno zaposlovanje¹ in nadomestitev rudarstva v malem obsegu z rudarstvom z velikim obsegom so imeli velik vpliv na življenje avtohtonih lokalnih skupnosti. Korporacije so zato skupaj z nevladnimi organizacijami in Mednarodnim industrijskim centrom za razvoj in priložnosti implementirale alternativne programe preživljanja kot odgovor oziroma del njihove naloge – odgovornosti pravnih oseb (Yankson 2010: 356).

Epps (1996) te programe prepoznava kot pozitivne, saj naj bi zagotavljali eksistenčni razvoj. Ekonomski, okoljski in socialni razvoj naj bi se krepil z investicijami v dolgotrajne alternativne »programe preživljanja«. Epps (prav tam) trdi, da so smiselne predvsem naslednje operacije: varovanje okolja ter minimaliziranje okoljskih vplivov in pritiskov na naravne vire, rehabilitacija zemlje in zagotavljanje zmožnosti njene sekundarne uporabe, zmanjševanje vpliva na socialno in kulturno življenje avtohtonih skupnosti, ohranjanje dialoga med državami, korporacijami in lokalnimi skupnostmi ter zagotavljanje transparentnosti. Podjetja poziva, naj prepoznajo potrebe, skrb in argumente tako države kot lokalnih skupnosti, svojih zaposlenih in tudi konkurence.

Ponekod so s prihodom velikih korporacij nastala prava industrijska središča. Godoy (1985) ločuje tri oblike industrijskih središč: kot odprti rudarski kampusi so delovali npr. rudniki urana v Koloradu (Luebben 1955, 1958, 1959), rudniki v Boliviji (Barrios de Chungara 1977) in severnem Potosiju (Harris in Albo 1975). Središča so ponekod delovala pod vplivom paternalističnih držav, npr. Tanquepala, severni Čile (Porteous 1970, 1973), Peru (Goodsell 1974) in Ajo, Arizona (Stucki 1970). Slednja oblika je manifestacija rudarske industrije kot popolne hermetične totalitarne institucije – primer: južna Afrika (gl. npr. Alverson 1978; Gordon 1977; Moodie 1980; Moroney 1978). Industrijska središča so postala ekonomsko naravnana, njihov osrednji namen je postalo pridobivanje kapitala za zdravo nacionalno ekonomijo (gl. npr. Kerr in Siegel 1954). Mnogi antropologi in sociologi so s tega zornega kota pisali o nizkih zaslužkih delavcev (Bulmer 1975; Buraway 1976;

1. Zdi se mogoče, da prihod korporacij na določeno ozemlje odpira možnosti za zaposlovanje. Do neke mere to drži, a je zaposlovanje omejeno, saj se osredotoča na določen sektor in zaposluje le določene poklicne skupine (kjer je veliko poudarka na moškem spolu), zaradi okoljskih vplivov in izgube zemlje za obdelovanje pa onemogoča razvoj ostalih vej gospodarstva.

Gordon 1978), nevarnih delovnih razmerah, fizični in socialni izolaciji mnogih rudarjev ter tudi o solidarnosti in radikalnih delovnih gibanjih in združevanjih. Slednja tema je bila še posebej obdelana.

Antropologi so se raje kot na multinacionalne korporacije osredotočali na njim znane avtohtone lokalne skupnosti. Zaradi »eksotičnosti« in obravnave znanih konceptov so se bolj kot podjetjem posvečali avtohtonim prebivalcem. Žal je to privedlo do spoznanja, da je bil vidik z zornega kota multinacionalnih korporacij v antropologiji pogosto spregledan, kar Ballard in Bans (2003) ocenjujeta kot veliko škodo. Antropološka vpletenost bi namreč lahko zagotovila dragocene podatke o multinacionalnem kapitalu in globalnih procesih ter njihovo manifestacijo na lokalni ravni. Ballard in Banks (2003) izpostavljata dejstvo, da je bila antropološka vpletenost korporacij pogosto nezaželena. Poudarjata, da je delovanje korporacij interno in introvertirano. Nejasne so relacije med spoli, način vzpostavljanja hierarhije, moči ter odnosi korporacij z državo in lokalnimi skupnostmi.

A kljub temu da je bilo antropološko angažiranje v povezavi s korporacijami v veliki meri spregledano, obstajajo izjeme. Določena podjetja so antropologe zaposlovala kot del rešitve v sporih z lokalnimi skupnostmi (primer: John Burton, ki je delal v podjetju Ok Tedi na Papui Novi Gvineji, idr.). Catherine Coumans (2011) trdi, da je bila prisotnost antropologov zaželjena, saj različni akterji v konfliktnih situacijah različno razumejo problem, različno izbirajo izvajanje rešitev ter predvidijo posledice za podjetja, državo in skupnost, antropologi pa so bili za te naloge pripravi. Antropologi so bili pri korporacijah zaposleni kot mediatorji; ta se je izkazala za izredno »akutno« potrebo. Za podjetja so zbirali podatke s socialnega in kulturnega področja ter prevzemali vloge pogajalcev in kulturnih svetovalcev. Največkrat so si pomagali s tehniko »socialnega kartiranja«, »(Social Mapping)«, pri katerem gre za proces zbiranja podatkov o družbenoekonomskih življenjskih razmerah avtohtonih lokalnih skupnosti. Determinante, kot so status, veščine, nepremičnine, izobrazba in dohodki, so antropologi beležili za korist podjetij. S temi podatki so podjetja sodelovala v diskurzih predvsem z avtohtonimi lokalnimi skupnostmi.

Antropologi so postali pomemben del korporativnega odločanja in raziskovanja predvsem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, v času sporov in pritiskov na korporacije zaradi prepoznanih okoljskih vplivov rudarstva. Sredi devetdesetih let so prepoznali tudi socialne vplive na avtohtone skupnosti (gl. npr. Coumans 2005), kar je antropološko vlogo v korporacijah še bolj utrdilo. Ob udejstvovanju globaliziranih svetovnih medijev v konfliktnih situacijah med korporacijami in lokalnimi skupnostmi pa je postala vloga antropologov v diskurzih korporacij še pomembnejša in tudi prepoznavnejša.

5 Antropologi in lokalne skupnosti

Ricardo Godoy (1985: 206) o rudarstvu govori kot o zelo intenzivni delovni operaciji, ki zahteva zadostno in zanesljivo »zalogo« poceni delavcev. Zgodnja antropološka literatura se je zato osredotočala na migracije in vplive rudarstva na avtohtona okolja; npr. Richards (1939) je odkrival popolnoma moško odsotne pokrajine v Afriki, nekateri antropologi z Rhodes – Livingstovnovnega inštituta pa so ugotavljali, da migracija v rudnike spodkopava tradicionalne vrednote in vzore (gl. npr. Gluckman 1941). O vplivu rudarstva

na takratne marginalne skupnosti, kot so npr. prodajalci alkohola, prostitutke idr., je pisal Van Onsellen (1982). Nekateri so se ukvarjali z demografijo (gl. npr. Chauncey 1981), spet drugi z visoko rodnostjo v Združenih državah Amerike (gl. npr. Wrigley 1961).

Ob prihodu velikih rudarskih korporacij v razvijajoče se države se je ob prepoznanih okoljskih in socialnih vplivih v diskurze o korporativnih odločitvah vključeval tretji akter, to so lokalne skupnosti. Tematike antropološkega pisanja so se takrat spremenile, saj so antropologi večkrat nastopali kot zagovorniki interesov lokalnih skupnosti. Identiteta lokalnih skupnosti je bila mnogokrat zasnovana skozi diskurze o različnih pravicah, predvsem ozemeljskih, in skozi diskurze o zlorabah npr. človekovih ali zemljiških pravic ter zlorabah ob različnih kompenzacijah. Gardner (2001) npr. piše o »jziku pravic«. Suverenost skupnosti se je gradila ob opozarjanju publike na močne in odmevne teme kot so npr. zlorabe človekovih pravic, destrukcija okolja. Skozi te teme so lokalne skupnosti pridobile glas in veliko podporo javnosti po svetu.

Korporacije, država in lokalne skupnosti so zaradi različnih interesov vedno prihajale v spore, do katerih je v veliki meri prihajalo zaradi razlastnitvenj zemlje, degradacije naravnih virov in fizičnih relokacij rezidentov (o tem Connell in Howitt 1991).

Navezanost na ozemlje je postala oporna točka v diskurzu lokalnih skupnosti, ki so skozi to dokazovale lokalno identiteto. Pripadnost zemlji je postala osrednja opora, skozi katero so lokalne skupnosti dobile pozornost države (Ballard 1997: 48). Primarno so namreč vsi akterji zaposleni s tem, da zavarujejo dostop do naravnih virov in ozemeljske pravice. Rezidentstvo in lastništvo zemlje sta zato najpomembnejša vidika v diskurzu pravic. Filer (2000) in Jackson (1992) sta pisala o razvoju ideologije na Papui Novi Gvineji, ki je temeljila na lastništvu zemlje. Lastniki so zemljo predstavili kot vidik njihove lastne identitete v nacionalnem kontekstu.

Lokalne skupnosti so lastno suverenost iskale tudi skozi znanje, mitologijo in kozmologijo. Lokalna kozmologija je namreč prinašala spoznanja, kako lokalna skupnost »razume« zemljo in ji »pripada«, torej definira časovni in prostorski okvir prepričanja (Ballard in Banks 2003).

Skupnosti so se namreč največkrat definirale v opoziciji z industrializiranim zahodom (Kirsch 2007: 303). Thomas (1992) piše celo o »inverziji tradicij«, ko se morajo skupnosti za svojo samoidentifikacijo vedno definirati v nasprotju z drugačnim, različnim. Dober primer tega je opisovanje nepremičnin, ki so na zahodu vedno opisane kot lastniške, zasebne, mnoge avtohtone lokalne skupnosti pa nepremičnine opisujejo kot kolektivne, skupne (Kirsch 2007: 304).

Prihod korporacij ali kot to imenuje Stuart Kirsch (2007: 303), »korporativnega kapitalizma«, oznanja spremembo odnosa do naravnih virov v okolju. Ti postanejo »na voljo« za nove kategorije akterjev (Keck in Sikkink 1998). Lokalne skupnosti so v diskurze vstopale kot zagovornice protikorporativizma, saj so promovirale »skupne vrednote demokracije, zaščite okolja, skupnosti, ekonomske pravičnosti, kakovosti in človeške solidarnosti« (Brecher in dr. 2000: 15).

Pri lokalnih skupnostih igra ključno vlogo članstvo. Tega ni ne na korporativni in tudi ne na državni ravni. Skupnost ima med člani izgrajene trdne relacije, čeprav vedno znova najdejo sredstva za socialne vključitve in izključitve (Ballard in Banks 2003). Howard

(1991) piše o tem, da so avtohtone skupnosti, živeče na ozemljih blizu rudnikov vedno imele enake interese. Poudarjanje marginalnosti in dejstva, da nosijo glavno bremena zaradi rudarske industrije, jih je združevalo v še v močnejše zaveznice. Združile so jih tudi ogromne zamere do korporacij in države (gl. npr. Handelman 2002), kot so npr. zlorabe grobov, osnovnih človekovih pravic, razlaščenje zemlje, individualni in množični pokoli prebivalstva, relokacije, izključitev iz procesa odločanja.

Marginalizacija lokalnih skupnosti se je odvijala na več ravneh. O tem, da so bile vsaj v večini primerov izključene iz procesa soodločanja pri projektih rudarstva z velikim obsegom, poročata Godoy (1985) in Robinson (1986), Kirsch (2001) pa je pisal o izključitvi skupnosti Jonggom iz procesa soodločanja v primeru rudnika Ok Tedi na Papui Novi Gvineji. Nash in Ogan (1990) sta dokumentirala marginalizacijo skupnosti na podlagi rase. Na področju rudnika Bougainville na Papui Novi Gvineji sta raziskovala skupnosti Nagavisi in Nasioi, katerih prebivalci so v nasprotju z ostalim rdečkožnim prebivalstvom imeli črno kožo. Tematike so se dotikale tudi spolnega razlikovanja, saj je rudarstvo izjemno »moška« industrija (Robinson 1996: 137). Marginalizacijo žensk ob razvoju rudarske industrije sta sistematično obravnavala MacDonald in Rowland (2002), žensko delo v korporacijah pa je opisoval Ranchood (2001).

Niso pa bile lokalne skupnosti vedno samo marginalizirane in potisnjene ob rob. Razvoj nevladnih organizacij in pridruževanja različnih zagovornikov lokalnih skupnosti so bili skupnostim v veliko podporo. Vključevali so se skozi različne kampanje, ki so vsaj večinoma korporacijam ustvarile negativno publiciteto (gl. npr. Downing in dr. 2002).

Kampanje so v devetdesetih letih postale globalne. Podjetja so do tega desetletja večinoma odklanjala sodelovanje z avtohtonimi lokalnimi skupnostmi, prav tako niso bila pripravljena na različne kompenzacije in podelitve pravic. Ko pa se je novica o kampanjah širila po svetu, se podjetja niso mogla več skrivati; za svoja dejanja so morala tudi odgovarjati (Kirsch 2007: 306) in se o korporativnih odločitvah posvetovati še z drugimi akterji. K soudeležbi so večkrat pozvali tudi antropologe.

Antropološka vloga je bila izjemno pomembna v kampanji proti onesnaževanju reke Ok Tedi, ki teče po dolini, kjer se nahaja rudnik Ok Tedi. Ta rudnik je bil po pridobitvi neodvisnosti Papue Nove Gvineje od Avstralije leta 1975 prvi veliki dovoljeni projekt prve postkolonialne vlade Papue Nove Gvineje. Korporacija je dobila dovoljenje vlade, da v reko Ok Tedi odlaga odpadke. Vlada je sicer izdala kratkotrajno dovoljenje, a so bili ob zaprtju drugega velikega rudnika Pangune v kraju Bougainville ekonomski pritiski v državi tako močni, da je vlada odobrila nadaljnje odlaganje odpadkov v reko. Z gradnjo jezusa, ki bi rešil okoljske težave, bi namreč izgubili veliko časa in kapitala. Skupnost Yonngom se s tem ni strinjala. Onesnaženost in voda s škodljivimi snovmi sta v reki Ok Tedi in območju ob njej popolnoma uničila naravni habitat. S kampanjami so skupnosti pričele v poznih osemdesetih letih, a so bili žal mnogokrat spregledani. Antropolog Stuart Kirsch je diskurz in zahteve po pravicah skupnosti Jonggom privzdignil na globalno raven, ko je o kampanji poročal mnogim medijem. Skupnost Jonggom je iskala miren dogovor o kompenzaciji zaradi uničevanja okolja s strani korporacije, a so kompenzacijo dosegli šele po letu 1994, ko je skupnost Jonggom svoje pravice poiskala na sodišču (po Kirsch 2007: 303 - 306).

Po teh dogodkih so se razvile razprave, ali rudnik Ok Tedi pomeni obliko razvoja ali okoljsko tragedijo. Na konferenci o ekoloških in okoljskih problemih v Port Moresbyju (gl. Gladman in dr. 1996) je eden vodilnih v rudniku izjavil, da je onesnaževanje cena za to, da imajo tudi člani skupnosti pisarniške službe in da lahko nosijo kravate kot Avstralci. Predstavniki nevladne organizacije Greenpeace je ob tem izjavil, da kravato potrebujejo le zato, da se lahko obesijo. Z dogovorom o denarni kompenzaciji leta 1994 in veliki odškodnini leta 1995 skupnost Jonggom ni dobila zagotovila, da bodo jez zgradili. Mann (1997) je opozoril, da bi skupnost morala iskati dolgotrajne rešitve ter ekonomske koristi in ne kratkotrajnega denarnega nadomestila za povzročeno škodo.

Tudi če bi že v tem času prenehali z rudarstvom in zaprli rudnik, se območje škode ne bi moglo ubraniti. Vodni sistem je bil popolnoma uničen. Škodljive snovi so se prenašale po vodotoku in uničile gozd. Okoljske škode ni več možno odpraviti. Skupnost Jonggom ni bila optimistična glede reševanja naravnega okolja. Neki informant je govoril z antropologom Kirschem in trdil, da se ne splača ohranjati tistega, kar je ostalo. Skupnost v zameno raje prejema sredstva, narave pa se popraviti ne da (Kirsch 2007: 308).

Obstajajo pa tudi drugačni pogledi na avtohtone lokalne skupnosti ter njihovo vse večje vpletanje v diskurze s korporacijami in državo. Nekateri trdijo, da so avtohtone lokalne skupnosti želele, da rudniki delajo naprej kljub negativnim okoljskim vplivom, saj so podjetja izplačevala ogromne odškodninske rente (gl. npr. Filer 1997; Toft 1997). Novodobne reprezentacije avtohtonih lokalnih skupnosti kot »ekološko plemenitih« divjakov naj bi vodile v esencialistične prispodobne. Nekateri antropologi še danes vztrajajo pri takšnem mnenju in ostajajo aktivni (gl. npr. Macintyre in Foale 2004). Martha Macintyre in Simon Foale sta pisala o skupnosti blizu rudnika zlata Lihir. Te skupnosti naj bi privzdigovale diskurz o ekoloških težavah le zaradi visokih odškodnin. Zavzemali naj bi se za kompenzacije in ne za strožji okoljski nadzor. Spet drugi se s tem ne strinjajo in trdijo, da Foale in Macintyre nista razumela stališč lokalne skupnosti (gl. Coumans 2004).

V sodobnem času se je zaradi predstavljenih problemov razvil termin »odgovornosti pravnih oseb«, ki vključuje tudi pridobitev t.i. SLO, (Social License to Operate). »Socialna licenca« izkaže stopnjo naklonjenosti lokalne skupnosti do korporacij in njihovih začrtanih projektov. Ta stališča se lahko s časom spreminjajo. Poleg tega so morala podjetja lokalnim skupnostim priznati ne le pravice do soodločanja ter priznanje ozemeljske in druge pravice, ampak tudi »eksistenčne pravice«. Do odškodnin so bili upravičeni ne le tisti, ki so živeli tik ob rudniku ali pa so bili lastniki zemlje, ampak tudi tisti, katerim je bila odvzeta možnost izbire prostovoljnega načina preživljanja².

Lahko trdimo, da je danes način diskurza med različnimi akterji vsekakor izboljššan v primerjavi iz pred tridesetih let ali več. Antropologi še vedno opozarjajo, da se je treba aktivirati, angažirati in vključiti, izvedeti, zakaj akter izraža določeno mnenje. Opozarjajo, da je treba trditve predvsem lokalnih skupnosti preverjati, poiskati težavo in najti rešitve. Ali lokalne skupnosti iščejo pravice za osebne specifične ali pa kolektivne škode, reha-

2. Sploh v ekonomskem smislu, kot pravice do preživljanja po lastni izbiri. Npr. kmetijstvo marsikje ni bilo mogoče zaradi ekoloških težav in zaradi odvzema te možnosti je bilo upravičencev do odškodnin več.

bilitacijo podržanih ekosistemov, želijo poročati o kršenju človekovih pravic ali pa morda zaščititi pomembne naravne vire ali spomenike? Vse je treba upoštevati in najti kompromis (Coumans 2011). Včasih je zato treba diskurz tudi dvigniti na globalno raven, priti meje regionalnega (Kirsch 2007: 303). Antropologi so zato predlagali t.i. Multi Sited Ethnography oziroma integrativni pristop k težavam. O tem je pisal že Godoy (1985). Gre za popolno razumevanje geoloških, geografskih, ekonomskih, kulturnih in socialnih dimenzij rudarjenja (gl. Marcus 1999).

Prihod korporacij je pomembno vplival na način življenja avtohtonih lokalnih skupnosti in celotne državne ekonomije. Antropologi so bili v diskurze vpeti na različne načine. Zato se v drugem delu članka posvečam problemskim raziskavam bakrenega pasu in prikažem, kako prihod korporacij in nihanje cen rudnin pomembno vplivata na življenje posameznikov, tudi tistih, ki z industrijo niso neposredno povezani.

6 Urbanizacija v bakrenem pasu Zambije

6.1 Študija primera: Ženske

Na območju Zambije se je zaradi razvoja rudarske industrije hitro urbaniziralo območje bakrenega pasu. Industrializacija je pospešila tudi migracije v urbane rudarske kampuse, kar je tudi za ženske prineslo mnogo sprememb. Na območje industrije so se selila celotna gospodinjstva oziroma cele družine.

Ženska je v afriškem ruralnem življenju imela precejšnjo ekonomsko vlogo, ki pa je v urbanem okolju poniknila. V novem okolju je bila ženska bolj odvisna od moškega. To se nanaša zlasti na dejstvo, da je rudarstvo v velikem obsegu v Zambiji pomenilo predvsem »moško industrijo«. Politična administracija in tudi podjetniki so v večini zaposlovali le moške. Zanje se je odprlo mnogo možnosti: različne možnosti zaposlitve, reprezentacija v političnih concilijih in v afriški partijski politiki kljub temu, da so še v petdesetih letih na tem območju obstajale močne rasne in politične tenzije. V šestdesetih letih se je cenil »afriški« in ne »belski« napredek (Tranberg 1991: 442).

Število žensk, ki so delale zunaj gospodinjstva je bilo izredno malo. Nekatere so denar služile z varjenjem in prodajo piva (Powdermaker 1962: 188–192). Ker je bil moški pogosto odsoten, so se na obeh straneh, tako pri možu kot tudi pri ženi, pojavljali dvomi in tudi nezvestoba v zasebnem življenju. Tudi politične agende so ženske spreminjale v ponosne gospodinje, ki so delale za moža. Mož je bil »glava gospodinjstva in družine« (Tranberg 1991: 443 – 444).

Ko je Zambija leta 1964 razglasila neodvisnost, se je to območje še hitreje urbaniziralo. V urbana okolja je prihajalo tudi veliko žensk, saj so si želele spremljati razvoj in si izboljšati zaposlitvene možnosti. V šestdesetih letih je bila ekonomija zelo močna, močan je bil tudi izvoz surovin iz rudarske industrije. Močna ekonomija je za kratek čas prikrila neenakost spolov, čeprav so službe takoj po padcu vrednosti bakra za ženske postale manj dosegljive (Tranberg 1991: 445).

Zaradi padca cene bakra se je Zambija že v sedemdesetih letih zelo zadolžila. Po denar so se zatekali celo k Mednarodnemu denarnemu skladu. Življenje je postalo bitka, saj so bile cene popolnoma nenadzorovane, osnovne dobrine izredno drage, pojavila

se je inflacija. V tistem času se je zmanjšalo število imigracij z ruralnega območja, kljub temu pa so se v nekatera mesta ljudje še vedno priseljevali (na primer v Lusako), trdi Karen Tranberg (1991: 445). V tistem času so vsi iskali državne službe (Karen Tranberg: 1991: 445 - 446). Za ženske je bilo možnosti manj.

6.2 Pred padcem cene bakra

Čeprav je Wilson že leta 1941 zapisal, da so na srce revne in uboge civilizacije položili jekleni prst, kar je prineslo blagostanje, nove ambicije, novo znanje, nove interese, nove usode in nove probleme, kjer se je združilo veliko plemen, to videnje ni čisto točno. Majhne »civilizacije« ni kar zamenjala večja. Plačano delo in migracije pa tudi v tem času kljub industrializaciji niso bile nov pojav, saj so Afričani že med letoma 1920 in 1930 iz takratne severne Rodezije števično migrirali na delo v rudnike v Katangi in belgijskem Kongu.

V poznih dvajsetih letih dvajsetega stoletja so začeli na območju Zambije kopati rudo, predvsem baker, kar je pokrajino korenito spremenilo (Ferguson 1999: 1 - 2). Mesta so bila v osrednji in zahodni Afriki poznana že veliko prej. Mnogo »urbanih središč preteklosti« se je zmanjšalo, tista ki so ostala, pa so prešla transformacijo (Epstein 1967: 276). Po drugi svetovni vojni so mesta doživela razcvet. V urbanih središčih se je število prebivalcev marsikje podvojilo (Epstein 1967: 277). Zgodnji raziskovalci so bili presenečeni nad preobrazbo družbe (Ferguson 1999: 2). Evropski kolonialisti so razvili in zgradili mesta, kamor naj bi se priseljevali avtohtoni prebivalci ter se zaposlili v rudnikih in ostalih novih industrijah. V tistem času je v bakrenem pasu rastla rudarska industrija in se vzporedno odvijala industrijska revolucija (ibid.: 2).

Bakreni pas je postal simbol »nastajajoče Afrike«. Ferguson trdi, da je bila za to simbolično pomembna predvsem specifičnost socialnih in ekonomskih sprememb, ne le prisotnost surovin in hitrih sprememb (1999: 4). Mesta, ki so nastajala na območju bakrenega pasu, so veljala za moderna in so odražala novosti. Število priseljencev na tem območju je bilo precej visoko v petdesetih letih. Tudi po razglasitvi neodvisnosti leta 1964 se je območje še vedno precej hitro urbaniziralo. Urbanizacija se je zdela kot gibanje proti poznaneemu cilju, tj. zahodnemu modelu modernosti, urbanizacijski proces pa je posnemal ikone začetkov britanske industrijske revolucije (ibid: 4-5).

Od ruralnega agrarnega ozemlja so prešli na modernost. Leta 1969 je 30 % ljudi v Zambiji živelo v urbanih okoljih. Uvrščali so jo v najhitreje razvijajoče se države Afrike (Ferguson 1999: 1). Leta 1969 je imela Zambija najvišji per capita³ v Afriki, kar je znašalo 431\$.

6.3 Začetek zniževanja cene bakra

Od leta 1974 do leta 1994 se je dohodek na prebivalca po podatkih svetovne banke v Zambiji zmanjšal za vsaj 50 %. Leta 1991 je po podatkih Svetovne banke 68 % Zambijcev živelo brez možnosti normalnega zadovoljevanja osnovnih potreb, od katerih 55 % ljudi ni bilo sposobnih zadovoljiti niti potrebe po hrani (Svetovna Banka 1996, po Ferguson 1999).

3. Dohodek na prebivalca.

Razlog za upad je bil preprost. Zmanjšala se je kupna moč na svetovnem trgu, kar pa je posledično vplivalo tudi na cene uvoza, ki so bile v letih upada tri krat višje kot prej. Posledično je padla tudi kupna moč prebivalcev. Spremembe v ekonomskih tokovih so vplivale tudi na proizvodnjo surovin. Med letoma 1964 in 1974 so letno izkopal 672.000 ton surovin, do leta 1995 se je zaprlo veliko število rudnikov. Tisti v obratovanju so imeli upadajoče donose. Proizvodnja se je zmanjšala za več kot polovico (Ferguson 1999: 8 - 10).

Zambija je ustvarila ogromen javni dolg, ki je do konca leta 1995 znašal 6,7 milijarde dolarjev, kar pomeni, da so bili zadolženi za 41 centov pri vsakem izvoženem dolarju. Zadolžitev na prebivalca je znašala 670 dolarjev, dohodek na prebivalca je znašal v tistih letih znašal 370 dolarjev (Ferguson 1999: 10).

Revščina in slaba prehranjenost prebivalstva sta bili najbolj očitni ravno v bakrenem pasu. V osmih letih, med letoma 1980 in 1988 so se osnovne dobrine, npr. hrana, podražile za 650 %. V istem desetletju se je zmanjšala pričakovana življenjska doba in povečala umrljivost otrok. Življenjska doba se je povprečno skrajšala za pet let. Zambijo so prizadele tudi bolezni npr. aids, prizadele Zambijo, a glavni krivec je bilo vendarle slabo ekonomsko stanje (Ferguson 1999: 11).

Kvantitativni podatki o številu prebivalcev na določenem ozemlju so sicer omejeno uporabni kot meritev demografskih sprememb. Rezultati niso vedno uporabni, sploh pa ne v afriškem kontekstu. Med letoma 1921 in 1951 je bila v Nigeriji (regija Yoruba) zabeležena najnižja urbana rast, kljub temu da je v regiji obstajalo več mest z več kot 100.000 prebivalci. V Zambiji se je v izredno kratkem časovnem obdobju samo na območje bakrenega pasu priselilo 250.000 ljudi (Epstein 1967: 267). Ob ekonomski stagnaciji in upadu se je število prebivalcev v mestih v bakrenem pasu začelo zniževati. Pottsova (po Ferguson 1999: 12) govori o pojavu »nasprotne urbanizacije« z geslom Back to the Land.

Kmalu po začetku ekonomske krize se je pojavila tudi kriza pomenov. Rudarji na območju bakrenega pasu so iskali načine, kako sprejeti tako močne ekonomske in socialne posledice v kratkem času. Ljudje niso razumeli posledic ekonomske krize, kar je pomenilo težavo tudi za raziskovalce (Ferguson 1999: 15).

6.4 Nazaj k družinskemu življenju in ženskam po znižanju cene bakra

Karen Tranberg je opravljala mnogokratno terensko delo v Zambiji v mestu Lusaka. Ozemlje, ki ga je preučevala, je bilo nizko prihodkoven in povezano s težko industrijo. V sedemdesetih letih je Tranbergova preučevala ženske, svoje rezultate pa je primerjala z izsledki Powdermakerjeve iz petdesetih let. V času njene raziskave so v Lusaki ženske povprečno z družinami živele sedem let, pred njenim prihodom pa večina ni bila zaposlena. Ena tretjina jih je bila starejših od sedemindvajset let, nekaj več kot polovica jih ni nikoli hodilo v šolo. Šolanje je večinoma trajalo samo štiri leta. Ženske so bile v glavnem poročene s fizičnimi delavci in tistimi, ki so delali v storitvenem sektorju ter so zaslužili najmanj. Dva od vseh zakonov na preučevanem območju sta bila poligamna. Ženke so imele povprečno štiri otroke. Moški kljub ekonomskim potrebam niso razmišljali o možnosti, da bi se zaposlile tudi ženske (Tranberg 1991: 447).

V času, ko se je Karen Tranberg ponovno vrnila na teren, je cena bakra na svetovnem trgu že upadla. V Lusako so se kljub ekonomski krizi ljudje še vedno priseljevali, zato je opazila, da so se hiše marsikje povečale, nekateri so celo oddajali sobe. Število poligamnih zakonov je z dveh naraslo na deset, majhno število žensk pa je živelo samih po smrti ali ločitvi od partnerja. Možje so večinoma delali za ista podjetja kot ob njenem prvem obisku. Nekaj pa se je drastično spremenilo: ljudi je zajel občutek negotovosti in nezaupanja, kar je ženske prisililo v zaposlitev. Delale so kot paznice, varuške idr. Profil žensk je bil podoben: nekvalificirane delavke, katerih gospodinjstvo je preživljalo ekonomsko krizo in upad prihodkov. Služile so tudi s prodajo izdelkov kar od doma ali na tržnici. Prodajale so sadje in zelenjavo, sušene ribe itd. Leta 1981 samo osem od vseh preučevanih žensk ni imelo lastnega prihodka. Nekatero so šle celo dlje; potovale so z vlaki in avtobusi ter uvažale blago. Ta samostojnost žensk je bila novost. Zgodilo se je celo, da so se moški po upokojitvi odločili vrniti na vas, ženske pa so ostale v mestu. Zaradi slabih pokojnin so tako ženske moške pogosto preživljale in sicer s prodajo izdelkov. Od leta 1981 do 1985 se je prodaja selila iz domačih dvorišč na tržnice. Z zasluženim denarjem so ženske kupovale osnovne stvari za preživetje družine (po Tranberg 1991: 448 – 449).

V času ekonomske krize se je marsikaj spremenilo. Lažji dostop moških do služb je omogočal spolno razlikovanje, ampak le do ekonomske krize, ki je nastopila. Ženska odvisnost od moškega in splošni pogled na žensko kot »dobro gospodinjo« se je spremenil v času ekonomske krize, saj so se ženske želele finančno osamosvojiti.

Ženska tudi po smrti partnerja ni bila upravičena do dodelitve premoženja, npr. hiše, kar ženskam ni prineslo varnosti v zrelejših letih. Prisiljene so bile usvojiti veččine in znanja ter se v času ekonomskega upada »naučiti preživeti« z lastnim denarjem in delom.

To je dokaz, da rudarstvo izjemno pomembno vpliva tudi na skupine, ki so od industrije načeloma ločene. Ženske niso prioriteto zaposljuje v težki industriji, a je prihod korporacij nanje pomembno vplival. Antropološka vloga je v tem diskurzu več kot očitna. Antropologi so bili tisti raziskovalci, ki so znali in še vedno znajo prikazati, opozoriti ter se angažirati tudi tam, kjer vplivi industrije niso ravno očitni.

7 Zaključek

Četudi so tehnične, naravoslovne in družboslovne vede nešteto krat zelo različne in zajemajo vsaka svoje področje, ponuja rudarska industrija dokaz, da obstajajo področja, kjer vede morajo soobstajati.

Tehnični sektor, kot je npr. rudarstvo, je v času svoje ekspanzije potreboval vrsto strokovnjakov s področja družboslovnih ved, kjer so se za zelo pripravne izkazali tudi strokovnjaki s področja antropologije. Kljub razsežnosti rudarske industrije so bile antropološke študije v svojem obsegu večinoma regionalne (Ballard in Banks 2003), kar pa ne pomeni, da niso prinašale tedaj potrebnih podatkov in dosegale namenov.

Antropologi so postali potreben kader, na področje rudarstva pa so se vpletali iz različnih zornih kotov. Tako so se zaposlovali pri mednarodnih korporacijah, delali v državnih institucijah ter sodelovali z nevladnimi organizacijami in lokalnimi skupnostmi. Prav s slednjimi so imeli največ opravka, saj so nastopali kot »agentje« oziroma zagovorniki pravic

lokalnih skupnosti. V nekaterih primerih so razprave ob pomoči medijev o pravicah celo privzdignili na globalno raven.

Vključevanje na področje povsem tehničnega sektorja jim je prineslo predvsem spoznanja o učinkih rudarske industrije na okolje, ekosisteme in naravni habitat ter spoznanje o vrsti posledic v smislu preoblikovanja socialnih in kulturnih vidikov na strani avtohtonih lokalnih skupnosti. Kot trdi Goldman (2000), je »poudarek na analizi socialnega vpliva dopustil vhod širokega števila ‚svetovalcev‘ na polje v rudarski industriji, vključno z antropologiki«.

Antropologi so postali angažirani kot pomožni in marsikje tudi vodilni kader. Zavzeli so različne vloge, saj kot trdita Ballard in Banks (2003), v tem sektorju zanje ni »naravnega položaja«. Vsekakor lahko trdimo, da so bili močno vpeti v rudarski sektor, raziskave na temo rudarstva pa izjemno pomembne.

Ukvarjali so se tudi s skupinami, ki jih je rudarstvo zadevalo le posredno. Prihod mednarodnih korporacij je spremenil način življenja, s čimer so se spopadale predvsem avtohtone lokalne skupnosti. Rudarstvo je namreč vplivalo tudi na druge ekonomske sektorje v državah, ponekod pa kar na cel državni sistem.

Diskurzi so ob spoznanju, da rudarstvo pomembno vpliva na vse vidike življenja in ekonomije, postali drugačni. Spremenila se je predvsem raven nadzora, saj so po mnogih letih vpeljali koncept pravne odgovornosti. Poleg tega se s t.i. socialno licenco ocenjuje raven sprejemanja rudarskih korporacij in njihovih projektov.

Kljub temu posledic, ki jih za sabo puščajo rudarska podjetja, ne moremo izbrisati, moramo pa se zavedati pomembnosti antropoloških raziskav. Te nam ponujajo vpogled v načine življenja, preoblikovanje socialnega in kulturnega življenja ter opozarjajo na nekatere pogosto spregledane teme in skupine ljudi. In ravno to morav nas zbuditi željo po nadaljnjem angažiranju na področju urbanih raziskav v rudarstvu.

Literatura

- Abrash, Abigail (2002): Development aggression: observation on human rights conditions on the PT freeport contract of work areas with recommendation. Poročilo za center za človekove pravice Robert F. Kennedy, Washington DC.
- Ali, Saleem in Behrendt, Larissa (2001): Mining and indigenous rights: The emergence of global social movement, *Cultural Surv. Quarterly* (25): 6–8.
- Alverson, Hoyt (1978): *Mind in the Heart of Darkness*. New Heaven: Yale University Press.
- Auty, Richard M. (1993): *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource – Curse Thesis*. London: Routledge.
- Ballard, Chris (1997): It's the land, stupid! The moral economy of resource ownership in Papua New Guinea. V P. Larmour (ur.): *The Governance of Common Property in the Pacific Region: 47–65*. Canberra: Australian National University.
- Ballard, Chris, in Banks, Glen (1997): *The Ok Tedi Settlement: Issues, Outcomes and Implications*. Canberra: Australian National University.
- Ballard, Chris, in Banks, Glen (2003): Resource wars: The anthropology of mining, *Annual Review of Anthropology* (32): 287–313.
- Barrios de Chungara, Domitila (1977): *Si me permiten hablar*. Mexico: Singlo Ventiuno.

- Brecher, Jeremy, Costello, Tim in Smith, Brendan (2000): *Globalization from Below: The Power of Solidarity*. Cambridge: MA.
- Bulmer, Martin (1975): Sociological models of the mining community, *Sociological Review* (23): 61–92.
- Buraway, Michael (1976): The functions and reproduction of migrant labour, *American Journal of Sociology* (81): 1050–1087.
- Burton, John (1998): Mining and maladministration in Papua New Guinea. V P. Larmour (ur.): *Governance and Reform in the South Pacific*: 154–182. Canberra: Australian National University.
- Chauncey, George (1981): The locus of reproduction: Womens labour in the Zambian Copperbelt 1927 – 1953, *Journal of South African Studies* (7): 135–164.
- Connell, John, in Howitt, Richard (ur.) (1991): *Mining and Indigenous Peoples in Australasia*. Sydney: Sydney University Press.
- Coumans, Catherine (2011): Occupaying spaces created by conflict. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/656473> (15.1.2015).
- Coumans, Catherine (2004): Beware of anthropologists: Conflict, social acceptability and anthropological brokerage in mining. Predstavljeno poročilo na 65. srečanju društva za uporabno antropologijo. Dallas, Texas, 3. marec–3. april.
- Denoon, Donald (2000): *Getting under the Skin: The Bougainville Copper Agreement and the creation of Panguna Mine*. Carlton South: Melbourne University Press.
- Downing, Theodore E., Moles, Jerry, McIntosh, Ian in Garcia Downing, Carmen (2002): Indigenous peoples and mining encounters: Stakeholder strategies and encounters. World Business Council for Sustainable Development.
- Epps, Janet M. (1996): Environmental management in mining: an international perspective of an increasing global industry, *The Journal of South African Institute of Mining and Metallurgy* 96 (2): 67 - 90.
- Epstein, Alan L. (1967): Urbanization and Social Change in Africa, *Current Anthropology* 8 (4): 275–295.
- Ferguson, James (1999): *Expectations of Modernity: Mhyts and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley, London, Los Angeles: University of California Press.
- Filer, Colin (1997): The Melanesian way to menacing the mining industry. V B. Burt in C. Clerk (ur.): *Environment and Development in the Pacific Islands*: 99–122. Canberra: National Centre for Development Studies and Research School of Pacific and Asian Studies, the Australian National University.
- Filer, Collin in dr. (2000): *Landowner Compensation in Papua New Guinea's Mining and Petroleum Sectors*. Port Moresby: Papua New Guinea's Chamber of Mines & Petroleum.
- Gardner, Don (2001): Continuity and identity: Mineral development, land tenure and »ownership« among the Northern Mountain Ok. V A. Rumsey in J. Weiner (ur.): *Mining and Indigenous Lifeworlds in Australia and Papua New Guinea*: 101–124. Adelaide: Crawford House.
- Gladman, Darren, Mowbray, David, in Dugleman, John (ur.) (1996): *From Rio to Rai: Environmet and Development in Papua New Guinea up to 2000 an Beyond*. Zbirka poročil iz 20. Waigani seminarja, 1993. št. 1 – 6. Port Moresby: University of Papua New Guinea Press.
- Gluckman, Max (1941): *The Economy of the Central Borotse Plain*. Manchester: Rhodes – Livinstone Institute.
- Godoy, Ricardo (1985): Mining: Anthropological Perspectives, *Annual Review of Anthropology* (14): 199–217.

- Goldman, Laurence (ur.) (2000): *Social Impact Analysis: An Applied Anthropology Manual*. Oxford: Berg.
- Goodsell, Charles T. (1974): *American Corporations and Peruvian Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gordon, Robert J. (1977): *Mines, Masters and Migrants*. Johannesburg: Revan Press.
- Gordon, Robert J. (1978): The celebration of ethnicity: A 'tribal fight' in a Namibian mine compound. V B. DuToit (ur.): *Ethnicity in Modern Africa*: 213–231. Boulder: Westview.
- Handelsman, Simon D. (2002): Human rights in the minerals industry. MMSD poročilo, št. 9. Dostopno prek : http://www.iiied.org/mmsd/mmsd_pdfs/009_handelsman.pdf (16.3.2012).
- Hansen Tranberg, Karen (1991): After Copper Town: The past in the present in urban Zambia, *Journal of Anthropological Research* 47 (4): 441–456.
- Harris, Olivia in Albo, Xavier (1975): *Monteras y guardatojos*. La Paz: Centro de Investigacion y Promocion del Campesinado.
- Hirst, Paul in Thomson, Robert G. (1995): Globalisation and the future of the nation state, *Economy and Society* 24: 408–442.
- Howard, Michael C. (1988): *The Impact of International Mining Industry on Native Peoples*. Sydney: University of Sydney.
- Howard, Michael C. (1991): *Mining, Politics and Development in South Pacific*. Boulder, CO: WestviewPress.
- Howitt, Richard, Connell, John, in Hirsch, Paul (ur.) (1996): Resources, Nations and Indigenous People: Case Studies of Australasia, Melanesia and Southeast Asia Melbourne: Oxford University Press.
- Ida Susser (1982): Urban Anthropology in the U.S.A, *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (Rain)* (52) (okt. 1982), 6–8.
- Jackson, Richard (1992): Undermining or determining the nature of state? V S. Hennigham, R. J. May in L. Turner (ur.): *Resources, Development and Politics in the Pacific*: 79–89. Bathurst: Crawford.
- Keck, Margaret in Sikkink Kathryn (1998): *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Kerr, Clark, in Siegel, Abraham (1954): The industrial propensity to strike, an international comparison. V A. Kornhauser, R. Dubin in A. M. Ross (ur.): *Industrial Conflict*: 186–212. New York: MacGraw Hill.
- Kirsch, Stuart (2001): Changing views of place and time among the Ok Tedi. V A. Rumsey in J. Weiner (ur.) *Mining and Indigenous Lifeworlds in Australia and Papua New Guinea*. Adelaide: Crawford.
- Kirsch, Stuart (2002): Anthropology and advocacy: A case study of the campaign against the Ok Tedi mine, *Critical Anthropology* (22): 175–200.
- Kirsch, Stuart (2007): Movements and risks of counter globalization: Tracking the campaign against Papua New Guinea's Ok Tedi mine, *American Ethnologist* 34 (2): 303–321.
- Lewis, Oscar (1996): *The Culture of Poverty*. V G. Gmelch in W. P. Zenner, (ur.) *Urban Life*. Waveland Press.
- Luebben, Ralph (1955): *A Study of some Off - reservation Navajo Miners*. Doktorska disertacija. Ithaca, New York: Cornell University.
- Luebben, Ralph (1958, 1959): The Navajo dilemma - A Question of necessity, *American Indian* (8): 6–16.

- MacDonald, Ingrid, in Rowland, Claire (ur.) (2002): *Tunnel Vision: Women, Mining and Communities*. Fitzroy: Oxfam Community Aid Abroad.
- MacMillan, Gordon (1995): *At the End of the Rainbow? Gold, Land and People in the Brazilian Amazon*. New York: Columbia University Press.
- Marcus, George E. (1995): *Etnography in/of the world system: The emergence of multi sited ethnography*, *Annual Review of Anthropology* (24): 95–117.
- Marcus, George E. (1999): *What is at stake-and is not - in the idea and practise of multi - sited ethnography*, *Canberra: Anthropology* 22(2): 6–14.
- Miranda, Marta, Chamberg, David, in Coumans, Catherine (2005): *Ensuring that mine development results in benefits to workers and affected communities*. V M. Miranda, D. Chamberg in C. Coumans (ur.): *Framework for Responsible Mining: A Guide to Evolving Standards: 47-95*. Dostopno prek: http://www.frameworkforresponsiblemining.org/pubs/Framework_20051018.pdf. (12.5.2012).
- Moodie, Dunbar (1980): *The formal and informal social structure of a South African gold mine*, *Human Relations* (33): 555–574.
- Moroney, Sue (1978): *The development of the compound as a mechanism of worker control*, *South African Labour Bull* (4): 29–49.
- Nash, Jill, in Ogan, Eugene (1990): *The red and the black: Bougainville perceptions of other Papua New Guineas*, *Pacific Studies* 13 (2): 1–17.
- Porteus, Paul J. (1970): *The nature of the company town*, *Transactions of the Institute of British Geographers* (51): 127–142.
- Porteus, Paul J. (1973): *The company state: A Chilean case*, *Canadian Geographer* (12): 113–126.
- Powdermaker, Hortense (1962): *Copper Town: Changing Africa*. New York: Harper&Row.
- Pritchard, Sarah (ur.) (1998): *Indigenous Peoples, the United Nations and Human Rights*. London: Zed Books.
- Ranchood, Sarita (2001): *Gender and Mining: Workplace*. Poročilo MMSD, Južna Afrika. Birnam Park.
- Richards, Audrey I. (1939): *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*. London: Oxford University Press.
- Robinson, Katharyn M. (1986): *Stepchildrein Progress: The Political Economy of Development in an Indonesian Mining Town*. Albany: SUNY Press.
- Robinson, Katharyn M. (1996): *Urban mining and development*. V R. Howitt, J. Connel in P. Hirsch (ur.): *Resources, Nations and Indigenous Peoples: Case Studies from Australasia, Melanesia and Southeast Asia*. Melbourne: Oxford University Press.
- Ross, Michael L. (1999): *The political economy of the resource curse*, *World Politics* 51: 297–322.
- Sarin, Radhika, Reisch, Nikki in Kalafut, Jennifer (2006): *Tarnished gold: Mining and unmet promise of development*. Dostopno prek: <http://www.bicusa.org/proxy/Document.9518.aspx> (12.1.2015).
- Sassen, Saskia (2000): *Spatialities and temporalities of the global: Elements for a theorization*, *Public Culture* (12): 215 - 232.
- Stucki, Larry Roland (1970): *The Entropy Theory of Human Behavior*. Doktorska disertacija. University of Colorado: Boulder.
- Switzer, Jason (2001): *Armed conflict and natural resources: The cases of the mineral sector*. MMSD, Poročilo št. 12. Dostopno prek: <http://www.iiied.org/mmsd/mmsd-pdfs/jason-switzer.pdf> (12.2.2012).

- Thomas, Nicolas (1992): The inversion of Tradition, *American Ethnologist* 19 (2): 213–232.
- Toft, Susan (ur.) (1997): Compensation for Resource Development in Papua New Guinea. Law Reform Commission of Papua New Guinea. Monograph 6 and Pacific Policy Paper, 24. Canberra: National Centre for Development Studies and Resource Management in Asia, Pacific, the Australian National University.
- Van Onsellen, Charles (1982): *Studies in the Social and Economic History of the Witwatersrand 1886–1914*. London: Longman. 2. izdaja.
- Vanclay, Frank, in Bronstein, Daniel A. (ur.) (1995): *Environmental and Social Impact Assessment*. Chichester: Wiley.
- Wilson, Godfrey (1941): *Economy and detribalization in Northern Rhodesia*. The Rhodes – Livingstone Papers, št. 4 in 5. London: Blackwell.
- Wrigley, Anthony E. (1961): *Industrial Growth and Population Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yankson, William Kojo Paul (2010): Gold mining and corporate social responsibility in the Wassa West district, Ghana, *Development in Practice* 20 (3). London: Routledge.

SUMMARY

This article focuses on urban studies in anthropology, specifically in the area of mining. Mining represents an extremely important branch of research in urban space. This paper presents methods of anthropological cooperation in the discourses between the state, local communities and corporations.

It focuses on the interplay between the agents and the settlement of disputes between them, and explains the role of anthropologists. Anthropological role is presented from different angles. Anthropologists have the scope to involve mining through various programs, such as ALP, alternative livelihood Programmes through state institutions. Anthropologists were also employed by international corporations, but the most of times in the act as advocates of local communities in collaboration with non-governmental organizations.

Integration of anthropologists on the complete technical sector was enabled especially because of specific knowledge about the effects of the mining industry on the environment, ecosystems, natural habitats and the recognition of the types of consequences in terms of the transformation of the social and cultural aspects on the side of the indigenous community in late eighties. The ecological crisis and the involvement of local communities in the field of mining industry, the impact on social transformation in the districts of indigenous communities were more potentiated from the eighties onwards. This was the time of 'energetic and mineral boom', as corporations began to dig increased amount of minerals. Gold was sold by record prices. Also, the increased mechanization in various industries require even more more energy. All demanded a strong tax on environment, and also had a strong impact on indigenous and local communities to their habitat and all aspects of their lives.

The interest of anthropologists to study the mining industry has increased. Anthropologists have studied from different angles, were employed in mining companies, government institutions, most often at the non-governmental organizations as defenders of the interests of indigenous local communities.

According to the Goldman (2000), „focus on the analysis of the social impact of the allowed input of a wide number of ‚advisors‘ to the field in the mining industry, including anthropologists.“ Anthropologists were many times represented as »the voice of local communities«.

Anthropologists have become engaged as auxiliary and also many leading personnel. In this sector, they have no „natural position“. In any case, we can say that they have been heavily involved in the mining sector, research on the subject of mining, with extreme importance.

They have also dealt with the groups, which were affected by the mining only indirectly. The arrival of international corporations has changed the way of life, mainly for indigenous local communities. Mining has also big impact on other economic sectors in the country, sometimes on the entire state system.

Discourses are recognizing, that mining has a significant impact on all aspects of life and changes in the state economy. Changed was mostly level of control. Sometimes corporations were the leaders of entire state system.

Because mining industry have had many offers and it was often difficult to reach compromise, specialists have introduced the concept of legal responsibility. In addition, with the so-called ‚Social license‘ assesses the level of acceptance of the mining corporations and their projects by the local community and state.

Anthropological role should not be overlooked, since the nineties onwards fill the indispensable role of mediators. Mining industry is definitely a branch, where different specialists have different opinions. They lead an economic interest, an interest in preserving the environment, development, expectation of „modernity“. In all these stories are anthropologists getting involved in different ways and from different angles.

In addition, anthropologists studied manifestations of mining on the groups, which was not directly affected by mining. Therefore, in the second part of article, a problem-context represents a case study focusing on women in the copper belt of Zambia.

Podatki o avtorici

Tjaša Laznik, univ. dipl. etn. in kult. antr.

študentka interdisciplinarnega doktorskega študija Humanistike in družboslovja,
smer Etnologija, kulturna in socialna antropologija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
M.O.GLAWAR, Bahnhofstraße 6, 9150 Bleiburg, Avstrija
e-pošta: tjasalaznik@gmail.com

RECENZIE KNJIG
BOOK REVIEWS

Ana Tominc

Svetlana Slapšak: Zelje in spolnost: iz zgodovinske antropologije hrane. Študija o kulturni, ritualni in kulturni vlogi zelja. Ljubljana: Študentska založba Beletrina, 2013. 182 strani (ISBN 978-961-242-896-9), 24 EUR

Zelje in spolnost je najnovejša monografija Svetlane Slapšak, redne profesorice antropologije antičnih svetov, v kateri avtorica razgrinja nekatere ritualne in simbolne vloge zelja v antični in pozneje v krščanski Evropi. Njeno glavno zanimanje so številne spremembe, ki jih je zelje kot »pomenski prenosnik« prešlo v teh obdobjih, še posebej v razmerju do spolnosti, katere družbeno razumevanje in definicije so bile – prav tako kot mnoge druge – vseskozi nestabilne. Ta nadvse izvirna ideja, raziskovati tako vsakdanji objekt, kot je zelje, in ga razgrniti v njegovem zgodovinskem razmerju do spolnosti (ali katere druge aktivnosti), morda ni nova v obče znanstvenem smislu, je pa takšna tematika gotovo nevsakdanja v slovenskem prostoru, kjer ukvarjanje z družbenimi, socialnimi in zgodovinskimi vidiki hrane kljub vse bolj živahnemu zanimanju v mednarodni znanstveni sferi še vedno ostaja omejeno le na peščico interesentov.

Antični viri, ki jih avtorica uporablja pri utemeljevanju svoje teze, nakazujejo na izrazito spremembo v pojmovanju zelja že med antičnimi ljudstvi. Za Grke, na primer, naj bi bilo zelje hrana revežev, a hkrati tudi zdravilo proti pretirani opitosti in njenim posledicam, pomagalo naj bi pri »ženskih težavah«, uporabljalo pa naj bi se ga tudi kot afrodisiak. Zelje je v zgodbah o Dionizu zaznamovano biseksualno, saj ta bog na eni strani spodbuja spolnost (je bog vina, torej tudi opitosti, in kot posledica zmanjšane nadzora nad samim seboj), na drugi pa ji tudi nasprotuje: Dioniz naj bi bil bog »brez jasno opredeljene seksualnosti« (str. 67), ki se smeji moški seksualnosti, a hkrati ženske osvobaja. Zelje se tu pojavlja predvsem kot simbol v opoziciji do trte: zelje ne sme rasti, kjer je zasajena trta, prav tako pa se zelje (drugače od trte) povezuje z idejo regulacije strasti in nagona. Pri Rimljanih – vojščakah – je, tako Svetlana Slapšak, zelje – nasprotno kot pri bolj uživaških Grkih, kjer naj bi zmanjševalo moško potenco – simbol prave moškosti in hrana prave rimske morale, čeprav se hkrati povezuje tudi z boginjo ljubezni in plodnosti Venero.

V krščanstvu se pomen zelja povsem spremeni: zanimiva je vzporednica, ki jo avtorica povleče med vrtnico in zeljem, še posebej, ker naj bi sprva oba imela zvezo s spolnostjo, erotiko in ljubeznijo. In čeravno je bila vrtnica najprej simbol evropskih dinastij in političnih strank, je pozneje postala povezana z božjo ljubeznijo, medtem ko je zelje to asociacijo izgubilo, še posebej ko je seksualnost na splošno postala povezana z grehom, zelje pa predvsem z žensko seksualnostjo in rojevanjem. Pomembno vlogo igra zelje tudi v srednjeveških tabujih, kakor na primer na dan sv. Štefana, ko naj se zelja ne bi smelo jesti, saj je bil ta svetnik kamenjan prav na polju, polnem zelja. Avtorica delo zaključí s kratkim preskokom v sedanost, kjer nakaže nekaj rab zelja danes (na primer kot sarme) in njegovih potencialnih pomenov.

Ob branju te študije se vse prepogosto zdi, da ji – kljub izoblikovanim, čeprav nejasno predstavljenim in premalo podprtim glavnim tezam – še najbolj manjka razgrnitev koherentnega metodološkega aparata in njegova dosledna aplikacija. Delo, ki s svojim podnaslovom najavlja metodologijo zgodovinske antropologije, bi poleg (precej površne) razprave o strukturalizmu, semiotiki in antropologiji (pa še tu zreducirano na obnove raziskav nekaterih klasičnih avtorjev, na primer Lévi-Straussa, Douglasa, Goodyja, Harrisa, Barthesa in Geertza) zahtevalo še vsaj »poglobljeno razpravo« o definiciji in metodi »zgodovinske antropologije«. Tu ne gre zgolj za omembo in zares kratko diskusijo nekaterih zgodovinarjev antičnih svetov, kot sta na primer Detienne in Vernant (ki ju avtorica omenja), ki sta metode te posebne francoske zgodovinske smeri v svojih delih sicer razvijala in aplicirala. A v smislu rabe te smeri kot metodološkega aparata za znanstveno delo zgolj povzetek nekaterih njenih spoznanj ne more biti dovolj: kot

bralke znanstvenice bi nas moralo zanimati predvsem, kako avtorica ta aparat razume, razvija in uporablja v svoji analizi zelja. V tem smislu o zgodovinski antropologiji (in metodologiji te monografije) pravzaprav ne izvemo nič resnega; to je gotovo zamujena priložnost, še posebej, ker razen nekaterih sicer odličnih raziskav slovenofoni prostor metod zgodovinske antropologije v glavnem ne pozna. Prav tako manjkajo definicije nekaterih konceptov, s katerimi avtorica operira, na primer »diskurzivna strategija«, ki se prvič pojavi na str. 14, ko avtorica postavi – vsaj za »profesionalne« družboslovce nekoliko samoumevno – trditev, da »/n/i torej nobenih 'naravnih', v človeško družbo za vselej vpisanih pravik« – saj so spremembe v načinih pojmovanja sveta *inter alia* posledica »diskurzivnih strategij«. A kaj ta koncept zares pomeni v kontekstu zgodovinske antropologije, na primer, ostane neznan.

Kaj je bistvo zgodovinske antropologije, kot se je razvila v Franciji v okviru Šole Analov? Predvsem gre za odklik od – kot sta v slovenščini jasno razložila že Taja Kramberger in Drago B. Rotar (2010: 9) – »zgodovine oz. etnologije kot statičnih, samozadostnih, s kopico nepremišljenih oz. nepovezanih podatkov saturiranih ved, k odprtima in za kritiko dosegljivima znanstvenima poljema«, katerih cilj je med drugim razgradnja dokse (v tudi) znanstvenem diskurzu. Gre torej za raziskovanje strategij in motivov, povezav in logik delovanja družb in njihovih agentov, gre za refleksijo v odnosu do predmeta raziskovanja; gre za kritičnost pri študiju zgodovine. Težava *Zelja in spolnosti* je, da kljub želji predstaviti se kot zgodovinsko-antropološka študija, besedilo na več mestih umanjata potrebna kritična analiza in refleksija, ki bi študijo naredila manj nizanje »nepovezanih podatkov« in bolj iskanje povezav, odgovarjanje na zakaj in razgrinjanje kako. Besedilo, ki pogosto spominja na fragmente, značilne bolj za zapiske kot za koherentno in kohezivno argumentirano študijo, bi lahko v razloge za določene pomene zelja in njihova spreminjanja skozi čas zagreblo temeljiteje, natančneje in jasneje. Med branjem včasih prekratkih odstavkov se lahko pogosto vprašamo, zakaj je sklep argumenta takšen, kakršen je, saj preden avtorica dodobra izpelje eno temo ali trditev, že naznanja novo. Nekatera poglavja so tako dolga le pet ali manj strani; takšno nizanje tem in argumentov je bolj kot podrobna znanstvena analiza pogosto le predstavljanje podatkov, kjer so razmerja, vzroki in posledice dogodkov bolj kot ne površno (ali celo sploh ne) predstavljena in kjer je analitični razmislek mestoma prepuščen kar bralcem samim.

Delu ne pomaga niti nereflimirano vpletanje sodobnega diskurza v diskusijo antične ali »srednjeveške stvarnosti«, kljub temu da se avtorica tega včasih celo zave (»Na drugi strani pa postane po Aleksandru prostor od Gibraltarja do Indije vzorec globalizma«, str. 43; raba pojma Slovenija v kontekstu Santoninovih srednjeveških popotovanj, str. 135). Pogoste so trditve, ki se zdijo precej zdravorazumske: avtorica na nekem mestu trdi, da je prekomerna teža današnje mladine posledica »sladkih šumečih pijač in hrustljavih prigrizkov, hamburgerjev in ocvrtega krompirčka (v izvirniku v imenovalniku, str. 25), pri čemer zmoti ne le vsakršna odsotnost jezikovne pazljivosti (tj. argument je predstavljen kot neomajna resnica), ampak tudi poenostavitev dejstev: znano je, da je vsaj še eden od pomembnih razlogov za povečanje debelosti tudi pomanjkanje fizične aktivnosti, ki je bila še pred dvema generacijama del vsakdanjega življenja večine ruralnih populacij in delavskega razreda. Nekatere druge gre v argumentaciji za nenatančnost trditve (ali celo kontradikcijo), na primer: »/V/ slovanskih jezikih pride od tega (tj. od več grških in latinskih jezikovnih oblik za zelje, ki jih avtorica navaja, op. A.T.) kabusta (srb. kupus)«, a že v stavku nižje avtorica trdi, da »/s/lovensko zelje vleče seizmologijo od lat. holus in gr. λάχανα – splošen termin ‚zeleno/zelje‘ se je kot ime uveljavilo tudi v drugih slovanskih jezikih« (str. 36). Delu škoduje še pomanjkanje jezikovne jasnosti, kot v tem primeru: »Uživanje zelja opredeljuje določeno spolnost, ki zahteva določeno dieto oz. način prehrane, ki ne more biti brez zelja« (str. 17).

Svetlani Slapšak moramo sicer priznati, da je v *Zelju in spolnosti* razkrila nekatere res fascinantne pomenske navezave zelja in spolnosti. A kljub temu, da je študija tematsko sicer res privlačna, gre v celoti za znanstveno žal premalo poglobljeno delo o tej precej vsakdanji zelenjavi: upajmo pa, da bo med slovenskimi raziskovalci spodbudila zanimanje za študij zgodovine hrane.

Literatura

Kramberger, T., in Rotar, D. B. (2010): Za antropološko raziskovanje (namesto uvoda). *Monitor ZSA – Revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije* (Tematska številka: Temeljna besedila za zgodovinsko in socialno antropologijo 1), XII, 1-2, 9-14.

Klemen Ploštajner

Justin McQuirk: Radical Cities: Across Latin America in Search of a New Architecture. London/New York: Verso, 2014. 288 strani (ISBN 978-1-78168-280-7), 31,34 EUR

Prostor je verjetno najbolj zanemarjena komponenta življenja v revolucionarni misli. Običajno se ga dojema zgolj kot areno konflikta, v malce bolj reflektiranih različicah kot okolje in kontekst odvijajočega se razrednega boja, v najboljšem primeru pa kot oviro, ko se prva linija protestne konfrontacije zaleti v zid ograjenih skupnosti. Redko pa se prostor misli kot orodje boja, kot proizvedeno okolje, ki mora ne zgolj odsevati odnose, ampak tudi poganjati, množiti, krepiti in celo proizvajati svet mnogoterih svetov. Revolucija mora nujno producirati lastne prostore vsakdanjega življenja, spremeniti mora prostorske ureditve ali pa bo gotovo neuspešna. Takšne ugotovitve pa pomembno preizprašujejo vlogo in nalogo arhitekture, ter poudarjajo pomen tistega, kar David Pinder imenuje »utopični urbanizem«.

Arhitekturno in urbanistično prakso je tako nujno treba vključiti v misel in prakso revolucije, kar počne delo Justina McQuirka s povednim podnaslovom *Prek Latinske Amerike v iskanju nove arhitekture*.

Tako kot vsaka vednost, ki je pozabila na svojo primarno vlogo poganjanja in omogočanja emancipacije ter krepitve prostorov svobode in enakosti, se je tudi arhitektura ujela v pokorno sledenje nareku kapitala in potrebam države. Namesto da bi na barikadah proizvajala vednost, ki naj služi kot orožje zatiranih, je postala orodje dominantnih, njena ključna vloga pa je postala reprodukcija in krepitev obstoječega reda. Če je prvi pogoj produkcije reprodukcija, kot je ugotavljal Althusser, potem mora to, tako ideološko kot praktično, reprodukcijo poganjati posebna prostorska ureditev, ki poganja podjetništvo in zatira upor, spodbuja odtujitev in individualizem, medtem ko duši kolektivne prakse, glorificira kapital in skriva delo. Arhitekt tako v prostorski ureditvi v središče pozornosti kot novega suverena postavlja bleščeče stolpnice finančnega kazinokapitalizma, do katerih vodijo obsežne avtoceste individualizirane mobilnosti, ki kot krvni obtok hranijo mesta potrošnje in produkcije z odtujenimi posamezniki, stanujočimi v antiurbanih predmestnih spalnih naseljih hiš z ograjami.

Arhitektura in urbanizem sta s podreditvijo strukturam oblasti izgubila radikalni motor ter postala zgolj orodje kulturne industrije, kar pa ne pomeni, da drugačna arhitektura ne obstaja več niti da njen vznik ni več mogoč.

Podobe utopične prihodnosti pa ne prihajajo iz središč »civiliziranega« sveta, ampak z njegove periferije, kjer nujnost in želja poganjata radikalne prakse preživetja, ki spreminjajo tako prostorske kot tudi družbene odnose. Kot nekakšen laboratorij se ponovno ponuja Latinska Amerika, najbolj urbanizirana celina, prepredena z razklanimi mesti milijonskih slumov in ograjenih skupnosti. Latinska Amerika je celina, kjer je dokončno umrl modernizem, grandiozna utopija velikega načrtovanja revolucionarne prakse, ki so jo pokopale vojaške diktature in doktrine šoka neoliberalnih ekonomskih politik, a je hkrati tudi celina najbolj radikalnih političnih praks, ki dobivajo tudi svoje prostorske

ureditve. McGuirk se tako sprehaja med raznolikimi praksami prostorskega upora, ki mešajo tako načela participacije kot redistribucije, kar pa pomeni, da se gibljejo po terenu, ki naslavlja tako sistemska vprašanja, kot tudi revolucionirajo vsakdanje življenje. Pri popisu raznolikih projektov tako obuja lik aktivističnega arhitekta, nekakšnega organskega intelektualca, ki svojo prakso in znanje uporablja kot orodje boja, hkrati pa ideje črpa iz praks zatiranih. Če je modernist v svoji grandiozni viziji boljšega sveta v mesto zarezal kot kirurg ter skupaj z umazano vodo razpadajočega mesta odvrgel tudi dojenčka mestne spontanosti in heterogenosti, pa mora aktivist arhitekt v mesto posegati akupunkturno, z iglami stimulirati živčni sistem prostora ter ponujati kanale za produkcijo novih odnosov in krepitev obstoječih. Kot zapiše McGuirk: »Modernisti začnejo z buldožerjem; aktivisti začnejo s prototipom« (str. 33). Kot vsaka vednost mora tudi arhitektura sestopiti s piedestala absolutnega znanja, se potopiti v kaos vsakdana in začeti delati z ljudmi za ljudi.

Skozi delo se srečujemo s primeri participatorne arhitekture ne zgolj v načrtovanju, ampak tudi v gradnji, ko se v Santiagu mešajo načela formalnega in neformalnega mesta. Arhitekt z državnim denarjem zgradi polovico hiše, medtem ko v sam načrt vključi možne načine širjenja stavbe, kar omogoča tako njeno prilagajanje potrebam kot tudi participacijo pri urejanju lastnega bivalnega okolja. Sprehajamo se po stopnicah in raziskujemo organizacijska načela najvišjega skvota na svetu, ki se nahaja v zasedeni stavbi Torre David v finančnem centru Caracasa. V argentinski regiji Jujuy opazujemo rast zadruge Tupac Amaru, ki hkrati zagotavlja službe in gradi stanovanja, saj si člani zagotovijo plačano zaposlitev pri gradnji lastne hiše. V favelah Ria de Janeiro raziskujemo delovanje slumov, se učimo praks prebivalcev, hkrati pa z urbanističnimi prijemi poskušamo odgovarjati na njihove potrebe. V mestu Medellin, nekdanji svetovni prestolnici umorov, se učimo socialnega urbanizma, ki na osrednja mesta postavlja knjižnice, in ne banke, namesto parkirišč gradi javne parke in igrišča, namesto avtomobila gondole, ki povezujejo favele s središčem mesta. Mnogoteri primeri, ki ponazarjajo in udejanjajo vlogo urbanista kot katalizatorja družbenih odnosov in njihovega množenja, hkrati pa kot prostorskega zaviralca neenakosti in zatiranja. Avtor vse prakse ponazori s slikovnim gradivom, kar besedam daje potrebno plastičnost in možnost zamišljanja.

Seveda prakse, ki nas navdihujejo skozi delo, niso preprosto prenosljive v druge dele sveta niti v druge predele držav, iz katerih izhajajo, so pa prenosljiva načela, načini in cilji dela. Prostor, katerega produkcija je trenutno podrejena logiki akumulacije kapitala, raba pa potrošnji ali pa pospeševanju proizvodnje, je treba ponovno vrniti v rabo primarnim uporabnikom prostora, torej tistim, ki v tem prostoru bivajo. To pa nujno pomeni, da morajo bivajoči v prostoru sodelovati pri njegovi produkciji, reprodukciji in rabi, s tem pa odgovarjati na lokalne specifične vsakdanjega življenja. Prostor mora gostiti stike, njihovo heterogenost in spontanost, kar pa pomeni, da mora dizajn spodbujati mešano rabo prostorov ter krepiti raznolike povezave in mobilnost vseh. Poudarjena mora biti uporabna vrednost prostora, njegova socialna funkcija, torej mora biti v središču reprodukcija življenja, in ne kapitala. Prostor je ponovno treba misliti kot orodje politike, torej ga je treba demokratizirati, preurediti in vanj vpisati načelo »pravice do mesta«, se pravi apropiacije prostora kot oevvra, kot kolektivnega umetniškega dela. Kot opozarja grafit na ulicah Caracasa: »V socializmu najboljša dela narediš ti.« Delo *Radical Cities* je odlično izhodišče, da se tudi sami lotimo kakšnega podobnega projekta.

Simona Rajšp

Ana Frank: Feminizem in islam. Turške ženske med Orientom in Zahodom. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2014.

100 strani (ISBN: 978-961-6455-75-6), 12 EUR

V času, ko svet pretresajo novice o terorističnem napadu na francoski satirični tednik Charlie Hebdo in ko so edini odziv Evrope protimuslimanski napadi ter poostreni varnostni ukrepi, je reflektirano in poglobljeno odpiranje problematike odnosov med Vzhodom in Zahodom več kot dobrodošlo. Znanstvena monografija Ane Frank z naslovom *Feminizem in islam* počne prav to. Kljub ozko zastavljenemu raziskovalnemu fokusu dobi bralec veliko več, kot napoveduje naslov. Poudarek je res na obravnavi družbenega položaja žensk v Turčiji ter vzniku in razvoju ženskega gibanja, vendar pa je presežek dela v nenehnem opozarjanju na orientalistične konstrukte in njihovem spretnem razgrajevanju. Ana Frank skozi vso monografijo izpostavlja pomemben ideološki konstrukt – homogenizacijo skupine, ki je opredeljena kot Drugi (Vzhod, ženske) – in ga prepričljivo dekonstruira. Z zgodovinskim pregledom družbeno-političnega dogajanja v turški družbi ter predstavitev različnih gibanj, struj in družbenih nazorov bralec hitro spozna, da turška družba ni nekakšen monolit, temveč je izjemno raznolika, dinamična in kompleksna.

Ana Frank se je dela lotila sistematično. Najprej predstavi teoretski okvir in konceptualno orodje, s katerim si bralec lahko pomaga pri razumevanju obravnavane tematike, nato pa se poglobljeno loti analize družbeno-političnega konteksta. V sklopu analitične obravnave odnosov med prevladujočo in podrejeno družbeno strukturo je pozorna predvsem na dvojje, in sicer na sovplivanje diskurzivnega (ideološkega) in političnega (realnih oblik podreditve) ter procese ideološke konstrukcije Drugega. Ana Frank zanimajo vse oblike družbene konstrukcije Drugega, zato skozi celotno besedilo opozarja na obstoj dveh procesov, ki sta si sorodna in delujeta v okviru enakih mehanizmov. Imperializem in patriarhat se napajata iz istega vira in poskrbita za dvojno marginalizacijo žensk.

Fokus monografije je sicer na ženskah, a ker se morajo ženske nenehno boriti za pravico do glasu, do lastne interpretacije svojega telesa, družbene vloge in identitete, je to pravzaprav knjiga o moških. O patriarhatu, univerzalni sili, ki dela Vzhod in Zahod tako podoben. Če želimo na najbolj slikovit način pokazati delovanje te sile, se je smiselno osredotočiti na odnos do telesa. Ravno to polje pa veliko pove tudi o odnosu med Vzhodom in Zahodom. Zato avtorica pod drobnogled vzame kulturno prakso, ki velja za nevalgično točko orientalistične misli. Gre namreč za prakso pokrivanja, ki v zahodnem imaginariju predstavlja najvidnejši znak represije nad ženskami. Bralec hitro ugotovi, da pokrivanja ne moremo obravnavati kot enoznačen, homogen in nespremenljiv fenomen, saj se umešča v različne kulturne kontekste ter privzema raznolike oblike in pomene. Pomeni pokrivanja in pokrival torej niso fiksni in statični, temveč se nenehno spreminjajo in redefinirajo, kar zahteva posamično obravnavo in interpretacijo, temelječo na spreminjajočem se družbenem kontekstu. Ana Frank jasno pokaže, da je pokrivanje kompleksen družbeni fenomen, ki je inherentno povezan s patriarhalnimi težnjami, tradicijo in religijsko identiteto, političnimi cilji, družbeno stratifikacijo idr. Pokrivalo je pogosto tudi znak upora proti zahodnemu (neo)imperializmu in kolonializmu ter proti (kemalističnemu) sistemu. Zdi se, da je pokrivanje – v nasprotju z zahodnimi percepcijami – lahko dojetje tudi kot simbol osvoboditve, tako kulturne kakor individualne.

Monografija izpostavlja predvsem problematiko politične rabe ideje pokrivanja muslimank. Interpretacije/reprezentacije fenomena pokrivanja delujejo kot priročno politično orodje. To ne velja zgolj za Zahod, temveč se to dogaja tudi znotraj turške družbe. Zaradi tega je Ana Frank večji del knjige namenila odnosu same turške družbe do žensk in fenomena pokrivanja. Pokaže, da je pokrivanje pogosto vpeto v polje političnega, kar pomeni, da podoba in identiteta žensk

nastopata kot orodje za doseg povsem političnih ciljev. Tako v času otomanskega imperija kot tudi moderne Turčije je režim konstruiral idealno podobo ženske, skladno z vladajočo ideologijo, žensko pa predstavil kot simbol države – moderne ali islamske. Ruta je v politično vpletena že od samih začetkov nastanka moderne turške države. V Turčiji je namreč izjemno opazen fenomen ustvarjanja nacionalne identitete (tudi) skozi regulacijo ženskega telesa. Ruta in žensko telo nasploh tako postaneta mesto politične intervencije. Ženske so torej del političnega projekta oziroma drugače – skozi podobo ženske se promovira politični program in manifestira politična ideologija. To velja tako za sekulariste kakor tudi za islamiste. Če so kemalisti za uresničitev lastnih političnih ciljev potrebovali pozahodnjene subjekte in so skozi odkrivanje oziroma razgaljenje ženskega telesa demonstrirali svoj sekularizem ter modernizem, so islamisti zakrito žensko telo uporabili kot medij, prek katerega so promovirali islamsko tradicijo in nacionalistično ideologijo. Podoba in vloga ženske je potemtakem odvisna od aktualnega političnega programa ter se spreminja v skladu s političnimi, družbenimi in ekonomskimi cilji režima. Tako lahko recimo dva različna družbena sistema (skladno s političnimi željami) diametralno nasprotno interpretirata tako vlogo žensk kot tudi pomene pokrivanja (vendar pa na podoben način izkoriščata ženske, jim kratita pravico do izbire identitete in kršita njihove človekove pravice). Družbeno nepravilnost in neenakost v lastni družbi so Turkinje problematizirale in se ji upirale že od konca 18. stoletja naprej. Ana Frank jasno pokaže, da se je žensko gibanje v Turčiji razvilo malodane istočasno kot v Evropi in Ameriki in je prav tako kot povsod drugje izjemno heterogeno. Ideološka in politična razhajanja znotraj feminističnega gibanja se kažejo na več mestih. Vidna ločnica, ki se vzpostavi znotraj zgodnjega ženskega gibanja, poteka po liniji politične usmerjenosti (pro/contra zahodno). Del gibanja se zgleduje po zahodnem modelu, medtem ko drugi del poskuša definirati pot emancipacije znotraj okvirov turške kulture. Monografija slikovito opisuje razvoj ženskega gibanja v Turčiji, ki se v 80. letih 20. stoletja osvobodi spon ideoloških diskurzov nacionalizma in orientalizma, se osredotoči na žensko ter postane sodobno feministično gibanje.

Knjiga Ane Frank je tako čitanka zgodovine žensk oziroma ženskega boja v Turčiji, ki pokaže, da imajo feministična gibanja, ki so sicer izjemno raznolika, eno skupno točko: željo po preseganju vsakršne podrečitve in zatiranja, pa naj bo to na osnovi spola (patriarhat) ali kulture (imperializem).

Primož Mlačnik

Anton Komat: Potniki na ladji norcev: Umetnost preživetja.

Domžale: Samozaložba, 2014.

460 strani (ISBN 978-961-93395-1-0), 24, 90 EUR

Komisija Združenja Manager in Gospodarske zbornice Slovenije je obravnavano delo razglasila za najboljšo poslovno knjigo leta 2014. Je avtorja doletela posebna čast ali prikriti posmeh, ki skozi stisnjene zobe sporoča: »Tudi mi smo za alternative, čeprav nam pravila kapitalistične igre kar ustrezajo.« Zakaj posmeh?

Potniki na ladji norcev: Umetnost preživetja je zbirka pronicljivih, družbeno-angažiranih in proti-kapitalističnih ekoloških člankov, napisanih v letih 2010–2014 in objavljenih v reviji Jana, ki obravnavajo nešeta protislovja zahodnega potrošniškega sveta. Prav zato je nepredstavljivo, da je bil nagrajen avtor, ki že v spremni besedi nakaže, da bo preizpraševal vrednote vseh, ki fetišizirajo denar: borznih nevroitikov, mednarodnih korporacij, politikov in vseh ostalih državljanov, ki kompulzivno in nenadzorovano trošijo.

V prvem poglavju avtor z navdihom, ki ga črpa iz mitov, pravljič, zgodovine, najrazličnejše znanstvene in leposlovne literature, popularne kulture ter lastnih izkušenj, ponuja svež pogled na problematiko družbeno-ekonomske neenakosti, ki ga pogosto podkrepi s kritiko aktualne realpolitike. Avtor piše o negativnih vidikih tehnološkega napredka, iracionalnega porabništva, oblastniških strategij, ki uničujejo življenjske pogoje osnovnega preživetja, in o strukturni požrešnosti ekonomije prostega trga. Podobno kot je pred pol stoletja pisal že Herbert Marcuse, Komat prek kritike prevladujoče forme *mentis* sodobnega človeka ugotavlja, da svoboda pomeni predvsem osvobodjenost od »svobodne« ekonomije. »Moralo je treba postaviti pred politiko in ekologijo pred ekonomijo« (str. 19). Med dolgoročne preživetvene strategije Komat uvršča obrat h kmetijstvu in oblikovanje nove paradigme stabilnosti, » saj rasti družbene produkcije ni mogoče nadaljevati brez katastrofe« (str. 31), poziva k uporabi in boju za družbeno-odgovorni tehnološki model kmetijstva, ki ga zagovarja mednarodno kmetijsko gibanje La Via Campesina (str. 44).

Komat globalizacijo, ki se pogosto stopnjuje prav z uničevanjem narave, povezuje z izginjanjem tradicionalnih ekoloških znanj. Najaktualnejši primer so neutemeljeni varčevalni ukrepi, ki služijo kot odlična krinka za privatizacijo naravnih virov. Avtor kot eno od možnih alternativ izpostavlja oblikovanje lokalnih zakonov, podobnih bolivijskemu zakonu, ki naravi podeljuje enake pravice kot človeku (str. 76). Komat opozarja na neurejenost slovenske ekološke zakonodaje in ekološko neozaveščenost, vzpostavi pa tudi razliko med »ekologi tradicionalnega kova« in »neoeкологи« , ki podpirajo nevaren eksperiment industrijskega kmetijstva, ki zastruplja vodne vire, ubija biopestrost, je vzrok degenerativnih obolenj pri človeku in vzrok pojavnosti novih škodljivcev (str. 213). Avtor pokaže na več primerov industrijskega zastrupljanja hrane v živinoreji in poljedelstvu, kjer se uporabljajo škodljivi hormonski motilci in strup dioksin. Zaskrbljujoče pa je tudi to, da se do industrijskega kmetijstva ne vzpostavlja kritična distanca niti na univerzi kot ustanovi, ki bi morala biti še najbolj osvobodjena »komercialnih pritiskov«. Komat piše o problematiki, s katero se soočajo študenti na Biotehniški fakulteti v Ljubljani, kjer se oglašujejo genske tehnologije, hkrati pa ignorirajo iniciative, kakršna je civilno gibanje Oskrbimo Slovenijo, ki si prizadeva za stoodstotno kmetijsko samooskrbo prek ekorasti in socialnega podjetništva. Hrana je strateško orožje bioloških vojn, katerih predpostavke se krepijo tudi v Evropski uniji, ki skupaj s farmacevtskimi lobiji oblikuje zakone, s katerimi otežuje ali prepoveduje pravo prodajo zdravih rastlin in samozdravljenje. Avtor zato poziva k potrošniški ozaveščenosti, nepokorščini in permakulturi.

»Narave ni več, ostala je zgolj tehnosfera, do neprepoznavnosti komodificirana narava« (str. 342). Članki iz poglavja Dediščina gozda obravnavajo širok spekter tematik, ki se posredno ali neposredno povezujejo z realnimi grožnjami biotski pestrosti gozda. Avtor največ pozornosti nameni kritiki sistema industrijskega kmetijstva, ki je »ekonomsko, agronomsko in ekološko tako defekten, da je potreben popolne prenove« (str. 372). Najpomembnejša grožnja sta uporaba herbicidov in pesticidov, ki bi jih lahko zamenjali s kamninskim prahom, naravnim mineralnim gnojilom, ki bi moral biti temelj racionalnega kmetovanja in prehranske varnosti. Za ohranjanje dediščine gozda (in človeštva) sta ključna koncept pragozda, »ki ima izjemne sposobnosti samodejne regulacije« (str. 349) in paradigma tradicionalnih ekoloških znanj (TEK).

V nadaljevanju se avtor nekoliko oddalji od mesijansko-pridigarkega načina pisanja in se osredotoči na substantivno kritiko nedokončanega projekta modernosti – razsvetljenstva. Razpravlja o psihopatologijah sodobnega človeka ter pomenu razlikovanja med »nurture« in »nature«, sicer klasičnega koncepta, ki vzpostavlja orodja upravljanja družbene neenakosti. Skozi raznovrstnost člankov, ki jih poglavje vsebuje, skuša avtor vzpostaviti povezavo med antropologijo, ekologijo in znanstveno teorijo, kar nudi podlago za ideološke prakse s povsem oprijemljivimi cilji. Piše o aferi climategate kot o primeru ponarejanja znanstvene resnice o temperaturnih spremembah oziroma o globalnem segrevanju, ki postaja vir novih obdavčitev državljanov. Ugotavlja, da se korporacijske geoinženirske inovacije pod pretvezo humanitarnosti zlorabljajo za politično-ekonomske interese, saj skušajo prevzeti monopol nad kmetijsko panogo v celoti. Eden takih primerov je razvoj genskih tehnologij, ki predstavljajo izredno tveganje za človeka in svetovni ekosistem.

Članki iz sedmega poglavja, Čofotanje v čebru potrošništva, imajo spet bolj moralističen podton in delujejo kot svarilo pred »koncem sveta« (str. 333). Avtor prek ilustrativnih zgodb poudarja pomen stare dobre humanosti kot empatične in solidarne naravnosti k sočloveku, kar v sodobnosti izpodriva patološki narcizem kot posledica permisivne vzgoje. Piše tudi o pozabljenih vzgojno-izobraževalnih primerih, ki spodbujajo ustvarjalnost. Zdi se, da bi avtor družboslovne ali humanistične članke lahko združil v eno samo poglavje, saj taki tematski preskoki delujejo kot mašilo, ki bralca in avtorja odvrta od argumentacijskega tipa naracije.

V desetem poglavju, Upor je temelj človekovega dostojanstva, avtor združuje vsebinsko najbolj zgoščene članke o že obravnavanih tematikah. Komat najprej ponudi svojo interpretacijo kondratieffovskih ciklov, ki oznanjajo nov družbeni prevrat; povedano z besedami Wallersteina, se je kapital že razširil v (skoraj) vsak kotiček planeta, kar pomeni, da zmanjkuje poceni delovne sile, ki jo je možno izžemati. »Kapitalizem se je znašel na točki bifurkacije, ki označuje nepovratnost v njegovo dinamično ravnovesje« (str. 409). Prav zato se pod pretvezo »družbenega razvoja« in »modernizacije« v EU (Trade in Services Agreement) krepijo težnje po privatizaciji šolstva, zdravstva, kulture in naravnih virov. Na slednjem področju delujejo mednarodna podjetja vele-industrijskega kmetijstva (npr. Monsanto), ki v medsebojnem tekmovanju v tihi vojni za vodo in semena »sistematično kršijo temeljne človekove pravice« (str. 440). »Potrebujemo renesanso duha« (str. 413), ki jo avtor pripisuje civilnim (Očistimo Slovenijo) in protestnim (Boj Za) gibanjem, »katerih cilj je obnova skupnosti« (str. 427). Ne gre se slepiti, pravi avtor, ko ugotavlja in opozarja, da neoliberalizem deluje prek široke palete levih in desnih političnih ideologij po načelu dobičkonosnosti ter kot alternativo tržnemu kapitalizmu predlaga manj profitno, zato pa toliko bolj trajnostno naravno ekonomijo.

»Pošast globalnega kapitala lahko uničimo, če globalizacijo nadomestimo z lokalizacijo« (str. 41). Razen tega, da za globalne probleme paradoksalno predlaga lokalne rešitve, kar je ne le napačna, ampak politično celo nevarna logika, avtorjevemu argumentacijskemu toku, predvsem ko prikazuje ekološko tematiko, ki jo najbolje pozna, ne gre oporekati, vendar pa bi lahko Anton Komat svoje misli, ki jih neredko zanese v dobronamerno, a pesimistično in preroško moraliziranje, ki spominja na pridigo, na novo uredil, skrajšal in zgostil v skladnejše besedilo. Zato je toliko bolj zanimivo, da slovenski »menedžerski eliti« ustreza prav tako besedilo. Če so menili, da so s podelitvijo priznanja »za najboljšo poslovno knjigo leta« dokazovali svojo duhovitost, so se zmotili. Duhoviti bi bili, če bi izbrali knjigo, ki neusmiljeno piše o njih samih, Drenovčevo knjigo Kolaps Elite, ki problematiko poglavja Od uničevanja do samouničenja o projektu TEŠ 6 postavlja v širše strukturne, ekonomske in politične koordinate, v katerih jih lahko veliko jasneje razumemo.

Jasmina Šepetavc

Peter Stanković: Zgodovina slovenskega celovečernega igranega filma, Slovenski klasični film (1931–1988).

Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2013.

739 strani (ISBN 978-961-235-662-0), 29 EUR

V zadnjih nekaj letih prihaja do nenavadnega razmaha zgodovinskih študij slovenskega filma; dve bolj prepoznavni sta na primer Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1931–2010 (Rugelj 2011) in Vrdlovčeva dopolnjena izdaja Zgodovine slovenskega filma (2009), izdana pod imenom Zgodovina filma na Slovenskem 1896–2011 (2013), najnovejše med njimi pa je delo Petra Stan-

koviča, profesorja filmskih študij na ljubljanski FDV. Prvo vprašanje, ki se zastavlja, je, zakaj ravno zdaj govoriti o slovenskem filmu, odgovor pa ima najverjetneje opraviti z neko drugo konotacijo, ki se je (pre)dolgo pojavljala ob omembi slovenskega filma: Zakaj sploh govoriti o slovenskem filmu, če je vendarle v celoti zanič?

Časovna razdalja je ključna za kritično historiografijo, skozi katero je mogoče spoznati, da po slovenskem filmu še zdaleč ne moremo pljuvati vsevprek; Zgodovina slovenskega celovečernega igranega filma pa bralca spretno vodi tako skozi spregledane mojstrovine kot tudi neapologetsko opozori, kaj je v zgodovini slovenske kinematografije zares slabo. Knjiga je impresivna enciklopedija slovenskega filma, po časovni osi vsebinsko razdeljena takole: Zаметki kinematografije na Slovenskem; Trideseta leta: Prva slovenska celovečerna filma; Slovenski film med drugo svetovno vojno; Povojna kinematografija: Triglav film in revolucionarna agitacija; Petdeseta leta: Komercializem in pojav Viba filma kot alternative; Šestdeseta leta: Avtorski film; Sedemdeseta leta: Filmi dediščine, umetniški film, komercializem in socialni feljton; in Osemdeseta leta: Kriza. Vsako poglavje se začne s temeljitim opisom družbenega, kulturnega, političnega in ekonomskega konteksta obdobja, sledi razdelava posameznih filmov, kontekst njihovega nastanka, empirija (podatki o gledanosti, nagrade ipd.), biografije režiserjev in kritična refleksija filma. Knjigi je treba priznati, da se pri opisu produkcijskega konteksta filmov ne omejuje zgolj na režiserje avtorje in igralce, temveč ne pozabi drugih filmskih delavcev, od scenaristov do kostumografov, scenografov in maskerjev, ki so pomembno prispevali predvsem k filmskim presežkom.

Avtor se formalno omeji na slovenske celovečerne filme, ki so nastali v okviru enega od slovenskih filmskih studiev; izjema je le en amaterski film *Dečki* (1976) Stanka Josta, prvi slovenski film z eksplicitno homoseksualno tematiko. Vsebine tako obsežnega dela na tem mestu niti ni mogoče zajeti; poučen prvi del govori o zanimivih nastankih slovenske kinematografije, prvih potujočih kinematografih in prvih dvoranskih projekcijah, njihovi priljubljenosti in navadah preživljanja prostega časa populacije, ki so vedno bolj vključevale kinematografe. Pa o prehodu od prvih amaterskih dokumentarističnih posnetkov do prvega celovečerca *V kraljestvu zlatoroga* (1931), v katerem je mogoče že na začetku videti temo, ki se v variacijah pojavlja skozi celotno zgodovino slovenske kinematografije: zvezanost slovenstva s podobami neokrnjene podeželske krajine. Slovenski film ima pač problem z mestom in urbano kulturo. In z moškostjo, ki ne bi bila šibka, destruktivna ali popolnoma nepotrebna niti patriarhalna in nasilna. Knjiga nas kljub zastrašujočemu obsegu potisne v spiralo branja o partizanskih filmih, filmih, posnetih po literarnih predlogah, komercialnih uspešnicah, po katerih navadno poznamo slovenski film (*Vesna*, *Ne čakaj na maj*, *Ne joči Peter*, *Kekec*, *Sreča na vrvcici*), eksperimentiranju s formo in vsebino z začetkom v avtorskih filmih šestdesetih (npr. *Babičeva Veselica*, *Hladnikov opus*, *Klopčičev opus*, *Pogačnikovi Grajski biki*, ki jih je avtorica tega prispevka pred leti v Filmskem arhivu dobila v dar z besedami: »Saj tega nihče več ne gleda.«), vplivu francoskega novega vala in pojavu jugoslovanskega črnega vala, upadu kakovosti in pojavom nacionalizma, kakopak v obliki filmov dediščine in podobah podeželja v sedemdesetih ter krizi z nekaterimi presežki, drugače umetniško ustvarjalnih osemdesetih. Vmes preberemo posrečene zgodbe o pojavu televizije, ki so jo cele sosese gledale skupaj pri tistih nekaj srečnežih, ki so aparat imeli, in posledičnim zmanjšanim obiskom kina, mikavnosti (zdaj uglednega mestnega) kina z mehkoerotičnimi filmi sredi Ljubljane, večletnih zamikih prikazovanja svetovnih filmskih uspešnic v Jugoslaviji in razočaranju, da v *Peščenem gradu* (1962) sploh ni Milena Dravić, ki plava gola, saj je *Hladniku* odločno rekla »Neču!« ipd.

Ključni del knjige je kritiška analiza, ki se je avtor loti kljub zavedanju tveganosti očitkov kritiki v tako majhnem prostoru, kot je slovenski. Zanimiv problem filmske kritike je, da kljub svojim očitnim kvaliteta in prodornosti le redkokdaj najde mesto v »resnih« akademskih monografijah o filmu. Problem zato, ker filmska teorija in filmska kritika v teh monografijah stojita na različnih bregovih, prva (zdaj) dojeta kot resna akademska disciplina z zgoščenim teoretskim jezikom, filmska kritika pa še vedno v registru subjektivnega mnenja, ki nima oprijemljivih konceptualnih stebrov in preverljivih rezultatov. To je seveda nesmisel; navsezadnje je znanost subjektivna že v izbiri polja proučevanja,

kritika pa ima resne družbeno-kulturne implikacije. Stanković skozi uvodno kontemplacijo ali kritiko podati ali ne opozori na širši problem: da imamo v Sloveniji resne težave s kritiko – ali z njenim natančnim in konstruktivnim podajanjem ali njenim dobrohotnim sprejemanjem in upoštevanjem – toliko bolj v akademskem prostoru. Dokler se ne naučimo izpostaviti tistega, kar ni dobro, in tistega, kar je, smo v nelagodnem statusu quo. Poanta na tem mestu je skromnejša, in sicer da je osvežujoče brati prodorno filmsko kritiko v resni monografiji, ker laiku odpre nove nianse filmskega dela in pomakne ocenjevanje filma nad standardno podeljevanje nič zvezdic vsem slovenskim filmom povprek, poznavalca pa spodbudi k ponovni in večplastni obravnavi nekega dela. Kljub vsemu pa je daljnosežen poziv ta, da je filmsko kritiko v svoji (subjektivni) kompleksnosti dobro oziroma nujno gojiti.

Podrobno kontekstualizacijo obdobja kinematografije in posameznih del, ki je rdeča nit cele knjige, avtor utemelji že v predgovoru, ko zapiše: »Slovenska kinematografija je v tem pogledu pomembna kot celota, saj ne glede na uspešnost oz. prepričljivost posameznih filmov vsak od njih predstavlja pomemben primer tako artikulacije kot tudi refleksije svojih lastnih kulturnih, družbenih in ekonomskih pogojev« (str. 12). Pri tem avtor seveda ne pristaja na enoznačne predpostavke odseva realnosti v filmskem delu ali popolne prepojenosti filmskega dela z ideologijo, o kateri bi lahko prav hitro sklepali predvsem v analizi povojne kinematografije, temveč odpira vprašanje odnosa med filmsko umetnostjo in družbo, ki sta vedno v »razmerju dinamičnega vzajemnega konstituiranja« (str. 13). Zato tudi govor o slovenskem filmu – brez zapadanja v nacionalistično iskanje drobcev dokazov o superiornosti neke kulture in njenega filmskega izraza – saj je v tem primeru film za avtorja »umetniška evidenca kolektivnega simbolnega univerzuma« (str. 12). In zato, ker ima film kaj povedati o naši kulturi, je verjetno o slovenskem filmu tudi smiselno govoriti.

Stankovićev projekt je ambiciozen ne le kvantitetno, temveč predvsem kvalitetno. Skozi celo delo beremo skrbno konstruirano zgodbo, ki daleč presega zatohtlo linearno popisovanje filmografije in ki z vpeljavo filmske teorije, avtorjevega poznavanja svetovne kinematografije ter anekdot okrog ustvarjanja posameznih del ustvari skorajda romaneskno branje. Pri tem pomaga avtorjev slog, ki v razgreti analizi na mestih uporablja sočne opise in sleng, kar je v množici mukotrpnih teoretskih branj dobrodošel kompromis med vsebino in slogom, hkrati pa knjigo dela bolj dostopno in berljivo. Oko trzne le pri pogostih spregledanih zatipkih, ki se pojavljajo na več mestih v knjigi in bi jih bilo v kasnejših izdajah vredno odpraviti. Smo v nestrpnem pričakovanju drugega dela ...